

LUND UNIVERSITY

Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok 2023

Möller, Daniel

2023

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Möller, D. (Red.) (2023). *Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok 2023*. (Vetenskapssocieteten i Lund: Årsbok). Vetenskapssocieteten i Lund.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

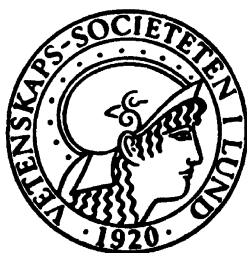
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Vetenskaps societeten i Lund

Årsbok 2023

REDAKTION Daniel Möller

FORMGIVNING Stilbildarna i Mölle, Frederic Täckström

TRYCK Livonia Print Ltd, Riga, Lettland 2023

ISBN 978-91-985286-6-4

ISSN 0349-053x

Innehåll

Artiklar

Ylva Haidenthaller

Exegi monumentum aere perennius 5

Jenny Hartman

Communication of sensory experiences and autism 21

David Larsson Heidenblad

Det nya miljonär-Sverige 33

Fanny Kärfe

Beskydd genom skratt? 43

Simone Löhndorf

Den komplexa symbiosen mellan adjektiv och substantiv 57

Elisabet Nord

Vesper om våld och vedergällning? 71

Alfred Sjödin

Tegnér och Tiden 89

Per Stobaeus

Esaias Tegnér's arkiv i Lunds universitetsbibliotek 105

Sven Anders Söderpalm

Øverland, Tegnér och Frans G. Bengtsson 119

Tal

Suzanne Brøgger

Vendepunkter i mit liv hen mod det nye verdensbillede 139

Minnesord

Jonas Frykman & Orvar Löfgren

Nils-Arvid Bringéus 147

Vetenskapssocieteten i Lund

Matrikel	149
Stadgar	167
Skriftförteckning	171
Artikelförfattare	177

Exegi monumentum aere perennius

Medaljkonstens första århundraden i Sverige

Ylva Haidenthaller

MEDALJEN AVBILDAR PRINSESSA Cecilia Vasa (1540–1627) och den polska greven Jan Tęczyński (1540–1563) (fig. 1). De är porträtterade i tidsenliga kläder, Cecilia i en rikt broderad dräkt med puffärmar och pipkrage samt hätta, och Tęczyński i en jacka med hög krage. Medaljen är utgångspunkten för Carl Gustaf Warmholtz (1713–1785) och Carl Reinhold Berchs (1706–1777) brevväxling år 1744.¹ Warmholtz, precis i färd med att sammanställa skrifter och källor rörande svensk historia, måste tydligen stött på medaljen och frågar sin numismatiskt intresserade vän om den. Berch svarar i sitt brev att den polska greven hade varit ambassadör vid Erik XIV:s (1533–1577) hov där han hade träffat prinsessan och blivit förälskad i henne. För att bevisa sin kärlek hade Tęczyński

1. Tillskrivs Steven van Herwijck, 1561, gjuten i silver, ca. 40 mm. Foto: Gabriel Hildebrand. Ekonomiska Museet, Kungliga Myntkabinettet/SHM (CC BY).

låtitt tillverka medaljen.² Kombinationen av två porträtt, ett på var sin sida av medaljen, skulle visa att denna man och kvinna hörde samman och att deras förbindelse var lika varaktig som metallen som föremålet var gjord av. Vi vet tyvärr inte hur prinsessan emottog medaljen och frieriet men vi får anta att grevens uppvakning i metall var en spektakulär gåva. Under 1500-talet var medaljer mycket rara i Sverige och enbart kungen gav dem i uppdrag vilket understryker tyngden av Tęczyńskis gest att låta förfärdiga en sådan över sig och Cecilia. Inte desto mindre blev äktenskapet inte av. Greven dog innan förlovningen kunde fullföljas och Cecilia gifte sig istället med en tysk furste. Det enda beviset för denna 1500-tals kurtis är medaljen som Warmholtz undrar över.

Föremålet är en materiell manifestation av denna händelse, en historisk källa som bär på både bilder och berättelse. Den var avsedd för sin samtida publik, Cecilia och hovet, men valet att låta gjuta en medalj indikerar att Tęczyński även hade ambitioner att bevara deras bilder för framtida betraktare. Och han lyckades. Medaljen har blivit en del av Cecilias och Tęczyńskis historieskrivning vilket exempelvis porträttet från andra hälften av 1800-talet, troligtvis utfört av Jan Matejko (1838–1893), demonstrerar (fig. 2). Greven porträtteras i profil, hans ansiktsdrag och jackan med den långa raden knappar visar stor likhet med hur de avbildades på medaljen. Konstnären återger Tęczyński med en kontemplerande blick och hållandes i sin hand, mellan tumme och pekfinger, medaljen med Cecilias porträtt. Likt Warmholtz och Berch, hade Matejko studerat medaljen för att skapa sig en uppfattning om Tęczyński och Cecilia. Detta skedde 300 år efter medaljens tillkomst. Friet slutade visserligen inte enligt plan, men medaljen har bevarat berättelsen för all framtid, en del av Sveriges historia gjuten i metall.

Följande artikel ämnar ge en kort inblick i medaljkonstens utveckling i Sverige, från dess trevande steg på 1500-talet till en väletablerad marknad i slutet av 1700-talet. Texten kommer att beröra objekten, mottagarna, och bruk, från bärande till samlande, från gåvor till tidningsannonser.³

Monument i miniatyr

Medaljkonstens ursprung brukar i historieböckerna lokaliseras till renässansens Italien.⁴ Inspiration hämtades från antika mynt som hade hittats i marken, speciellt från den romerska kejsartiden. Dessa mynt utmärkte sig

2. Jan Matejko, *Jan Tęczyński*, ca. 1866, Foto: Wikimedia Commons.

genom verklighetstroga porträtt och att de hade myntats till speciella begivenheter, exempelvis en seger. Metallen, guld, silver och brons, bevarade på så sätt både ansiktet och händelsen för framtiden som nu kunde studeras av renässansens lärda män och kvinnor.⁵ Mynten betraktades som historiska källor och gav även anledning att sträva efter att skapa en liknade hållbar historieskrivning. Medaljen, ett portabelt monument i miniatyr, skulle vara lika varaktig som metallen den gjordes i och med hjälp av inskriptioner, klädsel, heraldik och emblem skulle föremålen berätta för betraktaren vem

som avbildades. Inskriptionerna i latin underströk auran av evighet. Likt visitkort byttes medaljer, samlades, diskuterades, lades likt tidskapslar i byggnadsfundament och blev snart en konststart som spreds över hela Europa, och så även Sverige.

I Sverige ska Erik XIV ha låtit tillverka de första medaljerna.⁶ De bar på porträtt och heraldiska symboler, ett koncist bildspråk som med få visuella knep kunde visa den avbildades status och familjetillhörighet. Objekten var gjutna i guld eller silver, ibland även vara inramade med briljanter och ädelstenar. Medaljerna kunde ges till utvalda personer vid hovet, för att visa kungens nåd och de skulle bäras synligt för alla. Att få ynnesten att bära kungens gyllene porträtt visade att hen stod i kungens gunst.

Följande bild visar en halsring med en medalj som avbildar Karl IX:s (1550–1611) karakteristiska porträtt på åtsidan och hans emblem med valspråk, *Gud är min tröst*, på frånsidan (fig. 3). Halsringen bär även på en inskription som lyder VPRICTIGHET MANDOM – GOTT AER HOOS THEM PA IORDEN BO. 1603. Namnet på ringens och medaljens mottagare har tyvärr inte bevarats men vi kan anta att det var en person som hade utmärkt sig på ett förtjänstfullt sätt vilket gjorde att han blev belönad med en så dyrbar gåva. Enligt Marcel Mauss gåvoteori kräver en gåva en motprestation.⁷ Skänker kungen en medalj, och igenom den sin gunst, återgäldar mottagaren med trohet och tacksamhet. Det var på så sätt ett mycket symbolladdat smycke, den osynliga vikten av gesten hängandes tungt runt halsen för alla att se.

Vid början av 1600-talet var medaljkonsten väl etablerad i Sverige och bidrog till spridningen av furstars propaganda och bedrifter. Deras motiv samspelade ofta med illustrationer på flygblad och annan visuell kultur.⁸ Speciellt i samband med Trettioåriga kriget fick medaljer en ny roll vid sidan att vara en kunglig nådegåva till utvalda personer vid hovet. Dels präglades de till segrar för att hylla vinnaren och häckla förloraren, dels användes de för att belöna militären. De var en förklädd penninggåva. Räkenskaper från 1618 talar om en beställning från Gustav II Adolf (1595–1632) på 50 gyllene kungliga *konterfej*, medaljer, hos myntmästaren Gillis Coyet d.y. (1580–1636), och året därefter likaså 50 stycken varav nio skulle vara av ”de stora runda”.⁹

Vilka typer av medaljer som skänktes eller namnen på mottagarna är sällan belagda. Undantag, likt överste Johan Streiff von Lauenstein (1610–1697), som år 1625 fick en medalj, förekommer dock.¹⁰ I övriga fall får vi leta efter

3. Okänd konstnär, gju-
ten i silver, Foto: Gabriel
Hildebrand. Ekonomiska
Museet, Kungliga Mynt-
kabinettet/SHM (CC BY).

mottagarna i andra typer av källor, nämligen porträtt. Militären brukade gärna låta avporträttera sig med sina medaljgävor, likt Nils Assersson Mannerskiöld (1586–1655) gjorde (fig. 4). Porträttet visar Mannerskiöld klädd i svart med vit krage. Han bär ett rikt ornamenterat skärp, gyllene armband på båda handlederna och på vapenbältet hänger en medalj som avbildar Gustav II Adolf. Medaljen symboliserar Mannerskiölds koppling till Gustav II Adolf och genom den faller en del av den döde kungen hjälteglans över på honom. Tittar vi noggrant på medaljen, ser vi också en liten dödskalle fäst på den nedra kanten. Skallen, indikerar att kungen redan hade fallit Lützen när porträttet målades. Det är ett *memento mori* som påminner Mannerskiöld och betraktaren om att vi alla en gång kommer dö.

4. Okänd konstnär, olja på duk, 1634, Adelsnäs, Foto: Lars Heijdenberg.

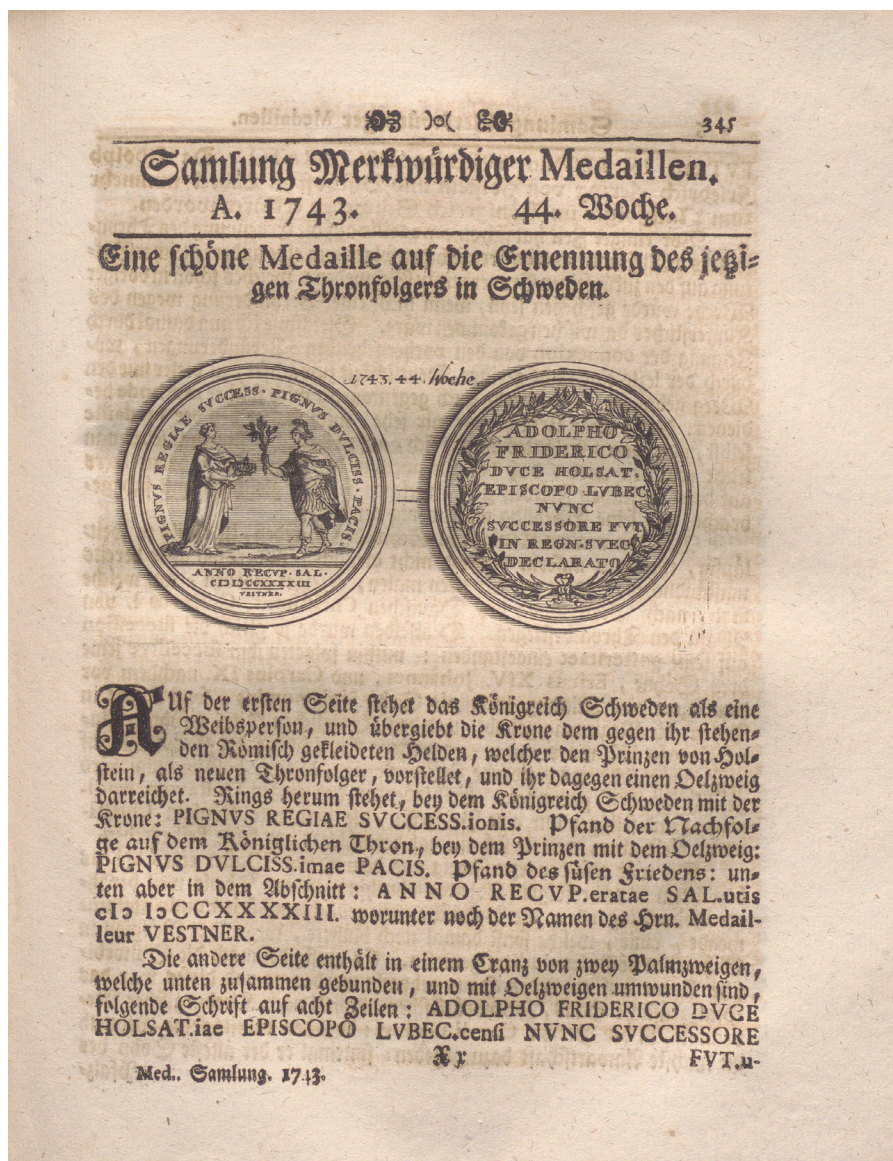
Under kungens levnadstid tillverkades det en uppsjö av medaljer som avbildade honom. Kungens popularitet bidrog till att många ville äga en bild av honom och efter hans död avtog inte kravet på konterfej.¹¹ De kunde användas för att ära den döde kungen, framhäva att Gustav II Adolf hade stridit för Gud och den rätta tron och därigenom också fungera som ett konfessionellt ställningstagande.

Under drottning Kristinas regering (1626–1689) flyttade de första medaljgravörerna till Stockholm.¹² Tidigare hade medaljer eller deras stampar mestadels importerats från kontinenten eller tillverkats av inhemska guldsmeder, likt Gillis Coyet d.y. Drottningen insåg dock fördelen med att ha en medaljkonstnär knuten till hovet, som likt en hovmålare eller skald, kunde tillfredsställa hennes konstnärliga behov utan att behöva ägna sig åt utdragna korrespondenser, långa väntetider eller risken av att förlora den dyrbara lasten på vägen. Efter att drottningen abdikerade och flyttade till Rom stannade medaljkonstnärerna kvar och erbjöd sina tjänster åt hennes efterträdare Karl X Gustav (1622–1660) och hans gemål Hedvig Eleonora av Holstein-Gottorp (1636–1715). Medaljerna bidrog till att sprida ryktet om svenska stormaktens segrar som Karl XI (1655–1695) och Karl XII (1682–1718) vann. En seger slagen i silver eller guld blev genast mer varaktig. Mottagarna för dessa budskap var adeln och lärda, både innanför och utanför rikets gränser, och inte minst landets fiender som skulle förnedras av medaljernas heroiska motiv kopplade med fyndiga latinska sentenser.

Att studera och samla medaljer

Hand i hand med att mängden medaljer som spreds och cirkulerade ökade, tillkom även litteratur som skulle beskriva dem. En av de mest betydelsefulla insatserna inom området tillskrivs Elias Brenner (1647–1717). Hans *The-saurus nummorum Sveo-Gothicorum* (1691) behandlar Sveriges mynt och medaljer, från medeltiden till hans egen samtid.¹³ Det uppseendeväckande med publikationen var illustrationerna, som Brenner hade förfärdigat själv. Illustrationerna avbildade objekten i skala 1:1 vilket var en välkommen innovation som erbjöd läsaren möjligheten att studera föremålen vid sidan av Brenners beskrivningar eller jämföra ett mynt eller en medalj med illustrationen. Förlagor för teckningarna kom ur Brenners egen samling som han kompletterade med studieresor i hela landet där han undersökte myntfynd och samlingar han kunde tillgå.¹⁴ I sin inledning nämner Brenner de samlare vars föremål han studerade. De var alla hovfunktionärer, vilket även är en antydning på numismatikens ställning under Brenners samtid.¹⁵

En annan typ av publikationer som började bli populär var små numismatiska skrifter som publicerades veckovis. Den första i denna skara var Johan David Köhlers (1684–1755) *Historische Münz-Belustigung* som utgavs 1729

5. Okänd konstnär, Johan Hieronymus Lochner's *Sammlung merkwürdiger Medaillen*, Nürnberg 1744, alvin-record:339055, Foto: Uppsala Universitetsbibliotek.

till 1742. Den presenterade varje vecka ett mynt eller en medalj, samtida eller äldre, som berörde europeisk historia och politik. Därefter följde Johan Hieronymus Lochner's *Sammlung merkwürdiger Medaillen* [...] utgiven mellan

1737 och 1744 i samma anda. Artiklarna följde alla ett likadant upplägg. Intill en avbildning av objektets åtsida och frånsida följde en kort beskrivning av motiv samt inskriptioner och därefter presenterades en redogörelse om bakgrunden till myntet eller medaljen. Bidragen var av olika längd men genomsnittligt låg de på åtta sidor. Som exempel kan artikeln om medaljen över Adolf Fredrik av Holstein Gottorps (1710–1771) val till tronföljare nämnas (fig. 5). Den publicerades 1743, vecka 44 och vid sidan av bilden på medaljen följde en skildring om den politiska situationen som rådde i Sverige, frihetstiden, vilken i jämförelse med andra europeiska länder var mycket unik. I liknade stil publicerade Evald Ziervogel (1728–1765), bibliotekarie vid Uppsala universitet och föreståndare för universitetets myntkabinett, *Trettio historiska afhandlingar om svenska mynt och medaljer*, tryckta 1755. De kunde bland annat köpas hos tryckaren Lorentz Grefing (död 1769) i Stockholm som annonserades i *Posttidningar* den 27 februari 1755.

Hos mig L.L. Grefing är af Trycket utkommit: Andra och Tredie Arket af v. Bibliothec. Zirvogels Historiska Wecko=skrift öfwer Mynt och Medailler, På Andra Arcket är Medaillen öfwer Stockholms Slott, hwars öden korteligen omförmåles. På Tredie Arket: En sällsynt Kon. Carl X:des Krönings Medaille, hwarwid afhandlas förloppet af Hans anträde til Regeringen, och Drottning Christinas afsägelse från Thronen. Arcket säljes för 12 öre Kopp:mt.¹⁶

Vid sidan av sådana publikationer kunde givetvis även medaljer köpas. Det fanns olika sätt att införskaffa numismatiska föremål. Dels kunde de köpas av andra samlare, på auktioner, eller hos medaljörer och handlare, dels kunde de förvärvas direkt via myntverket. Notiser i tidningar som *Stockholms Posten*, *Dagligt Allehanda* eller *Hwad Nytt?* innehöll regelbundet annonser med numismatiskt intresse. Exempelvis kunde den hågade samlaren i Lundbergs Fröbod vid Riddarhustorget hitta ”Djurmans Mynt Sortter, interfol. 6 sz. Flera andra böcker, predikan, grekiska, kyrkohistoria, löshår 5 qwarter långt, 1 Riksdaler 8 sz, Några complete Satser Mynttecken, a 16 sz, medalj slagen över Karl XI i Falu gruva för 1 riksdaler.”¹⁷ En annan annons saluförde ”nyss inkomne färska Catrin Plommon för 8sz. Skålp” vid sidan av en ”Medaille öfwer Jubel Året med Konungarne Gustaf den 1:stas och Gustaf Adolphs Portraiter på.”¹⁸ Att medaljer salufördes bredvid löshår och frukt verkade inte vara anmärkningsvärt. De hade blivit vanliga. Visserligen hade de inte

tappat sin kungliga glans men hade ändå blivit så gängse att de kunde, om ekonomin tillät, spridas till alla klasser i samhället.

Fullständiga medaljsamlingar auktionerades också ut. Ett exempel där en samling skingrades var den 24 maj 1719 vid St. Clara Södra kyrkogata, Norrmalm. Hovmedaljören Arvid Karlsteen (1647–1718) hade dött året innan och nu var hans medaljkabinett och konstkammare till salu. Annonsen förtäljer att ”*Medaille Cabinettet* består af en stor myckenhet så wäl Swenske som utländske Silwer *Medailler* af ansenlig wicht och wärde, samt gjorde af de förnämste Konstnärer i hela Europa.”¹⁹ Sammanlagt såldes 2000 lotter, som korresponderade till 400 vinster, varav 200 poster just rörde medaljer. I listan av lotter angavs objektens vikt i lod (motsvarar runt 13,2g.) samt en kort brevskrivning, eller medaljens legend eller anledning, exempelvis ”en om Turckarnas nederlag 1691 = 3 1/8 [lod]” (lott 40).²⁰ En medaljlott kunde bestå av ett objekt eller flera som var fallet med den första lotten ”R. *Caroli XI:mi* 17 st. om 77[lod]”.²¹

Köparen av en lott kunde inte vara säker på en vinst eller ens vilket objekt hen eventuellt skulle kunna vinna, det kunde innehålla allt från medaljer, miniatyrporträtt, slipade stenar och torkade insekter. Men en medaljsamlare kunde nog inte motstå frestelsen att buda på några av den före detta hovmedaljörens samling. Karlsteen som tidigare ägare var säkerligen en åtråvärd proveniens och samlingens kvalité och ryktbarhets var vida känd. I den tyska reseguiden *Die vornehmsten Europaeischen Reisen* (1702) rekommenderas att besöka Karlsteens samling vid sidan av Elias Brenners och universitets-samlingen i Uppsala.²² Karlsteen hade byggt upp sin samling ”af ansenlig wicht och wärde” under flera års tid och nu skulle den skingras inom en dag.

Medaljer var ägnade att överleva sina ägare. De var trots allt tänkta för evigheten. Från att vara ett monument i miniatyr som skulle hugfästa den avbildades stordåd, kunde medaljer efter flera år fortfarande förtälja anledningen till dess tillkomst, men deras roll hade ändrats. Från att vara en kunglig gåva, till att bli ett samlarobjekt med antikvariskt värde. Igor Kopytoff skriver i sin väl citerade text ”The cultural biography of things” hur ting byter händer, och därigenom ändrar värde och sammanhang.²³ På grund av hur medaljer tillverkades, vilket kunde innebära att de kunde präglas en och en eller i massupplagor, är det för det mesta omöjligt att spåra proveniensens av ett objekt såvida föremålet inte har markerats eller förblivit i samma samling. I de flesta fallen byter medaljer ägare, vilket påverkar deras

värde, syfte och historiska relevans. En och samma medalj kunde ha getts som gåva, därmed kopplad till en viss person och sammanhang och haft ett personligt kanske till och med emotionellt värde, för att år senare säljas på auktion och hamna i en helt annan samling. Men där skulle den få en ny betydelse och kontext, inte minst skapad genom hur den passade ihop med de andra objekten i samlingen. Den nya ägaren av lott 1 i Karlsteens samling, de 17 medaljer som tematiserade Karl XI kanske precis var i färd med att sammanställa en kungalängd. Eller så hade hen redan alla medaljer som föreställde kungen men i brons och kunde nu uppgradera sin samling genom att byta ut dem mot en serie i silver. Eller så handlade det helt enkelt om en ekonomisk investering och den nya ägaren skulle omvandla sin vist i pengar när situationen krävde det.

Lotteriet och tidningsannonserna beskriver medaljer som byter ägare i andra hand. En annan möjlighet var dock att införskaffa helt nya medaljer, direkt från myntverket. Tillkännagivandet "SPECIFICATION På de Medailler och begärlige Skådepenningar som finnas på Kongl. Myntet i Stockholm" tryckt 1709, annonserar vilka medaljer, både samtida och av äldre sort, som fanns till salu.²⁴ Myntverket förvarade alla stampar till de svenska kungliga medaljerna, och efter att en typ av medalj – en upplaga – hade präglats till respektive ändamål, må hända att fira en kröning, fanns stampen kvar och kunde återanvändas, så att säga likt "print on demand".²⁵ Då prägling, istället för gjutning, av medaljer blev vanligt på 1600-talet härstammar även de äldsta stamparna på myntverket från den tiden. En hugad samlare kunde därmed gå till myntverket och få en medalj slagen med en stamp som hade graverats drygt 60 år tidigare, exempelvis över drottning Kristinas myndighetshetsförklaring (kombinerad med slaget vid Femern) från 1644. Medaljens vikt anges i annonsen, 12 lod, däremot inte produktionskostnaden. Vi kan dock anta att priset för silvret och slagavgiften var en ansevärd summa.²⁶

En samling krävde givetvis ett lämpligt förvar, ett myntskåp eller kabinet. Designen av dessa skåp och dess lådor var anpassad till uppgiften att förvara mynt och medaljer. Lådorna hade små runda urringningar i olika storlekar som kunde vara klädda i sammet eller en annan typ av tyg för att hindra föremålen att fara runt eller skrapa i kanterna eller varandra medan samlaren drog ut lådan ur skåpet. Skåpens lådor bidrog till att samlarna kunde sortera föremålen och därigenom både visuellt och fysiskt kunde skapa en ordning. Kategoriseringen av de numismatiska objekten var öppen, beroende

6. Franz Ertinger, Louis Jobert *La Science des medailles*, Paris 1739, gravyr (1710), Foto: Bayrische Staatsbibliothek, München.

på samlarens intressen kunde de vara geografisk, kronologisk, fokusera på specifika regenter eller enbart vara förvaring för de senaste inköpen.

Följande frontespis ur *La Science des Medailles* av Louis Jobert (1637–1719), vars första upplaga gavs ut 1693, illustrerar två män sittandes framför ett medalj eller myntskåp (fig. 6). Framför dem står två utdragna lådor på ett bord. Mannen till vänster håller en medalj i sin högra hand, och mannen mitt emot undersöker sitt föremål med en lupp. Mynt och medaljer studerades gärna i sällskap av andra. Föremålen uppmanade till samtal om motiven, porträtten, den konstnärliga utformningen, det historiska skeendet som gav låg bakom eller ursprunget till den latinska sentensen som kanske var den hämtad ur en antik text. Till skillnad från idag då numismatiken snarare betraktas som ett udda och enstörigt tidsfördriv, uppfattades mynt och medaljsamlandet under 1700-talet som ett vittert och belevat nöje. Samlarna, lärda och amatörer, kvinnor och män, kunde genom sin samling demonstrera sitt konnässörskap. Mynt- och medaljer var ett perfekt konversationsämne som kunde röra konst, kultur, litteratur, historia och politik, berörde det förflutna, samtiden och framtiden.

Ett monument varaktigare än brons

Under 1700-talet och framåt beställdes medaljer av allt fler personer utanför den kungliga sfären. Privatpersoner lät slå medaljer för att hedra varandra, akademier delade ut dem som pris och sällskap förlänade dem som belöning för förtjänstfulla gärningar.²⁷ Men konstartens ursprungliga syfte, att bevara ett budskap för evigheten, fanns allmänt kvar.

Artikelns rubrik refererade till ett citat av Horatius, *exegi monumentum aere perennius*, jag har rest ett monument varaktigare än brons.²⁸ Horatius syftade givetvis på sina skrifter, och de har säkerligen varit mer långlivade än flera av de antika skulpturerna, vilka i mångt och mycket har smultits ner om omvandlats till kanonkulor. Liknade öde har även drabbat flera av de många medaljerna som har tillverkats sedan Erik XIV introducerade konstarten i Sverige. Inte desto mindre visar medaljer likt den över Jan Tęczyński och Cecilia Vasa att dessa små monument i metall faktiskt är för eftervärlden.

Noter

- 1 KB, Berch till Warmholtz, 3/14 februari 1744.
- 2 KB, Berch till Warmholtz, 3/14 februari 1744, 3–4. ‘Le Sire Tencin peut etre d’une complexion bien amoureuse, et capable, comme nous le sommes aujourd’huy, de faire des folies. La Princesse avoit deja sa medaille. L’Ambassadeur alla chez l’orfevre (car Vous sçavez que c’estoient les Medailleurs chez nous dans ce tems là) fit tirer son portrait et se joignit, au moins en effigie, à la Princesse.’ Berch beskriver även medaljen i *Beskrifning öfwer swenska mynt och kongl. skåde-penningar*, Uppsala, 1773, 61. För en mer ingående bakgrundshistoria till medaljen läs: Jörgen Steen Jensen, *Medaljen över Jan Baptist Tęczyński och Cecilia Vasa: ett stycke 1500-talshistoria*, Göteborg 1979; Harald Wideen, ‘Kring Vasamedaljerna’, i *Festskrift till Lars O. Lagerqvist*, Numismatiska Meddelanden 37, Svenska numismatiska föreningen, 1989, 481ff.
- 3 För en mer ingående analys över medaljens kulturhistoria i Sverige se: Ylva Haidenthaller, *The Medal in Early Modern Sweden: Significances and Practices*, Lund 2021.
- 4 Stephen K. Scheer, *The currency of fame: portrait medals of the Rennaissance*, New York 1994.
- 5 Mark Jones, ”‘Proof Stones of History’ The Status of Medals as Historical Evidence in Seventeenth-Century France”, *Medals and Coins From Budé to Mommsen*, Warburg Institute surveys and texts, no. 21 (1990): 53–72; Francis Haskell, *History and Its Images: Art and the Interpretation of the Past*, New Haven: 1993, 13–73.
- 6 Jmf. Bror Emil Hildebrand, *Sveriges och svenska konungahusets minnespenningar, praktmynt och belöningsmedaljer*, vol. 1, Stockholm, 1874, Wideen 1989; Haidenthaller 2021.
- 7 Marcel Mauss *The gift: the form and reason for exchange in archaic societies*, London 2002.
- 8 Jmf. Tobias Hämmerle, *Flugblatt-Propaganda zu Gustav Adolf von Schweden. Eine Auswertung zeitgenössischer Flugblätter der Königlichen Bibliothek zu Stockholm*, Marburg 2019.
- 9 Gustaf Upmark, *Guld- och silversmeder i Sverige*, Stockholm 1925, 38; Sixten Strömbom, *Iconographia Gustavi Adolphi: Gustav II Adolf: samtida porträtt*, Stockholm 1932, 16.
- 10 Strömbom 1932, 19.
- 11 Jmf Strömbom 1932, Haidenthaller 2021.
- 12 Ylva Haidenthaller, ”Von Goldschmieden, Münzschnidern und Medailleuren: Einblicke in die Künstlerimmigration nach Stockholm im 17. Jahrhundert”, i *Erfolgreiche Einwanderer. Künstlerimmigration im Ostseeraum während der Nordischen Kriege (1554–1721)*, (red.) Agnieszka Gąsior & Julia Trinkert, Studia Jagellonica Lipsiensia, Dresden 2021, 254–269.

- 13 *Thesaurus nummorum Sveo-Gothicorum* kompletterades efter Brenners död av Nils Keder och den andra upplagan publicerades 1737.
- 14 Eliel Aspelin, *Elias Brenner: en forskare och konstnär från Karlarnes tid*, Helsingfors 1896, s. 92–95.
- 15 Ernst Nathorst-Böös och Ian Wiséen, *Numismatiska forskare och myntsamlare i Sverige fram till 1830-talet*, Numismatiska Meddelanden 36, 1987.
- 16 *Posttidningar* 27 februari 1755, 4. <https://tidningar.kb.se/2979645/1755-02-27/edition/145134/part/1/page/4/?q=procent2omedaille&sort=&from=1755-01-01&to=1755-12-31> (29-03-2023).
- 17 *Dagligt Allehanda* 25 januari 1781, 3 <https://tidningar.kb.se/2631189/1781-01-25/edition/144030/part/1/page/3/?q=procent2omedaille&sort=&from=1781-01-01&to=1781-12-31> (29-03-2023).
- 18 *Dagligt Allehanda* 18 juni 1790 <https://tidningar.kb.se/2631189/1790-06-18/edition/144030/part/2/page/1/?q=procent2omedaille&sort=&from=1790-01-01&to=1790-12-31> (29-03-2023).
- 19 UUB, Handskr. X 221 (fol. 112–119), *Kort Berättelse om det Lotterie, som efter höga wederbörandes tilstånd uti framledne Medailleurens Wählb:ne Hr. Arfvid von Karlsteens på Norrmalm wid St. Clarae södra Kyrkiogata belägne huus nästkommande d. 24 Maj kommer at anställas på berörde Medailleurs kostbare Medaille Cabinet och rara Konst=Cammare*, Stockholm 1719, 112.
- 20 UUB, Handskr. X 221, *Kort Berättelse om det Lotterie* 114.
- 21 UUB, Handskr. X 221, *Kort Berättelse om det Lotterie* 113.
- 22 Boken gavs ut under flera år – här: Peter Ambrosius, Lehmann, *Die vornehmsten Europaeischen Reisen*. Hamburg 1736, 453.
- 23 Igor Kopytoff, "The cultural biography of things: commoditization as process", i *The social life of things: commodities in cultural perspective*, (red.) Arjun Appadurai, Cambridge 1968, 64–91.
- 24 UUB, Sv. Rar. 10:311 (3), SPECIFICATION På de Medailler och begärlige Skådepennningar som finnas på Kongl. Myntet i Stockholm.
- 25 Återanvändningen av stampar innebär även att det idag är problematiskt att med säkerhet tidsdatera medaljer från 1600- och 1700-talet.
- 26 För priser och räkningar se Haidenthaller 2021, kapitel 4.
- 27 Martin Tunefalk, *Äreminnen Personmedaljer och social status i Sverige cirka 1650–1900*, Lund 2015..
- 28 Horatius, *Carmina* III:XXX:I.

Communication of sensory experiences and autism

Jenny Hartman

Communication of sensory experiences

PEOPLE ROUTINELY FIND themselves in situations that encourage or require them to describe sensory experiences to other people. Such commonplace situations include mealtimes (to facilitate joint appreciation of food and drink); doctor's visits (to help with diagnosis and treatment); and learning situations of various kinds, as when we tell a child about the smell of sour milk or the appropriate temperature of bathwater. Training for some professions, such as in medicine, even involves learning to sense the world in new ways (e.g., by carrying out physical examination by vision, touch, sound, and smell) as well as learning how to speak about sensations for specific purposes (Harris, 2021). In other words, everyday life is filled with opportunities for people to communicate about bodily experiences, but how do we do it? Language offers many ways to communicate sensory experiences to others, and there are other means of sensory expression as well, such as gestures and facial expressions, pictures, dance or music. The aim of this paper is to explore some of the many forms that sensory communication can take and to push the boundaries a bit for what is considered sensory communication, both within and outside language. I will first in quite general terms discuss sensory communication through language, after which I will use a few examples of sensory communication by autistic individuals¹ to illustrate the diversity of sensory experience and expression. Autism is of particular interest in connection with sensory communication because this neurodevelopmental disorder is associated with differences in both sensory experiences and social communication.

Language for sensory experiences

What language resources are available as we attempt to convey our sensory experiences to other people? How does language lend itself to sensory communication? Sensory words such as *blue*, *tangy*, *sharp*, *bright*, and *crash* come readily to mind when we imagine how bodily experiences are described. In fact, a great deal of sensory language research focuses on just these kinds of words and looks at how sensory experiences are encoded into language, so that a particular experience of taste is referred to as *bitter* and a particular visual experience is referred to as *yellow*. This type of research has shown that vocabularies for sensory perception can vary greatly across languages (Majid et al., 2018). One language can have an extensive sensory vocabulary (i.e., words designated for expressing sensory percepts) for a particular sense, such as smell, while another language has a more limited vocabulary earmarked for this sense. The extent to which available vocabulary influences communication about sensory experiences is less clear at this point, mainly because research that focuses on vocabulary generally considers naming rather than communication more broadly (i.e., how people actually use language to describe sensory experiences), leaving a great number of enticing questions unanswered.

Another preoccupation of linguistic research about sensory words is iconicity (i.e., resemblance between form and meaning), as in the use of onomatopoeic words such as *boom* and *beep* that mimic the sound they describe (e.g., Winter et al., 2023). A number of sensory words are onomatopoeic. Sound especially lends itself to being described onomatopoeically because it is rather straightforward to mimic sound using sound, as in spoken language. But other sensory modalities display onomatopoeic correspondences too.

Beyond sound, iconic words also mimic other sensory qualities, such as manner of movement as in the English *twirl* and *wiggle*, textures as in *mush* and *crispy*, visual events as in *flash* and *twinkle*, or size as in *teeny* and *humongous*. These words are iconic: aspects of their form are perceived to resemble aspects of their meaning. (Winter et al., 2023, p. 1)

Onomatopoeic words can be used not only to refer to a percept directly (a *crunch*) or describe properties of objects (a *smooth* marble), but also to

describe actions with sensory characteristics (*she smoothed the wrinkles out; Bob was crunching on an apple*).

Naturally, individual words, sensory or not, are part and parcel of sensory communication. Some communicative situations call for naming or precisely qualifying a sensation. For diagnostic purposes, for instance, a doctor may ask if a patient's pain is *sharp* or *dull* because different types of pain are associated with different underlying causes, but individual words cannot fully capture the intricacies of actual communication about physical experiences. There are communicative aims beyond naming, such as simply trying to convey an experience to another person so that they understand it, and there are many ways in which language can capture sensory experiences that may or may not draw upon a designated 'sensory vocabulary.' In a recent study, we let people listen to 20 everyday sounds and asked them to describe the sounds in as much detail as possible, as if describing them to someone who could not hear them. The vast majority of the descriptions described the sound in terms of an event (i.e., something that happens), as in *wood burning on an open fire, sparks gently spitting*. Only a very small number of descriptions used sensory words alone without including an event, as in *crackling, popping, faint roaring in the background* (Hartman & Paradis, under review). So, while sensory words are significant to sensory description, they cannot take us all way to an understanding of sensory communication.

In the above example, *wood burning on an open fire, sparks gently spitting*, a sound is described in terms of what caused it. In language research, descriptions such as *It tastes of strawberries and lime* are often referred to as source descriptions because they make use of the source of a sensory stimulus to describe the sensation it creates (e.g., Majid et al. 2018). Other examples of such descriptions are: *I feels like wax* and *I smell cinnamon*. While discussions of source descriptions in sensory language are often limited to objects (*lime, wax, cinnamon*), descriptions of this type can also represent actions (*I heard someone drop something*), interactions between objects (*I hear the wind in the trees*), and entire settings (*It sounds like a supermarket*) (Hartman & Paradis, under review). Source descriptions are sometimes considered less precise or even less effective than descriptions that account for a percept directly (such as *sour, smooth, red, and petrichor*), as can be gathered from this passage in a research paper:

When a language has a small set of color words, speakers rely on ad-hoc source-descriptions (e.g., ‘it is banana-colored’); just as English speakers turn to source-descriptions when their smell lexicon fails them. (Majid, 2015, p. 629)

The quote indicates that source descriptions are seen as lacking in stability (*ad-hoc*) and that they are turned to as a backup when the “lexicon fails” to provide adequate words. The following excerpt from a text about scents in *The New Yorker* likewise hints at some communicative deficits of source descriptions because they refer to a “more private” sensory world.

Talking about smells can feel a little like talking about dreams—often tedious, rarely satisfying. The olfactory world is more private than we may think: even when we share space, such as a particularly ripe subway car, one commuter may describe eau d’armpit as sweet Gorgonzola cheese, another will detect rotting pumpkin, and a third a barnyardy, cayenne tang. What surprised me is that using phrases like “barnyardy, cayenne tang” is a perfectly valid, even preferred, way to write about nasal experiences.²

Assumptions in these passages seem to be that source descriptions and their accompanying associations are last resorts for communication because they are inherently subjective and variable. People have different experiences and therefore make different associations when confronted with sensory environments, but (or so it is assumed) communication should be objective and ideally free from private experiences of the smells of Gorgonzola and rotting pumpkin. However, actual communication does not reflect this kind of objectivity. People communicate about sensory experiences based on their own past experiences of sensory environments and these experiences are multisensory and include all kinds of actions, goals, evaluations, and emotions. Of course, the aim of most communication is to achieve a ‘meeting of minds,’ in which the speakers can share an understanding, but even sensory words such as *red* and *bitter* do not afford access to pre-packaged and complete meanings that we can all agree on, and experiential descriptions such as “sweet Gorgonzola cheese” in the above quote can indeed serve as useful reference points for shared understanding.

Evaluative descriptions that offer “a subjective response to the stimulus

(e.g., *nice, horrible, lovely*)” (Majid et al., 2018, p. 11374) is yet another way of using language to describe sensory experience. In addition to adjectives such as *good* and *disgusting*, which are a prominent focus in research about sensory language, there are many other ways of describing responses to sensory stimuli (*this smell makes me gag; the sound hurts my ears*). Including a broader range of responses to sensory stimuli in discussions of sensory descriptions is of particular value when we consider multimodal expression (e.g., pictures and gestures), as we will see examples of later on. Taking responses to sensations into account is also significant when we consider autistic experiences of sensory environments because autistic individuals’ responses may be quite different from those of neurotypical individuals.

I will briefly mention one more type of sensory description before moving on to some examples of sensory expression and that is figurative descriptions. Figurative descriptions is an assorted group that potentially includes instances of, for example, metaphor (*a bright sound*), metonymy (*I smell Christmas*), and simile, which can be exemplified by this not so favorable review of a croissant in *The Guardian*: “Overall, this is like chewing on a sponge that, slowly, sucks all moisture from your mouth”³ Distinguishing between literal language and figurative language, as well as between different kinds of figurative language, is not straightforward and requires careful consideration of contextually situated language. However, experiences are often described using other experiences as reference points, as in the following description of food sensitivities by a person with ADHD discussed in Hartman & Paradis (2018): “There were foods I avoided because they were like fingernails or [*sic!*] a chalkboard. Or in this case olives on my tongue” (136). The experience of eating olives is described by comparing aspects of it to the experience of running your fingers on a chalkboard.

Autism and sensory communication

To illustrate the range of ways in which sensory experiences can be expressed, I will now consider descriptions of sensory experiences by a few autistic individuals. According to the diagnostic criteria, autism is associated with social communicative deficits (not necessarily language delay or language deficits per se) and atypical sensory perception and processing (APA, 2013). It has been suggested that although “autistic people live in the same physical

world and deal with the same ‘raw material,’ their perceptual world turns out to be strikingly different from that of non-autistic people” (Bogdashina, 2016, p. 55). Because of these sensory and communicative differences, autism offers intriguing possibilities for studying sensory communication, as long as we are careful to stay aware of the neurotypical bias that is ever present in research and in communication in general.

The study of autistic communication, and I would argue all communication, demands a broad focus that accounts not only for language, but a variety of communication types that potentially includes gestures, drawing, video, music, and more. The examples in the following have in common a communicative aim of allowing other people to understand a personal experience. These few examples are not meant to account for any kind of collective autistic experience, simply because there is no such thing, but are instead meant to illustrate the diversity of sensory communication and experience and the multitude of ways in which bodily experiences can be conveyed to other people.

The first example is an excerpt from the book *Nobody Nowhere: The remarkable autobiography of an autistic girl* by Donna Williams (1992). Just before the quoted passage, Williams describes her fear of other people, and writes that when she was a child, only a few people, including her grandparents, were not her enemies.

I still remember the smell of my grandmother. She wore chains around her neck. She was soft and wrinkly, wore knitted things that I could put my fingers through, had a husky laughing voice and smelled of camphor. I would take camphor off the shelves at the supermarket, and twenty years later bought bottle upon bottle of eucalyptus oil and spread it around my room, corner to corner, to keep out everything else except for the comforting feeling that association gave me. I collected scraps of coloured wool and crocheted bits and would put my fingers through them so that I could fall asleep securely. For me, the people I liked *were* their things, and those things (or things like them) were my protection from the things I didn’t like – other people. (Williams, 1992, p. 13)

The passage communicates experiences of smell (*smelled of camphor*), vision (*wore chains around her neck*), touch (*soft and wrinkly*), and hearing (*a husky*

laughing voice).⁴ The passage also describes a kind of targeted reenactment of a comforting sensory experience through the use of particular scents (*camphor* and *eucalyptus*) and tactile items (*coloured wool* and *crocheted bits*). While there are some ‘sensory words’ in the passage such as *soft* and *husky*, sensations are primarily conveyed through other means. Smells are conveyed via their sources (*camphor* and *eucalyptus*), touch is conveyed via objects (*knitted things*) and descriptions of their affordances (*that I could put my fingers through*). I use *affordance* here in the sense of Gibson (1979) to describe the possibilities for action that something can be perceived as having. In a very general sense, a sweater can be perceived as wearable, washable, or foldable, but in this instance the sweater is perceived as affording the action of putting your fingers through it, and it is this action that later on triggers the sensations associated with the sweater and ultimately the grandmother. Affordances are part and parcel of sensory experiences and should ideally be considered in association with sensory matters because sensory experiences can take on meaning for an individual through the actions that they invite and make possible.

The comic *Overwhelm* in Figure 1 is by the autistic artist AcidKeyLime. It was posted on twitter on April 20, 2021⁵ and has also appeared in a book of comics (Ollerton, 2022). It makes use of pictures and written language to convey sensory experiences that result in sensory overload. Sensory experience is communicated in the comic in terms of a fundamental contrast between the self and its sensory surroundings, and the comic illustrates the breakdown of that boundary to the point where the surroundings fully invade the self. Sensory input is depicted in the comic as a vibrant, colorful liquid that seems to be moving from right to left. The colorful sensory input takes significant visual space in the images because, contrastively, the individual in the comic is depicted through a less colorful gray/brown palette. In the top right sub-panel of the second panel, we can see that the eye has been filled to the brim with the colorful liquid, which proceeds to overtake the entire face in panels 3 and 4. The boundary between the individual and their surroundings has disappeared. Another contrast in the comic is established between the individual that we can see and another individual that is out of view. This boundary is not destroyed in the comic. Instead, it is strengthened and emphasized. Because of sensory overload, the individual is unable to speak (in their own words in the twitter thread “going non-verbal”). The

Figure 1: *Overwhelm* by AcidKeyLime (included with permission from the artist).

empty speech balloons indicate the expectation of a response and perhaps also the individual's own wish to provide one. While there is only minimal language in the comic, its absence carries meaning.

The final example of sensory communication comes from a video posted on the YouTube channel CuriosityRocks.⁶ The speaker (an autistic woman) describes how she can sense textures she sees on TV:

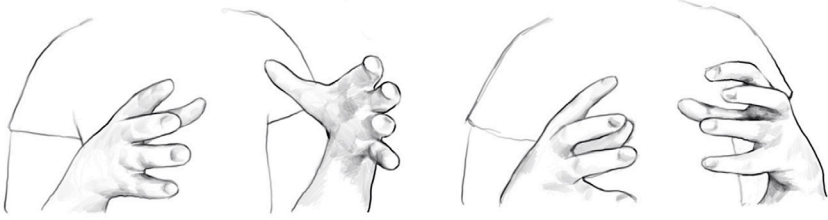
I can create in my mind textures and tastes so within my mind I can consciously copy the texture on a TV show if somebody is holding **silk** or **wool** then I can create the feeling of that in my mind it's the feeling doesn't come onto my skin where it would be it's within my skull

The speaker gestures along with the spoken words *silk* and *wool* using two distinct gestures, represented in the drawings in Figures 2 and 3a & b⁷. In the first gesture along with *silk*, the speaker carefully rubs the tips of her fingers against her thumbs, as if feeling thin fabric with thumbs and fingers.

Figure 2: gesture for *silk*.

The second gesture, along with *wool*, starts out with the palms facing inward, hands about shoulder-width apart, fingers slightly bent, as if holding a large round object (Figure 3a). As the gesture continues, the speaker bends her fingers more, as if squeezing the imagined object slightly using her fingertips (Figure 3b), after which the fingers return to their original straighter position. The gestures for *silk* and *wool* indicate handling of imagined objects, but the objects that gesturally represent silk and wool have different shapes and sizes and their manipulation involve distinct movements of the hands.

Figures 3a and 3b: gestures for *wool*.

The gestures represented in Figures 2 and 3 show that sensory experiences, in this case experiences of textures through touch, are not only remembered in terms of touch. In other words, we do not only remember how silk feels on the skin, we also remember how we touch it (as Figure 2 indicates), as well as potentially what it looks like (its colors, how it hangs), what forms it can take (as curtains or dresses), places in which it can be experienced and many other things associated with the fabric. In a particular communicative setting, such as the one referenced here, aspects of one or more experiences of silk will become relevant and can be emphasized. In multimodal communication (i.e., involving more than a single mode of communication), in this case through speech and gestures, each mode brings its own possibilities and limitations. Hand gestures can straightforwardly represent manipulation through touch, but would perhaps require more effort to convey, for instance, color. Pictures, on the other hand, as in the comic discussed earlier, can readily convey color, but cannot as easily represent motion.⁸

In conclusion

I started this exploration of sensory description by introducing sensory words such as *red*, *squeak*, and *soft*. I noted that even though these words have significant potential for expressing sensory meaning, there is a rich variety of language resources in addition to sensory words available to people who want or need to communicate with others about their bodily experiences. In fact, these resources are not exclusive to language, and I ended this paper by considering a few examples of uses of language, some in conjunction with pictures and gestures, by autistic authors and artists. I showcased autistic communication in order to illustrate that when we study

sensory communication, we need to consider not only a variety of forms of expression within and outside of language, but also communication about experiences of different kinds. Otherwise, we may end up with a skewed or partial picture of what sensory communication actually entails.

Notes

- 1 I use identity-first language (e.g., *autistic person*) instead of person-first language (e.g., *person with autism*) because this is a preference of many autistic people.
- 2 <https://www.newyorker.com/magazine/2021/02/01/how-to-make-sense-of-scents>
- 3 <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/wordofmouth/2017/may/24/croissant-taste-test-which-supermarket-has-the-beurre-necessities>
- 4 These descriptions are not unimodal (i.e., do not describe a single sense). For instance, it is possible to sense that someone is *wrinkly* via both touch and vision and it is possible to sense that someone is wearing chains around their neck through vision, touch, and/or hearing (and depending on the situation smell and taste too).
- 5 <https://twitter.com/acidkeylime/status/1384565984975941637>
- 6 <https://www.youtube.com/watch?v=yDHuQPpMDuo> (CuriosityRocks, Synesthesia, starting at 2:30 minutes)
- 7 These are drawings of hand positions at key moments in the gesture. The whole gestures can be seen at: <https://www.youtube.com/watch?v=yDHuQPpMDuo> (starting at approximately 2:30).
- 8 It is by no means impossible for gestures to indicate color or for pictures to represent motion. However, hand gestures can mimic hand motions and, in a picture, a color can be depicted by a color.

References

- American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). Arlington, VA: American Psychiatric Publishing.
- Bogdashina, O. (2016). *Sensory perceptual issues in Autism and Asperger Syndrome: Different sensory experiences – different perceptual worlds*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Chartreuse [@acidkeylime]. (2021, April 20). *I've always drawn what it felt like to be in sensory overload and shutting down, but until I learned I* [Tweet and pictures]. Twitter. <https://twitter.com/acidkeylime/status/1384565984975941637>
- Gibson, J. J. (1979). *The ecological approach to visual perception*. Boston: Houghton Mifflin.
- Harris, A. (2021). *A sensory education*. New York: Routledge

- H. B. (2015–2018). *CuriosityRocks: autistic & awesome* [videos]. YouTube. www.youtube.com/channel/UCzF-2vxXRvpcWGMpVXL4xkw.
- Hartman, J., & Paradis, C. (under review). The language of sound: events and meaning multitasking of words.
- Hartman, J., & Paradis, C. (2021). Figurative meaning in multimodal work by an autistic artist: A cognitive semantic approach. *Language and Cognition*, 13(1), 1–33. doi:10.1017/langcog.2020.20
- Hartman, J. & Paradis, C. (2018) Emotive and sensory simulation through comparative construal. *Metaphor and Symbol* 33(2), 123–143.
- Majid, A. (2015). Cultural factors shape olfactory language. *Trends in Cognitive Sciences*, 19(11), 629–630.
- Ollerton, B. (2022). *Sensory: Life on the Spectrum, an autistic comics anthology*. Kansas City: Andrews McMeel Publishing.
- Syme, R. How to make sense of scents: Can language ever capture the mysterious world of smells? *The New Yorker*, February 1, 2021 Issue.
- Williams, D. (1992). *Nobody Nowhere*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Winter, B., Lupyan, G., Perry, L.K. et al. (2023). Iconicity ratings for 14,000+ English words. *Behav Res*. <https://doi.org/10.3758/s13428-023-02112-6>

Det nya miljonär-Sverige

David Larsson Heidenblad

AR 2022 KOM den tvåsiffriga inflationen tillbaka efter att ha varit gömd och glömd i närmare fyra decennier. Det har för många inneburit ett abrupt uppvaknande. Mat, bensin och boendekostnader ökar. Lönerna står still. För den högt belånade medelklassen är de privat-ekonomiska förändringarna högst kännbara. Skillnaden på minusränta och 3–4 procent är många tusenlappar i månaden. Men försämrad köpkraft slår förstås hårdast mot de grupper som redan var ekonomiskt utsatta. I media rapporteras att barn äter mer skolmat. Till Stadsmissionen söker sig rekordmånga människor för mat och värme. De som tidigare levde på marginalen lever nu under den.

Men de kärva tiderna är inte den enda ekonomiska trenden i 2020-talets Sverige. En annan är att intresset för börs och rikedom är större än på länge. På bara ett par år har antalet svenskar som direktäger aktier ökat från 2,1 miljoner till 2,7. Särskilt är det i åldersgruppen 20–40 som ökningen sker, en trend som pågått alltsedan finanskrisen 2007–2008. Detta innebär ett historiskt skifte. För där 1900-talets aktieägare i regel var grånande herrar så är 2000-talets aktieägare en brokig skara.¹

Så vilka är då alla dessa yngre aktiesparare? Och vad kännetecknar dem? Ja, en sak som står klart är att de samlas på sociala medier. De läser aktiebloggar, diskuterar på #finanstwitter och lyssnar på podcasts som ”Prata pengar” och ”Rika tillsammans”. Därtill läser många av dem böcker. På listan över 2022 års mest sålda fackböcker i Sverige hittar vi exempelvis *Jakten på miljonerna: Den enkla vägen till finansiell frihet* skriven av pseudonymen @100miljonersmannen och *Haja börsen* av Andra ”Börshajen” Farhad och Frida Söderlund. De två titlarna är toppen på ett isberg av privatekonomisk självhjälpslitteratur utgiven av förlag som Sterners, Polaris och Ekerlids.²

I ett kunskap- och litteraturhistoriskt perspektiv är det fenomen vi nu ser i

flera avseenden någonting nytt. Söker vi oss tillbaka till 1980- och 1990-talet kan vi förvisso hitta enstaka titlar om hur det går till att handla med aktier eller hur man ska göra för att välja rätt bolag.³ Men konsten att bli rik var inget det talades speciellt högt om. Drömmar om att leva på kapital ansågs av stora grupper i det svenska samhället som direkt omoraliskt. Beskattningen av kapitalinkomster var också hög. Någon motsvarighet till dagens Investeringsparkonton (införda 2012) fanns inte.⁴

I USA såg det annorlunda ut. Där har det under hela 1900-talet funnits en rik flora av investerings- och rikedomsmaterial.⁵ Men den här typen av ”amerikansk framgångslitteratur” har betraktats med stor skepsis i Sverige. Under välfärdsstatens epok var den svår att få tag på och knappast kommersiellt gångbart att översätta. Det är dock betecknande att George Clasons klassiska *The Richest Man in Babylon* från 1926 översattes och gavs ut på svenska 2010.⁶ Ett öde som få andra böcker från 1920-talet delar.

Den boktitel som mer än någon annan symboliserar denna nya kulturella trend är finansmannen Per H Börjessons *Så kan alla svenskar bli miljonärer*. Den gavs ut första gången 2008 och har till dags dato sålts i över 150 000 exemplar. Nya omarbetade upplagor har släppts i omgångar, senast i februari 2023. Det faktum att de svenska hushållens köpkraft håller på att försämrats och att de globala finansmarknaderna är skakiga är ingenting som Börjesson räds. Tvärtom. Hans råd är att aktier ska köpas i vått och torrt. På kort sikt vet ingen vart marknaden är på väg. Men långsiktigt lönar det sig alltid att leva under sina tillgångar och spara i aktier. De bästa affärerna gör man när andra har panik. Läget 2023 är knappast mörkare än det var 2008 när boken första gången gavs ut.⁷

Per H Börjessons lugn och tillförsikt till de finansiella marknaderna är säkerligen en anledning till bokens stora popularitet. En annan framgångsfaktor för hans eget investmentbolag, Spiltan AB, ger kredibilitet. Därtill har alla de som följt hans anvisningar de senaste femton åren blivit rikligt belönade. De råd som ges i *Så här kan alla svenskar bli miljonärer* är emellertid inte speciellt märkvärdiga. Huvudpunkterna är: spara 10 procent av din inkomst varje månad; köp indexfonder; ha en sparhorisont på decennier. Detta kan i dag karaktäriseras som en sorts privatekonomiskt allmännytt. Ett finansiellt abc. Det är kunskap i samhällslig cirkulation, för att använda kunskaphistorisk terminologi.⁸

När jag själv via diverse aktiebloggar upptäckte detta fenomen vid

2010-talets mitt väcktes min nyfikenhet. Någon strävan efter att bli rik har jag själv aldrig närt och jag har heller aldrig uppfattat att detta varit speciellt viktigt för människor runt omkring mig. Varför köpa dyra saker när man kan läsa bra böcker eller spela intressanta spel? Däremot har jag i hela mitt liv varit intresserad av frihet och att få ägna mig åt saker som jag finner meningsfulla. Detta ideal genomsyrar aktiebloggosfären och den nya vågen av bli-rik-böcker. Det allt överordnade målet som hålls fram är att ”äga sin tid” och kunna välja att ”kliva av ekorrhjulet”. Personlig frihet anges vara den ultimata drivkraften för att spara och investera. Drömmen om detta resonerar hos hundratusentals – kanske miljontals 2020-talssvenskar.⁹

Men samtiden i all ära. Jag är historiker. Så när jag för 7–8 år sedan började orientera mig i detta fenomen pockade historiska frågeställningar på mig. Var kom den här spar- och investeringskulturen ifrån? Hur länge hade den funnits? Var det jag som levt i en bubbla eller hade människor verkligen börjat tänka och agera på nya sätt? När skedde det i sådana fall? Hur gick det till? Och fanns det någon eller några som låg bakom?

Därefter gjorde jag som forskare brukar göra. Jag googlade, sökte på Libris, beställde fram böcker och läste vitt och brett. Några tidiga nyckelverk för min förståelse var etnologen Fredrik Nilssons *Aktiesparandets förlovade land: Människors möte med aktiemarknaden* (2003) och den av ekonomhistorikern Mats Larsson redigerade antologin *Stockholmsbörsen på en förändrad finansmarknad* (2016). Verken gav en känsla för att stora förändringar hade ägt rum, men också trådar ut till potentiellt källmaterial. Däribland en bok av journalisten Gustaf Olivecrona (1924–2005) från 1970 om konsten att bli miljonär.

De nya miljonärerna

Åren kring 1970 var Gustaf Olivecrona en av Sveriges mest välkända journalister. Tillsammans med kollegorna Åke Ortmark (1929–2018) och Lars Orup (1918–2007) utgjorde han gruppen ”de tre O:na”. Trion ansågs under 1960-talets andra hälft ha förändrats svensk tv-journalistik genom att introducera en ny och mer aggressiv intervjuteknik gentemot politiker. Deras så kallade skjutjärnsjournalistik var på sin tid polariserande. Politikerna hade varit vana att få frågor på förhand och inte tvingas svara på oväntade kritiska motfrågor. Men de tre O:na såg det som sin uppgift att granska och

nagelfara makten i direktsändning. I dag talar massmedieforskare om att det åren kring 1970 skedde ett skifte inom journalistiken, från ett speglande till ett granskande ideal.¹⁰

Ett område som tilldrog sig stort intresse i samtiden var ekonomisk makt och privata förmögenheter. Vänsterpartiet Kommunisternas mångårige partiledare C. H. Hermanssons böcker *Koncentration och storföretag* (1959) och *Monopol och storfinans* (1965) hade satt fokus på de femton familjer som under lång tid dominerat svenskt näringsliv. Finansdepartementet tillsatte en utredning – Koncentrationsutredningen – som drevs mellan 1961 och 1975 för att klargöra hur maktstrukturerna såg ut inom olika branscher. Bland unga och studenter blåste vänstervindar. Bankerna och det kapitalistiska systemet stod inte högt i kurs. Begrepp som ”låginkomsttagare” och ”överklass” laddades med ny politisk energi. Tidens stora fråga var hur samhället – och världen – skulle bli mer jämlik och rättvis. I detta samhällsklimat ställde inte vem som helst frågor om konsten att bli miljonär.¹¹

Gustaf Olivecrona var dock intresserad av detta. Han menade att det var en ”vanlig missuppfattning att den tiden är förbi då man kunde skapa större privatförmögenheter i Sverige”. Vad han hade kommit fram till var att det visst gick. Skattesystemet gjorde det förvisso omöjligt för vanliga löntagare att spara sig till rikedom – men för företagare såg det annorlunda ut. De utgjorde ett modernt skattefrälse. Med sin bok ville han borra djupare i detta genom att intervjua 10 män som utan att ha ärvt något betydande kapital byggt upp en privat förmögenhet under efterkrigstidens första decennier. Bland de intervjuade fanns Ingvar Kamprad (Ikea), Erling Persson (Hennes) och Per Olof Ahl (Kapp-Ahl). Olivecronas frågor kretsade kring deras karriärer, men också kring hur de såg på det svenska samhället, skattesystemet och ekonomisk fördelning.

I inledningen av boken underströks att ordet miljonär för många hade en magisk klang. ”Det har ett skimmer på samma sätt som popidol och kunglighet”. Ordet ansågs väcka associationer till cocktailparties och överdådiga bröllop i veckopressen, till strandpromenaden i Cannes och slalombacken i Gstaad. En anledning till detta, betonade Olivecrona, var att miljonärer var nästan lika sällsynta som feltryckta frimärken. ”De allra flesta svenskar”, skrev han, ”äger nämligen ingenting av större värde och kommer heller aldrig att göra det”. De har varor köpta på avbetalning och i bästa fall några tusenlappar på banken. Vi har ”blivit en nation av löntagare och som sådana

är vi förhindrade att spara ihop ett kapital av nämnvärd storlek”. Blott tre procent av svenskarna hade en förmögenhet på över 100 000 kronor. Antalet miljonärer var knappt 5000 eller en halv promille. Samtliga i denna grupp hade ärvt pengar eller ägnat sig åt affärsverksamhet. För den som ville bli rik av egen kraft fanns alltså bara ett sätt: företagande.¹²

Samtidigt fanns det trots allt, enligt Olivecrona, många som ville bli rika i det jämlika Sverige av år 1970. Varför skulle annars människor – också principfasta socialister – söka sig till Penninglotteriet och Tipstjänst, travbanor och premieobligationer? Visst hette det att de spelade för spänningens skull, men hur spännande var det om man var likgiltig inför utfallet? Nej, Olivecrona menade att många svenskar närde en längtan efter rikedom. För drömmar om ekonomisk trygghet kunde numera knappast finnas. ”Den grundläggande tryggheten för individen sörjer ju samhället för”, skrev han. Vad rikedom kunde ge var frihet att bo var man ville, äta och dricka det man tyckte var gott. ”Kort sagt frihet att leva ett behagligt liv”. Där man inte hade några skulder och kunde hjälpa sina barn ut i livet.¹³

Det sätt som Gustaf Olivecrona talade om trygghet och frihet har som synes likheter med Per H Börjessons ord i *Så kan alla svenskar bli miljonärer*. Men känslan av att de två böckerna är skrivna i och för två helt olika samhällen är stark. Olivecronas ord om att de flesta svenskar inte äger någonting av större värde och heller aldrig kommer att göra det skulle inte ha kunnat yttras på 2000-talet. Och på 1970-talet hade ingen kunnat drömma om att en bästsäljande bok skulle bestå av handfasta råd för hur en vanlig löntagare ska göra för att bli miljonär. Börjessons råd hade också där och då varit falska. Löneläget, skattesatserna och den finansiella infrastrukturen – exempelvis möjligheten att investera i aktieindexfonder med låga avgifter – såg helt annorlunda ut. Men hur, när och varför har dessa genomgripande samhällsförändringar skett?

Marknadsvändningen

Inom svensk och nordisk forskning står det tämligen klart att 1980-talet innebar en brytpunkt. Den under 1960- och 1970-talet starka tilltron till stat, politik och planering ifrågasattes av allt fler samtidigt som nya förhoppningar knöts till företagande och marknadsmekanismer. Traditionellt sett har historiker och samhällsvetare talat om detta i termer av en ”högervåg”

eller ett ”nyliberalt genombrott”, men det är en terminologi som möjligen är på väg att rangeras ut. Själv har jag sedan 2020 arbetat i det stora forskningsprogrammet *Nyliberalism i Norden* som leds av Jenny Andersson. Det finansieras av Riksbankens Jubileumsfond fram till 2025 och samlar ett femtontal nordiska forskare. Där har vi med tiden alltmer kommit att tala om den större samhällsförändring vi studerar i termer av en ”marknadsvändning”.¹⁴

Den stora fördelen med denna terminologi är att den ringar in processen, men lämnar frågan om agens öppen. Där ”högergång” och ”nyliberalism” riktar blicken mot det organiserade näringslivets organisationer, så som Svenska Arbetsgivareföreningen (SAF) och Industriförbundet, så öppnar ”marknadsvändningen” upp för undersökningar av aktörer med andra intressen och ideologier. Exempelvis har vi kunnat se hur Kooperativa Förbundet (KF), Sparbankerna liksom många socialdemokratiska politiker (också utanför Finansdepartementet) aktivt verkade för att förändra det svenska samhället i en mer marknadsorienterad riktning. Det råder ingen tvekan om att det organiserade näringslivet var viktigt för vad som hände – men frågan om agens är mer komplex än så.

Två saker är avgörande för att förstå skiftet: den strukturella ekonomiska krisen under 1970-talets andra hälft och konflikten kring löntagarfonderna. Den förstnämnda var ett högst reellt problem för i kölvattnet av de två oljekriserna (1973 och 1979) så skakade hela det industriella systemet, i Sverige liksom i övriga Västvärlden. Tillväxten var låg, investeringsviljan var låg och många branscher – som den svenska varvs- och konfektionsindustrin, stålproduktionen och jordbrukssektorn – hade stora lönsamhetsproblem. Inflationen var tvåsiffrig och i länder som Storbritannien och Västtyskland nådde arbetslösheten nivåer som inte hade setts på decennier. Det här var en utveckling som politiker av alla schatteringar i Sverige var oroliga för och ville vända.

Men vad som gjorde den svenska situationen särskilt laddad var de ovan nämnda löntagarfonderna. Den grundläggande idén bakom dem var att en betydande procent av de stora börsnoterade företagens årliga vinster skulle överföras till kollektiva fonder. Dessa skulle kontrolleras av fackföreningar och användas för att köpa aktier i bolagen. På detta sätt skulle, inom ett par decennier, arbetarna få kontroll över företagen. Därigenom skulle en ekonomisk demokrati kunna förverkligas. Förslaget hade lagts fram på LO-kongressen 1975 av ekonomen Rudolf Meidner. Historiker har tolkat

detta som ett fackligt svar på tidens vänstervindar och kraven på mer radikal socialistisk politik. Förslaget om löntagarfonder mottogs också positivt på gräsrotsnivå.¹⁵

Från borgerligt håll – och särskilt från det organiserade näringslivets sida – sågs detta som ett mycket allvarligt hot. Det var ett socialiseringsförsök, ett angrepp på fri företagsamhet. SAF inledde en ideologisk motoffensiv som framgångsrikt mobiliserade medlemmar och sympatisörer. År 1978 lanserade man sin första kampanj mot ”fondsocialismen” och samma år inrättades tankesmedjan Timbro. Kampanjen rönt stor uppmärksamhet och kom att följas av många fler. Däribland den kontroversiella ”Satsa på dig själv” våren 1979 med ABBA:s Anni-Frid Lyngstad och hockeyspelaren Ulf ”Lill-Pröjsarn” Nilsson som de stora affischnamn. Motoffensiven kulminerade den fjärde oktober 1983 med en stor manifestation mot löntagarfonderna. Företagare och borgerliga sympatisörer från hela landet reste till Stockholm. Arrangörerna menade att omkring 100 000 människor deltog, men exakt hur många som var där är oklart. Likväl räknas demonstrationen alltså som den största i svensk historia.¹⁶

Men parallellt med den infekterade löntagarfondsdebatten så skedde också andra saker. Exempelvis drev såväl de borgerliga regeringarna under sent 1970-tal som de socialdemokratiska under 1980-talet en aktiv sparstimulerande politik. Genom Skattesparandet (1978) och Allemanssparandet (1984) skapade man starka incitament för privatpersoner att börja spara i aktiefonder. Alla löntagare fick månatligen avsätta en liten del av lönen i ett skattemässigt mycket förmånligt sparande. Härigenom byggde hundratusentals svenskar för första gången i livet upp ett större kapital av värdepapper. De politiska satsningarna skedde i nära samarbete med banker – såväl affärs- som sparbanks – och företag (det fanns exempelvis företagsanknutna Allemansfonder).

Den här historien är i nuläget oskriven. Trots att den på längre sikt påverkat människors vardagsliv och ekonomiska möjligheter betydligt mer än löntagarfonderna kom att göra. Den ingår också i en större historia om aktiesparandets popularisering i Sverige som jag, i samarbete med kollegor som Charlotte Nilsson och Orsi Husz, är i färd med att försöka reda ut. Vad vi hittills kommit fram till är att mycket sker under 1960- och 1970-talet som lägger grunden till den finansiella sektorns expansion från 1980-talet och framåt.¹⁷ Men samtidigt sker saker på 1990-talet och efter millennieskif-

tet som förstärker trenden och banar väg för 2020-talets Sverige. Huruvida vi går en ny ekonomisk strukturkris till mötes återstår att se. Men oavsett tror jag att behovet av en ”ekonomisk humaniora”, för att tala med litteraturvetarna Paul Crostwaithe, Peter Knight och Nicky Marsh, kommer bli ett viktigt forskningsfält framöver.¹⁸ Ty, ekonomi handlar om mer än siffror och grafer. Vill vi förstå det nya miljonär-Sverige är det hög tid att börja läsa och analysera författarskap som Per H Börjessons.

Noter

- 1 Euroclear, *Aktieägandet i Sverige 2021* (2022).
- 2 David Larsson Heidenblad & Charlotte Nilsson, ”Ungdomslivets finansialisering: Skapandet av en aktiekultur för och av unga i Sverige, 1985–1994, *Historisk tidskrift* 142:4 (2022).
- 3 Håkan Rydell et. al, *Dagens Nyheters aktieskola* (Stockholm: Marieberg, 1985); Anders Haskel, *Fondhandboken: Så blir du en framgångsrik fondsparare* (Stockholm: Aktiespararnas bokförlag, 1998); Anders Haskel, *Hitta kursvinnare: Konsten att bygga en lönsam aktieportfölj med Aktiespararnas aktieanalys* (Stockholm: Aktiespararnas bokförlag, 1999); Björn Wilke, *Sätt fart på pengarna: Så får du ditt kapital att växa* (Falund: Scandbook, 1999).
- 4 Mats Lindqvist, *Is i magen: Om ekonomins kolonisering av vardagen* (Stockholm 2001); David Larsson Heidenblad, ”Financial Knowledge: A Rich New Venture for Historians of Knowledge” i Johan Östling, David Larsson Heidenblad & Anna Nilsson Hammar (red.), *Forms of Knowledge: Developing the History of Knowledge* (Lund 2020).
- 5 Lendol Calder, ”Saving and Spending” i Frank Trentmann (red.), *The Oxford Handbook of the History of Consumption* (Oxford: Oxford University Press, 2012).
- 6 George Clason, *Den rikaste mannen i Babylon* (Göteborg: Söderpalm, 2010).
- 7 Per H Börjesson, *Så här kan alla svenskar bli miljonärer: Råd och livsvisdomar som gör dig rik* (Stockholm: Mondial, 2023), s. 11–15.
- 8 Johan Östling & David Larsson Heidenblad, ”Cirkulation – ett kunskapshistoriskt nyckelbegrepp”, *Historisk tidskrift* 137:2 (2017); Johan Östling & David Larsson Heidenblad, ”Fulfilling the Promise of the History of Knowledge: Key Approaches for the 2020s”, *Journal for the History of Knowledge* 1:1 (2020).
- 9 David Larsson Heidenblad & Charlotte Nilsson, ”Personal Finance Bloggers as Self-Styled Knowledge Authorities: Performing, Embodying, and Circulating Knowledge Online in the 21st Century”, i Johan Östling, David Larsson Heidenblad & Anna Nilsson Hammar *Knowledge Actors: Revisiting Agency in the History of Knowledge* (Lund: Nordic Academic Press, 2023). Jmf Daniel Fridman, *Free-*

- dom from Work: Embracing Financial Self-Help in the United States and Argentina* (Stanford: Stanford University Press, 2017).
- 10 Monika Djerf Pierre & Lennart Weibull, *Spegla, granska, tolka: Aktualitetsjournalistik i svensk radio och TV under 1900-talet* (Stockholm: Prisma, 2001).
 - 11 Kim Salomon, *Rebeller i takt med tiden: FNL-rörelsen och 60-talets politiska ritualer* (Stockholm: Rabén Prisma, 1996); Kjell Östberg, *1968 – när allting var i rörelse: Sextiotalsradikaliseringen och de sociala rörelserna* (Stockholm: Prisma, 2002); Carl-Filip Smedberg, *Klassriket: Socialgruppsindelningen som skillnadsteknologi under 1900-talet* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2022).
 - 12 Gustaf Olivecrona, *De nya miljonärerna* (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1970), s. 13–18.
 - 13 Olivecrona 1970, s. 19.
 - 14 Kristina Boréus, *Högervåg: Nyliberalismen och kampen om språket i svensk debatt 1969–1989* (Stockholm 1994); Ola Innset, *Markedsvendingen: Nyliberalismens historie i Norge* (Bergen: Fagbogforlaget, 2020); Kjell Östberg & Jenny Andersson, *Sveriges historia 1965–2012* (Stockholm 2013); Jenny Andersson et al., ”Inledning” i Jenny Andersson et al. (red.), *Marknadens tid* (Lund: Nordic Academic Press, kommande).
 - 15 Bo Stråth, *Mellan två fonder: LO och den svenska modellen* (Stockholm 1998); Ilja Viktorov, *Fordismens kris och löntagarfonder i Sverige* (Stockholm 2006).
 - 16 Rikard Westerberg, *Socialists at the Gate: Swedish Business and the Defense of Free Enterprise, 1940–1985* (Stockholm 2020).
 - 17 Orsi Husz, ”From Wage Earners to Financial Consumers: Class and Financial Socialization in Sweden in the 1950s and 1960s”, *Critiques Internationales* 69 (2015); Orsi Husz, ”Golden Everyday: Housewifely Consumerism and the Domestication of Banks in 1960s Sweden”, *Le Mouvement Social* 250 (2015); Orsi Husz & David Larsson Heidenblad, ”The Making of Everyman’s Capitalism in Sweden: Micro-Infrastructures, Unlearning, and Moral Boundary Work”, *Enterprise & Society* (2021); David Larsson Heidenblad, ”Aktie-SM 1979” i *Bildningsboxen* (Stockholm: Norstedts, 2022); Larsson Heidenblad & Nilsson (2022); Larsson Heidenblad & Nilsson (2023).
 - 18 Jenny Andersson et al. ”Marknadens tid: Bortom vänstervind och högervåg” istället för ”Inledning”.

Beskydd genom skratt?

Cave canem och hundmosaiker i Pompeji

Fanny Kärfve

Inledning

PÅ 60-TALET E.KR. skrev den romerske författaren Petronius sitt, för eftervärlden, mest kända verk, *Satyricon*. Här får vi följa Encolpius på diverse absurda äventyr, däribland när han gästar ett symposium hos Trimalchio; en frigiven och numera mycket nyrik slav vars extravaganta och skrytsamma leverne (som avslöjar hans verkliga socio-kulturella habitus) är ett centralt föremål för författarens satir. För moderna forskare har Trimalchios egen person liksom hans hem, så noggrant beskrivet både vad gäller arkitektur och inredningsdekor, varit av stort intresse.¹ Och vad avser just arkitekturen och dekoren har passagen om när Encolpius är i färd med att träda in i huset men snubblar baklänges av förfäran blivit ett flitigt citerat stycke för arkeologer som studerar den romerska staden Pompeji. Utgångspunkt för denna essä är själva målningen som skrämmer vettet ur Encolpius och hur denna kan jämföras med de arkeologiska vittnesmål, både i bild och av ben, som Pompeji har lämnat efter sig:

När jag stod där och gapade över allt detta höll jag på att ramla baklänges och bryta benen. Till vänster när vi gick in och inte långt från dörrvaktens rum fanns en väggmålning föreställande en stor hund, kopplad med en kedja, och ovanför stod det skrivet i versaler: VARNING FÖR HUNDEN.²

Den romerska staden Pompeji

År 79 begravdes Pompeji i ett vulkanutbrott som kom att lämna staden åt sitt dolda öde. Men likt ur en törnrosasömn skulle Pompeji vakna till liv

Ingångsmosaik i det så kallade *Tragiska poetens hus*, Pompeji, föreställande en vakt-hund med avskräckande inskrift, *Cave canem* – Varning för hunden.

igen när de första arkeologiska spadtagen togs på 1750-talet, och idag samlas över två miljoner turister där årligen för att begrunda den till stora delar utgrävda staden. I takt med att utgrävningarna har frilagt stadens gatunät, tempel, atriumhus, väggmålningar, mosaikgolv och statyer har Pompeji trätt in i rollen som en magnifik inspirationskälla till konst, litteratur och musik. Denna antika tragedi har således bidragit till en helt enastående inblick i vanligt folks vardagsliv, i romersk folktro och föreställningsvärld och hur detta kunde gestaltas i den visuella konsten. Och häri kommer just hunden att spela en viss roll.

Ett av Pompejis otaliga atriumhus, det s.k. *Tragiska poetens hus* (VI 8,5), har sedan friläggandet på 1820-talet ofta fått stå modell för hur ett romerskt hus kunde se ut (detta till trots räknas huset till ett av de minsta i min avhandlingskatalog av hus med ingångsmosaiker, se presentation nedan). I synnerhet ansågs det matcha väl den teoretiska och idealiserade guidning som den samtida romerske arkitekten Vitruvius angav i *De architectura*.³ Men ännu mer slående för denna essä är dateringen av husets inredningsdekor som anses vara samtida med verket *Satyricon*, det vill säga kronologiskt samhörig tiden för kejsar Nero.⁴ Vad som gör denna datering så intressant är det faktum att ingången till detta pompejanska hus, vilken tar sin form av en väldigt lång och smal korridor (= *fauces*: Latin för svalg, mynning), är dekorerad med ett svart-vitt mosaikgolv, vars främre del är rikt utsmyckad med en bunden vakthund som står beredd att närma sig besökaren.⁵ Likt den fiktiva väggmålningen i ingången till Trimalchios hus, underströks även detta ”välkomnande” av den pompejanske gästen av en likadan ackompanjerande inskrift, *Cave canem*.

För den moderna turisten är denna mosaik en av Pompejis allra mest kända, mycket tack vare den höga igenkänningsfaktorn: ”varning för hunden” förekommer ju flitigt som motiv på dörrmattor ännu i dagens hem. Rena reproduktioner av den pompejanska mosaiken finns därtill att beskåda i bl.a. Axel Munthes ståtliga Villa San Michele på Capri liksom på Tullgarns slott i Södermanland. För att återgå till själva Pompeji finns ytterligare två ingångsmosaiker (jämfte en mosaik från ett annat rum, se nedan) som föreställer specifikt vakthundar samt tre väggmålningar (en från en privat ingång, två från offentliga inrättningar).⁶ Dock har ingen av dessa andra, vare sig mosaik eller målning, den tillagda inskriften. Inte heller är de exakt likadant utförda som vår *Cave canem*-hund även om vissa drag återkommer,

i synnerhet (det röda) halsbandet/kopplet. Förvånande nog, kanske vi kan tycka, är detta visuella material också, till synes, det enda bevarade från den antika världen i sitt framställande av vakthundar i just privata hem. Men Pompeji var sannolikt inte ensam om uttryck som detta. Två liknande latinska golvinskrifter, men i versionen *Cave cane* (utan ett ”m”), har påträffats i utgrävningar av den romerska kolonin Celsa i dagens Spanien, varav den ena troligen dekorerade en husingång medan den andra påträffades på ett golv längre in i ett annat hus. Trots den visuella avsaknaden av själva *hunden* här har likheten i arkitektur och inredningsdekor mellan dessa två städer diskuterats och frågan har ställts om vi har att göra med kringresande arkitekter och hantverkare från apenninska halvön.⁷

Mosaiker i den pompejanska ingången

Att låta pryda sin husingång med just mosaikgolv tillhörde dock inte det gängse förfarandet för pompejanska husägare som snarare föredrog mer traditionella bruksgolv i antingen rött eller svart (terrakotta eller lava som aggregat). Av flera hundra atriumhus runtom Pompeji valde endast ett trettio-tal husägare att gå emot strömmen genom att på ett mer iögonfallande sätt låta dekorera ingången med mosaikgolv. I min doktorsavhandling (Kärfve 2022) har jag studerat denna materialgrupp, som huvudsakligen består av svart-vita mosaiker, utifrån ett antal olika kontextualiseringar i syfte att utröna hur den romerska husägaren, via mosaikernas motiv, uppfattade ingången såsom en övergångsyta mellan det inre och det yttre. Att röra sig mellan olika ytor och sfärer var nämligen enligt det antika tankesättet förenat med stor försiktighet och vördnad då man ville säkerställa att endast goda krafter följde med i förflyttningen. Jag kommer att längre fram återvända till denna så viktiga föreställningsvärld eftersom den bildar en fond mot vilken mosaikerna kan ses.

De pompejanska ingångsmosaikerna kan delas in i olika kategorier om motiv, av vilka de två största är de figurativa (däribland hundmotivet jämte marina scener och jaktmotiv) och de geometriska; en design med stor variation som uppenbarligen tilltalade mången pompejansk husägare. Utöver dessa större kategorier tillkommer mindre grupper som inbegriper design om enkla tvåfärgade golv, blomstermotiv eller inlagda stenar (ibland importerad marmor från rikets olika hörn). Vid sidan av *Cave*

canem förekommer också ytterligare ett par mosaikinskrifter, men dessa låter istället förmedla ett varmare välkomnande: *Salve* eller *Have* (variant på *Ave*) – ”Var hälsad”.

Kronologisk kontext

Den kronologiska kontextualiseringen av ingångsmosaikerna är en intressant fråga, mycket på grund av Pompejis egen politisk-kulturella historia. Kort beskrivet var Pompeji en självstyrande stad med en italisk befolkning som kom att ”välja fel” sida i det inbördeskrig som rasade i Italien under den sena republiken. Efter en belägring av den romerska generalen Sulla (med resulterande projektilhål som ännu är synliga på stadsmuren) inlemmades Pompeji som romersk koloni kring 80 f.Kr. Den redan av romersk kultur och politik starkt präglade staden kom nu att inhysa även romerska veteraner, vars påverkan på mosaikmodet måhända var av betydelse men vilken vi dessvärre inte har tillräckligt med belägg för. Det grekiska mosaikhantverket hade redan på ett trevande (och därmed mycket exklusivt) sätt gjort sin entré i Pompeji före den romerska koloniseringen tack vare väletablerade kontakter med den övriga hellenistiska världen i söder (det feniciska och egyptiska Nordafrika) och öster (de grekiska stadsstaterna, av vilka många redan hade fallit för Rom från och med 146 f.Kr.). Men det var först på 50-talet f.Kr. och framåt som vi kan skönja det begynnandet ”modet” med ingångsmosaiker i Pompeji (även om den allra första ingångsmosaiken dateras till cirka 100 f.Kr., det vill säga till det förromerska Pompeji). Varifrån denna inspiration kom har vi som sagt ingen tydlig bild av, men bruket av just mosaikgolv i ingångar till grekiska hus (då i formen av en kolonnförsedd gård) står att finna på t.ex. den romerskkontrollerade ön Delos. I likhet med Pompeji var Delos en livlig hamnstad, och av denna anledning förvånar det föga att specifikt marina motiv såsom ankare och delfiner kom att bli populära på ingångsmosaiker på bågge platserna.

Av de tre ingångsmosaiker i Pompeji som stoltserar med vakthundar är den äldsta (med en stramt avbildad vakthund som ligger framför husets ingångsport) daterad till senrepublikansk tid, d.v.s. till ett par årtionden före vår tideräkning. Den andra vakthundsmosaiken – med en mindre konventionellt framställd vakthund som tar sig en tupplur på ingångsgolvet – dateras till cirka 50-talet e.Kr. Med andra ord är vår *Cave canem*-mosaik

från 60-talet den yngsta av de tre hundmosaikerna, tillkommen endast något decennium före det katastrofala vulkanutbrottet.⁸ Vad gäller väggmålningarna av kopplade vakthundar har i alla fall en av dem blivit daterad. Den i det här fallet lugna jucken finns än idag att beskåda i en taverna där den sitter bunden vid ett träd och betraktar gästerna som stiger in. Intressant nog är målningen daterad till en ombyggnadsperiod när det forna huset omvandlades just till en taverna, vilket ska ha skett någon gång under det 1:a århundradet e.Kr. En annan liknande målning av en hund bunden vid ett träd påträffades däremot helt ”skolboksenligt” på den vänstra väggen i ingången till ett atriumhus, precis som hos Trimalchio.⁹

Petronius var således inte först ut med att skildra en avbildad vakthund utan kan mycket väl ha haft en förebild i sitt sinne när han gjorde sig lustig över sin samtid. Vad som är fascinerande i sammanhanget är just det faktum att vår *Cave canem*-mosaik innehåller liknande drag som hans målade version (den skräckinjagande posen hos vakthunden liksom den latinska inskriften) och att de tycks ha tillkommit under samma period. Frågor som då naturligt dyker upp rör om det kan ha funnits andra liknande mosaiker eller väggmålningar i själva huvudstaden eller om inspirationen till det litterära verket kan ha kommit från just det vackra Kampanien, Pompejis region, som var tätt bebyggt av stora och ståtliga sommarvillor tillhörande Roms yttersta elit?

Verkliga hundar i Pompeji

I ”Trimalchios gästabud” avbryts festen med att vakthunden i livs levande form uppenbarar sig i kedjat koppel.¹⁰ Inte nog med att denne Scylax är ute efter en liten rädd knähund; den skrämmar även slag på alla de andra deltagarna med besked. Vad gäller frågan om hundras brukar Scylax återges i den moderna forskningen som en *molossus*, d.v.s. en antik grekisk mastiff som ofta tjänade som just vakthund tack vare sin erkända styrka och mod.¹¹ Enligt den samtida romerske agrarförfattaren Columella skulle en vakthund vara kraftigt byggd, ha ett stort huvud och ett brett bröstparti samt ha svarta ögon och päls. Just pälsens färg var viktig eftersom hunden behövde kunna kamouflera sig i nattens mörker medan dagens ljus skulle framhäva hur skräckinjagande den var. Beroende på situation var det också viktigt att hundens temperament skulle kunna navigera mellan både milt och våldsamt kynne.¹²

Molossierhunden användes likaså för jakt, jämte den lakoniska hunden som hade en nättare kroppsbyggnad, vilket bl.a. satirikern Martialis återger i sitt hyllningsverk dedicerat öppningsspelen i Colosseum i Rom år 80.¹³ Och just jaktrollen är intressant eftersom det finns ytterligare en (sista) mosaik från Pompeji som framställer en till synes molossierhund. Idag är mosaiken utställd på Musée Condé i Frankrike,¹⁴ och kanske är det också just denna frånvaro från Pompeji som har bidragit till att den tyvärr har glömts bort i den moderna forskningen om stadens mosaikgolv.¹⁵ Tyvärr, måste det utropas, eftersom mosaiken nästintill kan betraktas som en pendang till vår *Cave canem*-mosaik. Likt vår vakthund är jakthunden här porträtterad med en större kroppsbyggnad och yvig päls i en svart-vit teckning. Och inte nog med det, två tillagda latinska inskrifter låter betraktaren förstå att en viss Torquatus och en Festus skulle uppmärksammas. Men vilka var dessa? Om detta råder det delade meningar eftersom den ena av inskrifterna tyvärr är fragmentarisk, men det finns goda argument som framhåller att inskrifterna åsyftar det avbildade sällskapet om herren som är ute på vildsvinsjakt tillsammans med sin jakthund (och därmed inte mosaikhantverkarna som sådana). Kan då den fragmentariska inskriften en gång ha läst *Cave Torquatum*, "Varning för (den ypperlige jakthunden) Torquatus"?¹⁶ Och kan likheterna mellan denna mosaik och vår *Cave canem*-mosaik tyda på att de härrör från en och samma mosaikverkstad?¹⁷

Den något knapphändig dokumentationen av friläggandet av jaktmosaikerna under tidigt 1800-tal har dessvärre lett till ytterligare frågor om dess exakta placering. Vad vi vet är att den kommer från ett atriumhus och kanske till och med från en bakingång som ledde från gatan in till peristylträdgården. Mosaiken är med andra ord tämligen unik, inte bara med avseende på den spatiala placeringen i eller kring en bakingång, utan även vad gäller framställningen av en människa. Ytterst få pompejanska mosaiker avbildar nämligen människor och då aldrig som namngivna. Om vi skulle våga låta fantasin tala skulle det kunna föreslås att vi har att göra med husets ägare i egen hög person – Festus – som låtit föreviga sig och sin bästa vän Torquatus, likt en antik selfie? Undrar vad Petronius hade tyckt om det?

Inte bara stora jakt- och vakthundar var av betydelse för romarna utan det finns även många belägg, både arkeologiska och skriftliga, för mindre sällskapshundar. De osteologiska lämningarna av hundar i Pompeji är också något överrepresenterat av just de mindre sällskapshundarna.¹⁸ I en studie,

som har kunnat ringa in tio olika individer, har två ändå tolkats tillhöra molosserhunden, vilket bekräftar att de pompejanska husägarna, föga förvånande, höll sig med levande exemplar och inte endast avbildade sådana.¹⁹ I många fall har hundben påträffats just i atriumhus, varav åtminstone två av de hus som var dekorerade med vakthundsmosaiker.

Den mest välbekanta av alla hundar är dock den gipsavgjutning som Pompejis dåvarande chefsarkeolog Giuseppe Fiorelli lät göra 1874 i ett av dessa hus. Genom att hälla gips i håligheterna i den vulkaniska massan lyckades Fiorelli återskapa den stackars vakthund som förtvivlat hade försökt göra sig fri men som hade dött fastbunden i ingången.²⁰ Dess stora och nitförsedda halsband påminner också om de koppel som vakthundarna är försedda med på mosaikerna. Som nämnts ovan hade detta hus likaså en vakthundsmosaik, vilken idag kan beskådas på Neapels arkeologiska museum.²¹ Trots oenigheter om var denna mosaik kan ha legat är det mest troligt att de ursprungliga utgrävningsrapporterna korrekt återgav ett rum invid ingången som dess plats, även om självaste ingången naturligt borde utgöra den mer självklara posteringen.²² Mosaikhundens något mindre och smalare kroppsbyggnad påminner också mer om husets verkliga vakthund (såsom återgiven in gips) än *Cave canem*-hundens större variant.²³ Kanske mosaiken rent av var en avbildning av husets verkliga väktare? Helt ensam om att ”vakta” i kvarteret var denna jykke dock inte, utan precis mitt över gatan huserade åtminstone en annan mosaikvakthund, nämligen den ovannämnda väktaren som valt att ta sig en tupplur mitt på ingångsgolvet. Huset i fråga, *Caecilius Iucundus* hus (V 1,26), är sedan år 2000 föremål för svenska arkeologiska undersökningar (Svenska Pompejiprojektet), och det var här som jag som mosaikintresserad student för första gången kom att stifta bekantskap med de pompejanska mosaikgolvens stora variation och fantasirikedom.

Antika folkliga föreställningar om beskydd av övergångar

Tron på otur och det onda ögat var stark i det antika medelhavssamhället, och många grekiska och romerska författare har lämnat efter sig längre utläggningar i ämnet.²⁴ I synnerhet övergångar mellan olika platser och sfärer, däribland vägkorsningar och ingångar, uppfattades vara särskilt utsatta för oönskad ”trafik”, varför extra beskydd var av vikt. Att äntra ett rum på korrekt sätt var också centralt, det gick alltså inte för sig att t.ex. snubbla in.

Denna tanke lever kvar än idag i (den romerska) seden som kräver att den nyblivna bruden ska bäras över tröskeln.²⁵ Av denna anledning behövde man också träda in i en byggnad på rätt fot, d.v.s. den högra, och det är därför, förklarar Vitruvius, som trappstegen som leder upp till ett tempel är av ojämnt antal.²⁶ Föga förvånande kan man vända sig till "Trimalchios gästabad" för ett förlöjligande av även denna föreställning när Petronius låter Trimalchio ha en slav ropande *dextro pede* ("höger fot först!") till middagsgästerna på väg in i bankettsalen.²⁷

Vad gäller de faror som fanns runt om uppfattades det onda ögat, *oculus invidiosus*, emanera från en avundsjuk person som en reaktion på välstånd i både bildlig och bokstavlig mening, och dess förtrollning (*effascinationes*) ansågs kunna medföra stor skada.²⁸ Barn betraktades vara särskilt utsatta och fick därmed bära speciella halsband (*bulla*, *fascinum* och *lunula*) för att avvärja de onda krafterna. Ett antal antika mosaiker från medelhavsområdet vittnar också om vikten av att se de goda krafterna segra över avunden och det onda ögat. Både avbildningar av själva ögat, ibland attackerat av hundar, kan finnas med liksom varnande inskrifter.²⁹

Överlag innehade hunden en naturlig och central roll som beskyddare av människan och användes som väktare av tempel, däribland det stora Jupiter-templet på Capitolium i Rom.³⁰ En specifik föreskrift av Plinius den äldre, som för övrigt dog i Vesuvius' vulkanutbrott år 79, var att begrava en hunds könsorgan under tröskeln till en huvudingång eller att stänka hundblod på dess väggar.³¹ Ett annat "vapen" var möjligtvis även bruket av färgen röd; en föreställning som ännu lever kvar i det moderna medelhavsområdet. Av intresse för studiet av de pompejanska ingångsmosaikerna är det faktum att somliga av de svart-vita figurativa mosaikerna också har detaljer som framhävs med hjälp av röda stenar. Inte bara de avbildade vakthundarnas munnar, koppel och halsband kunde återges i rött utan även deras ögon. Naturligtvis kan dessa framhävda detaljer ha använts för att just betona något på det i övrigt svart-vita golvet. Eller så innehade den röda färgen en starkare symbolisk kraft såsom ett beskydd gentemot det onda? Om man tillfrågar Plinius den äldre igen finner man att talismaner, som användes för att förhindra diverse sjukdomar, kunde vara just röda eller knytas med röda snören.³²

Men röda ögon? Intressant nog är samtliga mosaikvakthundar avbildade med endast ett synligt öga var, även den slumrande hunden. I dennes fall visar det sig till och med vid närmare beskådande att ögat faktiskt är öppet

(och färglagt med rött och gult). Tillsammans med hundens pose, såsom lite vänd gentemot gästen, har hundens öga också tolkats representera ett vaksamt "Argus-öga" (med referens till den grekiska mytologins Argos, den vaktande jätten med hundra ögon).³³ I det här fallet kan vi ha att göra med en lika-för-lika-princip. Markerade i rött betonas alltså hundarnas ögon för den roll som de spelade såsom vapen och beskydd gentemot det onda ögat.³⁴ Så den inledande fnissningen som gästen kanske kände inför detta porträtt av en vakthund som så tydligt missköter sin uppgift genom att sova på sin post övergår kort därefter till insikten att det har varit en missbedömning: hunden ser dig, trots allt.

Och denna missbedömning, eller visuella twist, är ett talande exempel på vad konstvetaren John R. Clarke har benämnt som en "double take"; när det verkliga visar sig vara en illusion.³⁵ Förvåningen fungerar som humor, som i sig blir till ett fruktansvärt vapen mot just onda krafter, enligt det antika sättet att se på det. Och enligt Clarke, som tillhör bland de få forskare som har ägnat tid åt just dekoren i liminala rum, är det inte heller sällan som vi i ingångar stöter på apotropaiska budskap inlindade i just humoristisk klädnad. Ett sådant välkänt exempel är fallos-symbolen.³⁶

För att då avsluta med den bild som vi började med så är det också möjligt att läsa *Cave canem*-mosaikens bild som innehåller ett par nivåer av humor. En första punkt har vi redan snuddat vid ett par gånger, d.v.s. frågan om den avbildade hunden skulle leda tankarna till husets verkliga väktare. Själva illusionen möjliggörs av att hunden tycks närma sig från vänster mot gästen, på ett ganska aggressivt vis, och i mosaikens framställning tycks det också som om kopplet bara försvinner ut i intet – har hunden med andra ord brutit sig loss? Detta leder oss till en andra punkt som har att göra med utformningen av detta specifika mosaikgolv. För att vara en pompejansk *fauces*-ingång är detta en tämligen lång och smal korridor, och det är endast den främre delen av mosaikgolvet som består av en figurativ framställning, d.v.s. vakthunden och dess inskrift. Golvet i övrigt består av en vit mosaik med svarta enskilda stenar som ligger i jämna rader som leder blicken inåt till husets huvudrum, atriets. Det är också specifikt denna design, de jämna raderna som sträcker sig över hela golvets längd, som är av intresse här. De påminner nämligen mycket om de golv som vanligtvis dekorerade pompejanska ingångar, bruksgolven i antingen rött eller svart som omnämnts ovan. Inte sällan var de dekorerade med precis detta rad-mönster, och en överty-

gande tolkning är att detta var ett ”välkomnande” mönster som syftade till att inte bara leda blicken inåt utan även besökarens steg.³⁷ Gestaltningen av själva hunden med skuggor undertill bidrar till att ytterligare ge sken av att hunden tycks framträda på ett tredimensionellt sätt. Denna figurativa del tycks nästan framstå som en matta som ligger ovanpå det ”riktiga” golvet. Och hundens ”upphoppande” från sin plats, som om den verkligen vore den levande väktaren, återknyter på så vis till den litterära förlagan i vilken den stackars Encolpius blir så tagen av bilden att han nära på faller baklänges.³⁸

Denna uppenbara paradox av att både skrämja bort men samtidigt vilja dra in besökare för att låta sig imponeras av husets inre ståtlighet är alltså en tvetydighet som präglade många av de pompejanska ingångsmosaikerna. Att välja en vakthund borde naturligtvis vara det mest självklara motivvalet men detta till trots var det färre än en handfull husägare i denna romerska stad som lät människans bästa vän stå för (det visuella) beskyddet. Och endast en av dem valde att med både bild och text (och en stor dos humor) riktigt understryka vad som väntade den gäst som kom med annat än goda avsikter.

Noter

- 1 Se t.ex. Bagnani 1954; Maiuri 1945; Veyne 1963; Prag 2006.
- 2 Petronius, *Satyricon* 29: *Ceterum ego dum omnia stupeo, paene resupinatus crura mea fregi. Ad sinistram enim intransibibus non longe ab ostiarum cella canis ingens, catena vinctus, in pariete erat pictus superque quadrata littera scriptum "cave canem"* (min övers. till svenska).
- 3 Vitruvius, *De architectura*, bok 6.
- 4 För en längre genomgång av det då nyligen utgrävda husets betydelse för sin omvärld, se Bergmann 1994.
- 5 Mosaiken kom att lyftas från sin plats redan 1829 och föras till de kungliga samlingarna i Neapel, för att sedan 1899 återfå sin forna plats i *fauces* igen. För vidare läsning om restaurering av mosaiken, se De Carolis, Esposito & Ferrara 2019.
- 6 Kärfe 2022, ss. 268–269. För fler konstnärliga avbildningar av hundar, annat än i vaktande situationer, se Giordano & Pelagalli 1957.
- 7 Om inskrifterna, se Tang 2018, ss. 147, 453, och om kringresande arkitekter, se Galve, Magallón & Navarro 2005, s. 172.
- 8 För datering, se Kärfe 2022, kap. 4.
- 9 För beskrivningar och datering, se Kärfe 2022, ss. 268–269; Giordano & Pelagalli 1957, ss. 176–178.
- 10 Petronius, *Satyricon* 64.

- 11 Se t.ex. Lucretius, *De rerum natura* 5.1063–1072, och Vergilius, *Georgica* 3.404–413. Se också Toynbee 1973, ss. 106–107.
- 12 Columella, *De re rustica* 7.12.4–7.
- 13 Martialis, *Liber Spectaculorum* 33.
- 14 Musée Condé, inv.nr. OA 872.
- 15 Se dock den nyligen utgivna artikeln av Stefani 2021 som uppmärksammar mosaiken på nytt.
- 16 Det finns många belägg för att romarna namngav sina hundar, se Toynbee 1948 för en genomgång (Torquatus = *ung.* den som är prydd med ett halsband). I ett av Pompejis atriumhus finns också en målning av en liten knähund med namnet *Syncretus* målat invid. För mer info, se Svenska Pompejiprojektets online-databas: http://www.pompejiprojektet.se/admin/rwdx/inscriptions/Casa_degli_Epigrammi_Greci.pdf
- 17 Se Kärfve 2022, ss. 57–59, 254–255.
- 18 Giordano & Pelagalli 1957; Zedda et al. 2006.
- 19 Zedda et al. 2006.
- 20 Giordano & Pelagalli 1957, s. 167.
- 21 Museo Archeologico Nazionale di Napoli, inv.nr. 110666.
- 22 Se Kärfve 2022, ss. 267–268.
- 23 Toynbee 1973, s. 108, däremot drar morfologiska paralleller mellan den verkliga vakthunden och bl.a. *Cave canem*-mosaiken.
- 24 För en samling av antika referenser, se Elliott 2016.
- 25 Plautus, *Casina* 815; Catullus, LXI, 159–160; Plutarchus, *Moralia* 29.
- 26 Vitruvius, *De architectura* 3.4.4.
- 27 Petronius, *Satyricon* 5.30 (min övers.).
- 28 Som Seneca så riktigt uttryckte det: ”Ju mindre inflytande, desto mindre avund” (min övers.), *Epistulae* 42.10.
- 29 Se Kärfve 2022, ss. 43–44, 279.
- 30 Burri 1935.
- 31 Plinius, *Naturalis historia* 30.24.82. Inga sådana fynd har gjorts i Pompeji men arkeologiska undersökningar av romerska stadsmurar på andra håll i Italien har kunnat bekräfta att offrade hundar kunde begravas i murfundamenten, se De Grossi Mazzorin & Minniti 2006, s. 65.
- 32 För flera exempel, se Plinius, *Naturalis historia* 21.94.166; 30.30.98–99; 33.36.111; 33.38–40. Se också Elliott 2016, ss. 107, 254–258, om hur den röda färgen var starkt associerad med makt, både gudomlig och mänsklig.
- 33 Clarke 1979, s. 11.
- 34 För en s.k. ”bouncing back”-formel, se Elliott 2016, ss. 170–174. Se också Dunbabin & Dickie 1983.
- 35 Clarke 2007, ss. 53–57.

- 36 Clarke 2007, ss. 63–81. En viktig föregångare i frågan om humor på mosaikgolv är Levi 1941.
- 37 För en genomgång av de pompejanska bruksgolven i *fauces*, se Kärfe 2022, kap. 6.1.
- 38 Kärfe 2022, ss. 272–273.

Moderna källor

- Bagnani, G. (1954). "The House of Trimalchio", *The American Journal of Philology* 75:1, ss. 16–39.
- Bergmann, B. (1994). "The Roman house as memory theater: The House of the Tragic Poet in Pompeii", *The Art Bulletin* 76:2, ss. 225–256.
- Burriss, E. E. (1935). "The place of the dog in superstition as revealed in Latin literature", *Classical Philology* 30:1, ss. 32–42.
- Clarke, J. R. (1979). *Roman black-and-white figural mosaics*, New York.
- Clarke, J. R. (2007). *Looking at laughter: humor, power, and transgression in Roman visual culture, 100 B. C. – A.D. 250*, Berkeley.
- De Carolis, E., Esposito, F. & Ferrara, D. (2019). "Per una storia del restauro musivo: il caso emblematico del *Cave canem* tra evidenze materiali e fonti documentali", *Rivista di Studi Pompeiani* 30, ss. 135–150.
- De Grossi Mazzorin, J. & Minniti, C. (2006). "Dog sacrifice in the ancient world: a ritual passage?", i Snyder, L. M. & Moore, E. A. (red.), *Dogs and people in social, working, economic or symbolic interaction*, Oxford, ss. 62–66.
- Dunbabin, K. M. D. & Dickie, M. W. (1983). "Invidia rumpantur pectora: the iconography of Phthonos/Invidia in Graeco-Roman art", *Jahrbuch für Antike und Christentum* 26, ss. 7–37.
- Elliott, J. H. (red.) (2016). *Beware of the evil eye. The evil eye in the Bible and the ancient world*. Vol. 2: *Greece and Rome*, Eugene.
- Galve, P., Magallón, Á. & Navarro, M. (2005). "Las ciudades romanas del valle medio del Ebro en época julio-claudia", i *L'Aquitaine et l'Hispanie septentrionale à l'époque julio-claudienne. Organisation et exploitation des espaces provinciaux* (IV. Colloque Aquitania, Saintes, septembre 2003. Supp. 13, Aquitania), Bourdeaux, ss. 169–214.
- Giordano, C. & Pelagalli, G. V. (1957). "Cani e canili nell'antica Pompei", *Atti dell'Accademia Pontaniana* 7, ss. 165–201.
- Kärfe, F. (2022). *Greeting the visitor. A contextualising study of fauces-mosaics in Pompeii* (doktorsavhandling, Inst. för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet).
- Levi, D. (1941). "The evil eye and the lucky hunchback", i Stillwell, R. (red.), *Antioch-on-the-Orontes. III. The excavations 1937–1939*, Princeton, ss. 220–232.
- Maiuri, A. (1945). *La cena di Trimalchione di Petronio Arbitro*, Napoli.

- Prag, J. R. W. (2006). "Cave navem", *Classical Quarterly* 56:2, ss. 538–547.
- Stefani, G. (2021). "Il mosaico pompeiano con scena di caccia dalla cosiddetta Casa dei Fiori (VI 5, 9)", *Rivista di Studi Pompeiani* 32, ss. 217–222.
- Svenska Pompejiprojektet, online-databas: <http://www.pompejiprojektet.se>
- Tang, B. (2018). *Decorating floors. The tesserae-in-mortar technique in the ancient world* (Analecta Romana Instituti Danici, suppl. 51), Roma. Se även den tillhörande online-databasen: <http://www.edizioniquasar.cloud/TangDecoratingFloorsDatabase.pdf>
- Toynbee, J. M. C. (1948). "Beasts and their names in the Roman Empire", *Papers of the British School at Rome* 16, ss. 24–37.
- Toynbee, J. M. C. (1973). *Animals in Roman life and art*, London.
- Veyne, P. (1963). "Cave canem", *Mélanges d'archéologie et d'histoire* 75:1, ss. 59–66.
- Zedda, M. et al. (2006). "Ancient Pompeian dogs. Morphological and morphometric evidence for different canine populations", *Anatomia Histologia Embryologia* 35:5, ss. 319–324.

Antika källor

- Catullus (Loeb Classical Library, "Catullus. Tibullus. Pervigilium Veneris", övers. F. W. Cornish).
- Columella, *De re rustica* (Loeb Classical Library, "On agriculture", vols. I–III, övers. Harrison Boyd Ash/E. S. Forster/Edward H. Heffner).
- Lucretius, *De rerum natura* (Loeb Classical Library, "On the nature of things", övers. W. H. D. Rouse/Martin F. Smith).
- Martialis, *Liber spectaculorum (Epistulae)* (Loeb Classical Library, "Epigrams, vol. I. Spectacles, books 1–5", övers. D. R. Shackleton Bailey).
- Petronius, *Satyricon* (Loeb Classical Library, "Petronius, Satyricon. Seneca, Apocolocyntosis", övers. Gareth Schmeling).
- Plautus, *Casina* (Loeb Classical Library, "Casina. The Casket comedy. Curculio. Epidicus. The Two Menaechmuses", övers. Wolfgang de Melo).
- Plinius, *Naturalis historia* (Loeb Classical Library, "Natural history", vols. I–X, övers. H. Rackham, W. H. S. Jones & D. E. Eichholz).
- Plutarchus, *Moralia* (Loeb Classical Library, "Moralia", vol. II, övers. Frank Cole Babbitt)
- Seneca, *Epistulae* (Loeb Classical Library, "Epistles", vol. I, övers. Richard M. Gummere)
- Vergilius, *Georgica* (Loeb Classical Library, "Eclogues. Georgics. Aeneid, books 1–6", övers. H. Rushton Fairclough/G. P. Goold).
- Vitruvius, *De architectura* (Loeb Classical Library, "On architecture", övers. Frank Granger).

Den komplexa symbiosen mellan adjektiv och substantiv

Om hur barn skapar betydelser i språket

Simone Löhndorf

Inledning

GAMMAL, UNG, NY, ful, vacker, söt, sur, god, äcklig, billig, dålig, lyxig, excellent, relevant, populär, yttlig, djup, tung, lätt, solig. Jag har många gånger fått frågan av lärare hur de kan uppmuntra sina elever att använda mer adjektiv. Vid andra tillfällen har jag hört att adjektiv är onödiga utsmyckningar som inte bör uppmuntras. Själv tycker jag att adjektiv är briljanta, komplexa och alldeles underbara. Allra mest gillar jag dem för att de hjälper oss att uttrycka oss specifikt. Och det tänker jag mig är något att uppmuntra. En kompetent språkanvändare har förmågan att uttrycka komplexa betydelser på ett specifikt sätt. Även för oss som lärt oss detta kan det ibland kännas svårt (i alla fall kan jag tycka det i min skrivprocess), men oftast sker det automatiskt och med lätthet. Så lätt är det för det mesta, att vi sällan reflekterar över vad det är vi egentligen gör. Så är det ju oftast när vi använder vårt modersmål. Men det betyder inte att det vi gör inte är komplext. Och det betyder inte att vägen till att uppnå denna språkkompetens är lätt.

Denna artikel handlar om adjektiv och substantiv och om hur vi skapar betydelser när vi kombinerar dem. Den handlar också om språkutveckling, närmare bestämt just om hur adjektiv och substantiv används från småbarnsåren till gymnasieåldern. Min utgångspunkt är den kognitiva lingvistik. I den kognitiva lingvistik ses betydelser som knutna till de sammanhang de används i och som något som uppstår när språket används (Paradis, 2005). Adjektiv bestämmer substantiv och det är i kontext, i sam-

spelet med substantivet som adjektivets betydelse avgörs. Mer om det senare, men först lite om språkutveckling.

Språkutveckling

Språkutveckling hos äldre barn och ungdomar har av flera anledningar länge varit ett förbisett forskningsfält. En anledning har varit att man har utgått ifrån att det framförallt sker kvantitativ utveckling (tillväxt i ordförrådet) efter att barnen nått skolåldern, men obefintlig kvalitativ utveckling. Komplexiteten i hur vi skapar betydelser med adjektiv- och substantivkombinationer har dock visat sig vara ett utmärkt territorium för att undersöka de mer subtila förändringar som sker i språkutvecklingen ända upp i gymnasieåldern (och förmodligen längre).

Tänk att vi människor kan gå från att som ettåringar med väldigt begränsade kognitiva förmågor börja förstå och uttrycka betydelser för det vi har omkring oss, till att som vuxna kunna uttrycka komplexa abstrakta betydelser i vilka rum och vilken tid som helst! Jag vill i denna text ta med er på den resan och beskriva utvecklingen av hur barn och ungdomar använder adjektiv- och substantivkombinationer.

Små barn lär sig språk för att de vill kommunicera med andra (Bloom, 1993; Snow, 1999; Tomasello, 2003). Som social varelse vill barnet kunna förmedla betydelser, till exempel kunna säga när det är hungrigt eller vill komma åt favoritleksaken. För att ta sig an denna mycket komplexa uppgift använder sig barnet av generella kognitiva färdigheter (mer om det nedan). Med dessa färdigheter bearbetar de all språkdata de hör. Rollen av input, alltså språk som barnet hör, går inte att överskatta. Vilka är då de kognitiva färdigheter som krävs? Här är några: En förutsättning för det lilla barnet att lära sig språk är att det har lärt sig att forma koncept. Lite förenklat kan vi säga att ett koncept är den mentala föreställningen som vi har av något. Att bilda koncept kräver bland annat förmågan att kategorisera, det vill säga att kunna se skillnader och likheter mellan ting, handlingar och egenskaper. I vår kultursfär gör vi till exempel skillnad mellan *stol* och *pall*. För att kunna lära oss dessa begrepp behöver vi notera skillnaden mellan att det finns ett ryggstöd och att ryggstöd saknas – samtidigt som vi behöver kunna gene-

ralisera och förstå att båda ingår i kategorin *sittmöbler*. Denna förmåga att skapa kategorier, dels genom jämförelse dels genom generalisering, är alltså en färdighet som vi behöver för att kunna sätta ord på saker. En annan kognitiv förutsättning är kapaciteten att integrera information från olika sinnen, till exempel syn- och hörselintryck. Den förmågan gör att det lilla barnet kan koppla ihop ljudbilden ”*lampa*” som mamman säger, med den visuella bilden ”*lampa*” som mamman pekar på.

Efter förmågan att kunna integrera information från olika sinnen, kommer inlärnningen av koncept och ord som uttrycker storlek, färg och form i barnets utveckling. Att lära sig dessa kräver att prefrontala cortex utvecklas. Det är den främre delen av hjärnans framlob som hör ihop med många komplex kognitiva processer. Ytterligare mognad behövs också för att kunna lära sig abstrakta begrepp. Intressant nog kan det vara så att barnet lär sig ordet för ett abstrakt begrepp innan det lär sig vad det betyder (Vygotsky, 1964). Man kan höra ett litet barn använda ord, utan att barnet vet vad de betyder. Jag är medveten om att jag målar med breda penslar i beskrivningen av de generella kognitiva färdigheterna: dessa processer är naturligtvis komplexa. Dessutom nämner jag här bara några av de mest centrala (arbetsminne till exempel spelar också in). Viktigast att betona här är dock att ingen ännu vet exakt hur kopplingen mellan ett talat ord (som barnet hör i yttervärlden) och den mentala representationen, alltså konceptet, går till. Låt oss istället titta på vad det betyder att kunna ett ord och vilka de ord barn lär sig först.

Vad betyder det att kunna ett ord?

Dale (1965) föreslår att kunskap om ett ord ligger på en skala med följande stadier:

Första stadiet är när man aldrig har stött på ett ord förut och ordet inte finns i personens ordförråd. Andra stadiet motsvaras av att personen har hört ordet, men inte har kopplat någon betydelse till det ännu. I det tredje stadiet känner man till ordets betydelse i ett visst sammanhang, det vill säga man har en uppfattning om en del av ett ords betydelse. I det fjärde och sista stadiet har personen förstått ordets allmänna användning och det har blivit en del av personens ordförråd. Jag skulle dessutom vilja lägga till ett femte stadium, som skulle kunna kallas förfiningsstadiet. En process som består av en fortgående justering och förfining av kunskapen om ordet. Det är en

process som drivs av livserfarenhet och ökad kunskap om världen och som kan fortgå hela livet.

Vilka ord lär sig barnet först?

Små barns ordförråd består framförallt av ord som representerar personer, observerbara konkreta objekt och handlingar som är vanliga i deras liv och omgivning. *Mamma, pappa, lampa, titta* och *äta* är några vanliga exempel. Med växande kognitiv mognad och erfarenhet av världen utökas ordförrådet. När barnet når skolåldern och börjar lära sig att skriva och läsa både kräver det och utvecklar det ett vidare och djupare ordförråd. Det innefattar förståelsen och användningen av mer abstrakta koncept som abstrakta substantiv (till exempel *tid, samhälle, idé*) och kognitiva verb (till exempel *tänka, tro, veta*), förståelsen och förmågan att kunna uttrycka sådant som sannolikhet ("Det skulle kunna hända att...") och nödvändighet ("Du måste komma."). Och något av det viktigaste: förståelsen av polysemi, vaghet och ordbetydelsers kontextkänslighet. Polysemi innebär att ett ord har flera närbesläktade betydelser, så som till exempel *krona* som kan vara en kungakrona, en trädkrona, eller ett svenskt mynt. Vaghet står för att ett ords betydelse inte är begränsat och hugget i sten, utan att det finns ett ganska stort tolkningsutrymme och med kontextkänslighet menas att ett ords definitiva betydelse avgörs i den specifika kontexten som det används.

Tidig ordinlärning och senare ordförrådsutveckling

Det finns naturligtvis kvalitativa skillnader mellan att lära sig sina första ord som ettåring och att som 7-, 12-, eller till exempel 17-åring lära sig nya ord. Spädbarn och små barn lär sig sitt första språk från grunden, till skillnad från senare språkutveckling där man utökar ett ordförråd och en grammatik som man redan har. Men det handlar också om att fördjupa kunskaper om ordbetydelser man redan känner till och att justera betydelserna efterhand som man får mer kunskap.

Hos äldre barn sker språkutvecklingen långsammare och är mer subtil, men kvalitativ utveckling fortsätter under tonåren och vuxenlivet (Nippold, 1993, 1995). Äldre barn kan tänka abstrakt och ta sociala perspektiv. Genom undervisning i skolan blir de dessutom medvetna om språket som ett system

med regelbundna mönster. Kognitiv utveckling, utbildning och socialisering är drivande faktorer i senare lingvistisk utveckling (Nippold, 2004; Berman, 2004, 2008; Ravid & Zilberbuch, 2003).

Små barn verkar lära sig substantiv lättare än verb och inläringen av adjektiv skiljer sig ytterligare. Adjektiv verkar vara svårare att lära sig, eftersom barn lär sig dessa senare och gör fler fel, både i förståelsen och produktionen av dem. Låt oss titta på vad det kan bero på.

Den komplexa symbiosen mellan adjektiv och substantiv

Något som kan göra adjektiven extra svåra är att deras betydelse endast kan tolkas på ett meningsfullt sätt tillsammans med substantivet. Hur meningsfulla adjektiven än är, så räcker det inte att bara använda adjektiv när man beskriver något. En person med afasi som har tappat förmågan att producera substantiv men inte adjektiv, kan fortfarande beskriva: ”stor, ny, avancerad, svart” är beskrivningen av en ny smart-TV. Men eftersom personen inte förmår att säga ”TV” så förblir yttrandet ändå obegripligt för de andra samtalsparterna, i alla fall om det inte är möjligt att utifrån kontexten komma underfund med vad det handlar om. Det finns en mängd objekt som är stora, svarta, avancerade och nya, men utan att veta vad de syftar på saknas inte bara informationen om substantivet, utan även adjektivens betydelser förblir tämligen vaga. *Stor* säger oss ingenting om vi inte vet i förhållande till vad något är stort, samma med *ny* – ny i relation till vad? Och är det något som är nytt i världen eller nytt i den här personens liv? Avancerad på vilket sätt? Det skulle till exempel kunna vara komplicerad teknologi, men också syfta på att det är något som är svårt att använda. Vi vet inte.

Både substantiv och adjektiv är mycket rika ordklasser. Ett semantiskt sätt att gruppera de vitt skilda betydelser som de uttrycker är i betydelseudomäner. Ett klassiskt exempel för substantiv är att betydelserna *kypare*, *service*, *måltid* och *kvitto* tillhör restaurangdomänen. *Vacker*, *ful*, *sliten*, *prickig* och *blond* är adjektiv som hör till utseendedomänen. När man kombinerar adjektiv och substantiv (som till exempel *busig hund*, *rutig skjorta*) bildar adjektivet och substantivet tillsammans en ny konceptuell kombination. Konceptuella kombinationer refererar till en kognitiv process i vilken man använder två eller flera koncept för att konstruera en ny konceptuell enhet som inte kan beskrivas med hjälp av ett enkelt koncept. (XU and Ran, 2011). Adjektivets

konceptuella integration med substantivet gör processen komplex. Adjektivets funktion är att modifiera, beskriva eller begränsa substantivbetydelser och det betyder att substantivets betydelse även styr adjektivets betydelse. Detta gäller inte bara dimensionella adjektiv som till exempel stor och liten (till exempel att en liten giraff inte refererar till något som är litet, men till en giraff som är liten i förhållande till andra giraffer) utan även för icke skalära adjektiv. En ”*prickig klänning*” framkallar inte samma bild som en ”*prickig banan*” och i ”*en trött hund*” har *trött* inte samma betydelse som i ”*en trött mobil*”.

Men låt oss titta lite mer ingående på substantivens och adjektivens struktur för att se hur deras betydelser hakar in i varandra.

Substantiv inbegriper fyra typer av delbetydelser som representerar konceptets olika kvalitéer (Cruse, 2000; Paradis, 2004; Frännhag, 2010) eller aspekter om man så vill. De har att göra med vad för slags objekt det är, vad det består av, vem som har skapat det och vad det är avsett för. Låt oss ta objektet bok som exempel: en bok är ett slags fysiskt ting, som består av papper, är skapad av människor och är till för att förmedla ett budskap eller underhålla läsare. Var och en av dessa aspekter har i sin tur naturligtvis många facetter. När ett adjektiv används för att bestämma betydelsen bok, syftar det på någon av dessa. För att kunna tolka budskapet behöver vi kontexten. Till exempel kan ”*en tung bok*” syfta på objektet bok som väger mycket, men *tung* kan även användas metaforiskt och syfta på att bokens innehåll är svårt eller känslomässigt jobbigt att läsa. På ett liknande sätt kan ”*en röd bok*” syfta på ett rött bokomslag, men skulle också kunna syfta på att innehållet är skrivet med ett politiskt budskap som är socialdemokratiskt eller kanske kommunistiskt. När en adjektivbetydelse bestämmer en substantivbetydelse syftar adjektivet alltså på en specifik aspekt av substantivet och de tillsammans skapar en unik konceptuell kombination som uppstår just i den specifika kontexten.

Den konceptuella kombinationen av adjektiv och substantiv påverkas och kompliceras ytterligare både av adjektivets olika funktioner, adjektivets graderbarhet och av adjektivets placering i förhållande till substantivet.

Adjektivets funktioner

Att beskriva substantiv, det vill säga att lägga till information om substantivet, är inte adjektivets enda funktion. Adjektivet har fler uppgifter. Förutom att beskriva, klassificerar de, det vill säga de skapar en klass, eller kanske ska

vi kalla det kategori, av något. ”Svart kaffe” är kaffe utan mjölk, en ”politisk förening” en förening som sysslar med politik, och så vidare. Dessutom skapar de identitet (”söta kattungar förblir inte hemlösa”), begränsar urvalet av möjliga referenter, är alltså utpekande (”ge mig den gröna boken”) och anger krav som något måste uppfylla (”vi behöver en stor skål till chipsen”).

Adjektivets graderbarhet

I de allra flesta adjektivanvändningarna är adjektivet graderbart. Det betyder att man kan använda det för att uttrycka olika grad av något längs en skala, som till exempel att något är *mycket tungt*, *lite svårt* eller *väldigt dyrt*. Det finns dock även adjektiv som delar in betydelser i två distinkt skilda sfärer, så som till exempel *öppen/stängd*, och *levande/död*. Dessa adjektiv kallas icke-skalära. Till sist finns det även ograderbara adjektiv och det är när adjektivet används klassificerande. Om vi till exempel använder uttrycket ”*miljövänlig bil*”, kan vi inte gradera det utan att det ändrar betydelse. Om vi säger ”*Han har en mycket miljövänlig bil*” ändras tolkningen.

Adjektivets position i relation till substantivet

När adjektivets funktion är att klassificera står det alltid framför substantivet, det vill säga att den attributiva positionen alltid är obligatorisk i denna användning. Även i de andra adjektivfunktionerna finns det begränsningar vad gäller adjektivets position, men i den beskrivande funktionen kan adjektivet stå både attributivt och predikativt. Om ett adjektiv modifierar ett substantiv från attributiv position (före substantivet) eller predikativ position (efter, substantivet oftast tillsammans med ett kopulaverb) gör en betydelsefull semantisk skillnad. Adjektiv i attributiv position lägger till information till substantivet utan att nödvändigtvis fokusera den informationen. Det är med andra ord inte meningens huvudinnehåll, det är snarare hela meningen som är i fokus (Frännhag, 2010). Om syftet däremot är att framhäva informationen som adjektivet uttrycker, står adjektivet predikativt. Jämför till exempel ”*Min nya svarta katt*” med ”*Min nya katt är svart*.”

Vilken information som fokuseras i ett yttrande har bland annat att göra med innehålllets nyhetsvärde. Enligt Bolinger (1967) är ytterligare en skillnad mellan attributiva och predikativa adjektiv att predikativt placerade adjektiv

ofta modifierar substantivbetydelser som är mindre stabila över tid än attributiva adjektiv. Ett yttrande som *"min nervösa vän"* möjliggör tolkningen att nervositeten är ett karaktärsdrag snarare än ett tillfälligt tillstånd, medan *"min vän är nervös"* med största sannolikhet syftar på ett tillfälligt känslotillstånd.

En studie av Kaiser och Wang (2021) visade att adjektivbetydelser i attributiv ställning uppfattas som mer objektivt sanna än adjektiv som står i predikativ position. Jämför till exempel utsagan *"en orättvis situation"* med yttrandet *"situationen är orättvis"*. Det första exemplet skulle kunna vara taget från en tidningsartikel som rapporterar om löneskillnader inom en viss bransch, medan det andra yttrandet skulle kunna vara en utsaga av en person som drabbats av orättvisan och får betydligt lägre lön än en branschkollega. Att kontexterna skulle vara omvända verkar inte sannolikt.

Betraktar vi den konceptuella och lingvistiska komplexiteten av adjektiv-substantivkombinationer beskriven ovan, tycks det kanske inte lika förvånansvärt att förståelsen och produktionen av adjektiv- och substantivkombinationer visar en fördröjning och fler fel i språkutvecklingen jämfört med förståelsen av substantiv och verb. Men hur långt upp i åldrarna kan vi se att användningen av adjektiv och substantivkombinationer förändras och utvecklas?

Adjektivutveckling under skolorn

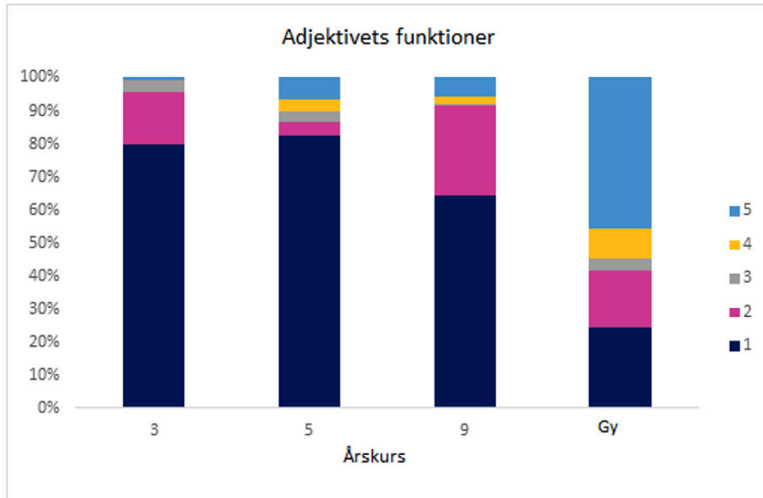
I min avhandling (Löhdorf, 2021) genomförde jag en studie om utvecklingen av adjektivanvändning och adjektiviska betydelsestrukturer under skolorn. Jag analyserade cirka 13 000 adjektiv- och substantivkombinationer från svenska elevtexter. Texterna skrevs i årskurserna 3, 5, 9 och på gymnasiet inom ramen för de nationella proven i svenska år 2009. Jag började med att analysera vilka typer av adjektiv och substantiv eleverna använde, det vill säga vilka betydelsedomäner som fanns representerade. För substantiven hade jag till exempel kategorier för människor, objekt och abstrakta ord. Exempel på adjektivkategorier var betydelser att göra med utseende, hälsa, intelligens, o.s.v. Därefter analyserade jag adjektivets gradering, adjektivets position och adjektivets funktion i relation till substantivet.

Resultat: betydelsedomäner

Vad gäller betydelsedomänerna finns en utveckling från att adjektiven mest bestämmer konkreta substantivbetydelser i de lägre årskurserna till att i allt högre grad bestämma abstrakta substantivbetydelser från många olika betydelsedomäner i de äldre årskurserna. Eleverna visade redan i de lägre årskurserna en mångfaldig adjektivanvändning med betydelser från många olika domäner, till exempel adjektiv som har att göra med utseende ("*snygga tjejer*", "*gulligaste katten*"), beteenden och karaktärsdrag ("*dumma morfar*", "*snäll man*") och matchning ("*en annan elefant*"). Ju äldre eleverna var, desto fler betydelsedomäner fanns representerade. Adjektivdomäner som i stort sett helt saknades i årskurs 3 var betydelser som uttrycker till exempel sannolikhet, möjlighet och sanningsvärde. Naturligtvis styrdes betydelserna av ämnena som eleverna skrev till, men variationen av ämnena var bred och mängden data tillräckligt stor för att kunna utröna tydliga mönster. Exempel på ämnena som eleverna skrev till är "*Djurens språk*" och "*Rädsla*" i årskurs 3, "*En händelse jag minns*" och "*Något viktigt*" i årskurs 5, "*Nattliv*" och "*När mörkret faller*" i årskurs 9, och "*Konsumentmakt*" och "*Kränk*" på gymnasiet. Sammantaget visar resultaten för substantiven att det inte bara sker en utveckling från konkret till abstrakt, utan också en utveckling inom den konkreta kategorin. Eleverna i årskurs 3 och 5 skriver mycket om saker (objekt) och djur (till exempel *sak*, *låda*, *hund*, *häst*) medan eleverna i årskurs 9 och på gymnasiet mest skriver om människor (till exempel *lärare*, *dam*, *folk*, *medborgare*).

Resultat: adjektivfunktioner

Den vanligaste adjektivfunktionen i alla årskurser är den beskrivande. I de identitetsskapande och begränsande funktionerna förekommer adjektiven sällan och allra minst i årskurs 3. Den utpekande funktionen är vanligare (till exempel "*Det är roligt att träffa nya vänner*" (årskurs 5) och "...*tidigare tabubelagda fenomen*" (gymnasiet)). I Figur 1. kan man se att den klassificerande funktionen är i stort sett obefintligt i årskurs tre (endast två förekomster: "*varm choklad*" och "*prickig korv*"), men att den används i cirka en tredjedel av alla adjektivförekomster i gymnasietexterna (till exempel "*kemiska bekämpningsmedel*" och "*billig konstgödsel*"). Det mest anmärkningsvärda är att den stora utvecklingsspurt sker mellan årskurs 9 och gymnasiet.

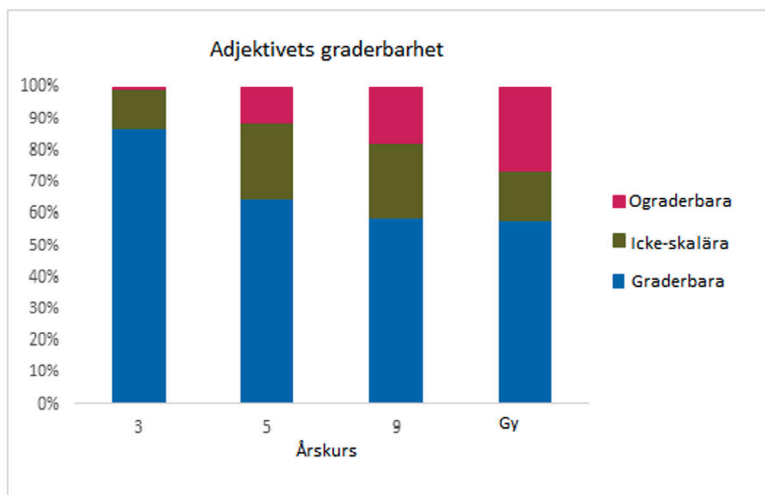
Figur 1. Adjektivets funktioner. 1 = beskrivande, 2 = utpekande, 3 = identitetsskapande, 4 = sätter villkor, 5 = klassificerande

Resultat: adjektivets graderbarhet

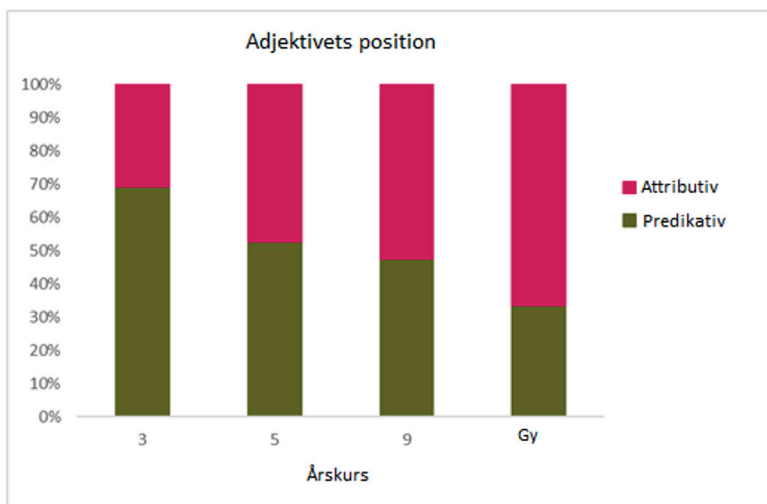
Den vanligaste adjektivformen i alla årskurser är att de är graderbara, men andelen graderbara adjektiv sjunker från att ligga på nästan 90 procent i årskurs 3 till cirka 60 procent på gymnasiet. I Figur 2 ser vi att den kategorin som ändras minst är användningen av icke-skalära adjektiv, det vill säga adjektiv som delar in en sfär i två avgränsade domäner (till exempel *levande/död*), medan användningen av ograderbara adjektiv stadigt ökar från att vara i stort sett obefintlig i årskurs 3 till att utgöra cirka en tredjedel på gymnasiet. Detta är en effekt av att den klassificerande funktionen, i vilken adjektiven alltid är ograderbara, blir vanligare i de äldre årskurserna (till exempel *mörk choklad*, *politisk tidning*).

Adjektivets position

När det gäller adjektivens position använder de yngre eleverna adjektiv mest i predikativ position ("När hästen är glad...", "Jag är på gott humör."), men det sker en gradvis utveckling mot attributiv användning och i gymnasiet är det den vanligaste positionen (till exempel "De dåliga tankarna..." och "Naiva personer..."). I Figur 3 kan man se den kontinuerliga utvecklingen

Figur 2. Fördelningen mellan graderbara, ograderbara och icke-skalära adjektiv.

Figur 3. Adjektivets position.

från övervägande predikativ användning i årskurs 3 till övervägande attributiv användning på gymnasiet. Intressant att notera är att det framför allt finns två utvecklingsfaser, nämligen mellan årskurs 3 och 5, samt mellan årskurs 9 och gymnasiet. Under det längre tidsspannet mellan årskurs 5 och årskurs 9 är utvecklingen inte statistiskt signifikant. En närmare titt på

datan visade tydligt att användningen av attributiva adjektiv i den beskrivande funktionen var mellan 14 och 18 procent i alla årskurser och att det som drev utvecklingen till en mer attributiv användning i de äldre årskurserna var den ökade användningen av adjektiv i klassificerande funktion där den attributiva positionen är obligatorisk (till exempel ”politisk fråga” och ”miljövänlig bil”).

Sammanfattning

Resultaten av min studie om utvecklingen av adjektivanvändning och adjektiviska betydelsestrukturer under skolåren visar en progression från att adjektiven i de lägre årskurserna mest bestämmer konkreta betydelser till att i de äldre årskurserna i allt högre grad bestämma abstrakta betydelser från många olika betydelsedomäner. De yngre eleverna använder adjektiv mest i predikativ position, men det sker en gradvis utveckling mot attributiv användning och i gymnasiet är det den vanligaste positionen. Adjektiven är oftast graderbara och den vanligaste funktion är beskrivande, men i gymnasietexterna används cirka en tredjedel av adjektiven i klassificerande funktion. Det är i samband med den ökande användningen av adjektiv i den klassificerande funktionen som ger det stigande antalet ograderbara adjektiv i attributiv position, eftersom klassificerande adjektiv alltid är ograderbara och den framförställda positionen i denna funktion obligatorisk.

Det jag tycker är mest spännande är att mina resultat bekräftar att den språkliga utvecklingen så tydligt fortsätter minst ända upp i gymnasieåldern. Jag är oändligt fascinerad över hur vi människor skapar betydelse, över språkets komplexitet och den individuella utvecklingen som går från att vi uttrycker konkreta betydelser som relaterar till här och nu till abstrakta betydelser som endast finns i vår föreställningsvärld.

Referenser

- Berman, R. A. (2004). Between emergence and mastery: The long developmental route of language acquisition. In R. A. Berman (Ed.), *Language Development across Childhood and Adolescence*, 9–34. Amsterdam: Benjamins.
- Berman, R. A. (2008). The psycholinguistics of developing text construction. *Journal of Child Language*, 35, 735–771.

- Bloom, L. (1993). *The Transition from Infancy to Language: Acquiring the Power of Expression*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bolinger, D. L. (1967). Adjectives in English: Attribution and predication. *Lingua*, 18, 1–34.
- Cruse, D. A. (2000). *Meaning in Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Dale, E. (1965). Vocabulary measurement: Techniques and major findings. *Elementary English*, 42, 82–88.
- Frannhag, H. (2010). *Interpretive Functions of Adjectives in English: A Cognitive Approach*. Doctoral Thesis. Lund: Centre for Languages and Literature, Lund University.
- Kaiser, E. & Wang, C. (2021). Packaging information as fact versus opinion: Consequences of the (information-)structural position of subjective adjectives. *Discourse Processes*, 58 (7), 617–641.
- Löhndorf, S. (2021). *Development of Adjectival Use and Meaning Structures in Swedish Students' Written Production*. Doctoral Thesis. Lund: Centre for Languages and Literature, Lund University.
- Nippold, M.A. (1993). Developmental markers in adolescent language: Syntax, semantics, and pragmatics. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 24, 21–28.
- Nippold, M.A. (1995). School-age children and adolescents: Norms for word definitions. *Language, Speech and Hearing Services in Schools*, 26, 320–325.
- Nippold, M. A. (2004). Research on later language development: International perspectives. In R. A. Berman (Ed.), *Language Development across Childhood and Adolescence*, 1–8. Amsterdam: Benjamins.
- Paradis, C. (2004). Where does metonymy stop? Senses, facets and active zones. *Metaphor and Symbol*, 19 (4), 245–64.
- Paradis, C. (2005). Ontologies and construal in lexical semantics. *Axiomathes*, 15, 541–573.
- Ravid, D. & Zilberbuch, S. (2003). The development of complex nominals in expert and non-expert writing. *Pragmatics & Cognition*, 11, 267–296.
- Snow, C. E. (1999). Social perspectives on the emergence of language. In B. MacWhinney (Ed.), *The Emergence of Language*, 257–276. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Tomasello M. (2003). *Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Vygotsky, L. S. (1964). *Denken und Sprechen*. Berlin: Akademie-Verlag. 1st edition 1934 in Russian; English edition: *Thought and language* (1962), Cambridge, MA: MIT Press.
- Xu, X., & Ran, B. (2011). Familiarity, abstractness, and the interpretive strategies of noun-noun combinations. *Cognitive Sciences*, 5, 125–138.

Vesper om våld och vedergällning?

Elisabet Nord

N E J – S Ä G E R D E allra flesta. Att i gudstjänst inkludera bibelpassager som uttrycker längtan efter våld och vedergällning gentemot fiender är inte lämpligt. Andra menar att det tvärtom kan vara *angeläget* att (åtminstone ibland!) inkludera utmanade bibeltexter för att liturgin inte ska bli eller uppfattas vara verklighetsfrånvärd, inte minst när krigets fasor kommer oss allt närmare både geografiskt och medialt. Det är allvarligt (både pastoralt och allmänmännenskligt) om våldsutsattas perspektiv tystas, vilket kan anföras som ett argument för att lyfta fram den typ av bibeltexter som annars tenderar att komma i skymundan. Å andra sidan skulle det innebära att bibeltexter som legitimerar våldsamt motstånd och/eller hämndbegär får en mer framträdande plats än vad som vanligen är fallet. Även om många gör det behöver man inte fokusera på gudstjänstens sammanhang (det är utmanande nog att det förekommer våldsbejakande texter i heliga skrifter, oavsett i var de läses) men problemställningen tillspetsas då Psaltaren används liturgiskt eftersom det i denna annars så älskade bibelbok förekommer strofer som kan anses vara klart utmanande. Ett exempel är den annars så omtyckta Ps 139 där psalmisten i 18 verser poetiskt och uttrycksfullt beskriver hur det mänskliga livet, från dess början till sitt slut, är omslutet av Guds närvaro för att sedan utbrista:

Döda de onda, Gud!
Låt mördarna försvinna,
de som trotsar dig med sina ränker
och fåfängt höjer sin röst mot dig.
Skulle jag inte hata dem som hatar dig, Herre,

och avsky dem som reser sig mot dig?
 Jag hatar dem med glödande hat,
 mina fiender har de blivit.
 (Ps 139: 19–22, Bibel 2000:s översättning).

Om det nu inte uppfattas som etiskt försvarbart eller rättligt korrekt att (publikt!) önska livet av en annan människa, eller uppmuntra till hat/hämndaktioner mot den man identifierar som sin fiende, kan man fråga sig om sakförhållandena ändras på ett betydande sätt ifall orden yttras som bön?¹ Oavsett om våldsbejakande psaltarpassager förekommer i bönen sammanhang eller ej är denna typ av bibeltexter utmanande för trossamfund eftersom texterna är och förblir kanoniserade och därmed föremål för både intern och extern kritisk läsning. I mötet med sådana problematiska texter uppkommer behovet av att etablera välfungerande tolkningsstrategier, varav en populär läsarstrategi går ut på att approachera de s.k. 'hämdepsalmerna'² utifrån ett rättvisorienterat perspektiv där man framhåller att vålds- och vedergällningscentrerade psaltarpsalmer djupast sett uttrycker de bedjande och betrycktas längtan efter rättvisa. Denna artikels ärende är att studera denna tolkningsstrategis för- och nackdelar utifrån ett gudstjänstorienterat perspektiv, med tidegärdsbön som ett övergripande exempel på liturgiskt bruk.

Val av bortvalda texter

Den som önskar vara tidegärdstraditionens rötter trogen eftersträvar att inkludera hela eller merparten av Psaltarens 150 psalmer i liturgin, fördelade över en given tidsperiod (ofta några veckor) med fem tillfällen avsatta för daglig bön, där Vesper beds när kvällen nalkas. En närläsning och jämförelse emellan moderna tidegärder avslöjar att de allra flesta samfund i dag intagit ett selektivt förhållningssätt till psaltarpsalmer. Så är fallet i *Timmarnas Liturgi* (Romersk Katolska Kyrkans tidegärd från 1971, i svensk översättning 2022) där 3 psalmer strukits helt (Pss. 58, 83 och 109) verser från 19 andra psalmer utelämnats ”på grund av de psykologiska svårigheter som kan uppstå” vid bedjandet av denna typ av psalmer.³ I *Tidebönsboken* (2004) noteras att alla Psaltarens 150 psalmer upptagits men att några kortats av pedagogiska respektive pastorala skäl.⁴ Flertalet liknande exempel finns, men gemensamt för båda ovan nämnda tidegärder är att Ps 58 och Ps 137, helt

eller delvis utelämnats av innehållsliga skäl uppenbart kopplat till det sätt på vilket dessa psalmer framställer hämnd och (våldsam) vedergällning som något eftersträvänsvärt. Psaltaren har långt flera psalmer som innehåller den bedjandes önskan att det skall gå fienden illa på mer eller mindre anmärkningsvärda sätt.⁵ Denna artikels fokus kommer dock vara det sätt på vilket legitimerande av hämnd och (våldsam) vedergällning i Psaltaren hanteras i modern kommentarlitteratur, med Ps 58 och Ps 137 som exempeltexter då båda dessa psalmer förenar kraftfullt bildspråk med explicit omnämnande av (våldsam) hämnd/vedergällning som något eftertraktansvärt.

Ps 137:s avslutande rader torde vara lika välbekanta som dess början 'vid Babylons floder':

Babylon, du förstörerska,
lycklig den som får vedergälla vad du har gjort mot oss.
Lycklig den som får ta dina späda barn
och krossa dem mot klippan.
(Ps 137:8-9, Bibel 2000:s översättning).

Ps 58 är mindre känd och citerad, men inte desto mindre dramatisk. Den relativt korta psalmen rymmer såväl böner om fiendens våldsamma undergång som ett avslutande utrop om att de rättfärdiga skall glädjas då de skådar hämnanden, vadandes i de gudlösas blod. Psalmen har utelämnats i sin helhet från *Timmarnas Liturgi* varemot endast de kursiverade passagera utelämnats i *Tidebönsboken*, som följer Bibel 2000:s översättning:

¹ För körledaren. Av David, ett kväde.

² Skipar ni verkligen rätt, ni mäktiga?

Dömer ni människorna rättvist?

³ Nej, ni handlar med ont i sinnet,

ni sprider våld över jorden.

⁴ De gudlösa är avfälliga sedan födseln,

från sin första stund går lögnarna vilse.

⁵ Deras gift är som ormars gift,

de liknar en kobra som gör sig döv

⁶ och inte hör ormtjusaren,

inte den förfarne besvärjaren.

⁷ *Gud, krossa tänderna i deras mun,
bryt lejonens käkar, Herre!*

⁸ *Låt dem försvinna likt vatten som rinner bort,
likt gräs som trampas ner och vissnar,*

⁹ *likt ett ofullgånget foster som löses upp,
en dödfödd som aldrig får se solen.*

¹⁰ *Må han rycka bort dem i vrede,
innan de brett ut sig som törnsnår!*

¹¹ *Den rättfärdige gläds när han skådar hämnden,
han skall vada i de gudlösa blod.*

¹² *Då skall människorna säga:
Den rättfärdige får sin lön,
ja, det finns en Gud som dömer på jorden.*

Bibelvetenskapens svar i kommentarlitteraturens form

Rådvilla bibelläsare (tillika bedjare) som vänder sig till kommentarlitteratur författad över de senaste ca 30 åren finner tämligen och snart samstämmiga svar på hur denna typ av problematiska psaltarpassager kan, kanske till och med bör, tolkas. Genom en närläsning av ett brett urval av kommentarer av typiska 'förbannelsespsalmer' kan fyra allmänt tillämpbara tolkningsstrategier identifieras, varav tre kan appliceras på samtliga vålds- och vedergällningsbejakande psalmer.⁶ Den första och relativt självklara tillvägagångssättet är att poängtera att psalmernas kraftfulla beskrivningar skall läsas bildligt och inte bokstavligt. Det är en strategi som fungerar på psalmer så som Ps 58 och 137 men klart sämre på en psalm som Ps 139. Framför allt är det en strategi som inte avhjälper det faktum att psalmerna uttrycker en längtan efter våld och vedergällning, om än kanske inte i bokstavlig mening.

En annan och mycket mer brett tillämpbar tolkningsstrategi är att approachera texterna utifrån ett underifrån-perspektiv där det betonas att de bedjande befinner sig i ett så utsatt läge att även anmärkningsvärda formuleringar kommer att framstå som motiverade. Det är en tilltalande läsarstrategi såtillvida att den ger texterna en pastoral relevans då de lyfter fram de utsattas perspektiv. En tredje strategi är att approachera våldsbejakande psaltarpassager i ljuset av den allmänt vedertagna tanken att det är psykologiskt värdefullt att verbalisera vrede i ett kontrollerat sammanhang för att på så sätt säkerställa

att uppdämda aggressioner inte tar sig andra och fysiska uttryck. De som läser förbannelsespsalmer så kan ganska enkelt argumentera för att dessa texter kan vara värdefulla redskap både i pastoralt och psykologiskt hänseende. En fjärde och mycket framträdande läsarstrategi är det rättvise-orienterade perspektivet där det betonas att vålds- och vedergällningscentrerade passager djupast sett handlar om de bedjande och betrycktas längtan efter rättvisa. Exempel på hur detta perspektiv tar sig uttryck i kommentarlitteraturen är hur exegeter negerar eller nedtonar begreppen 'hämd' och 'vedergällning' till fördel för 'rättvisa', som i dessa kommentarer av Ps 137:

[W]e should point out that Psalm 137 cries for retaliation according to the principles of talion, and to that extent for the restoration of the distorted order of justice. The psalm is shaped *neither* by feelings of hatred *nor* by the irrationality of revenge; it is a protest against the brutality of great powers towards small nations. It is a psalm from the lips of the victims of history, and not the triumph song of victors.⁷

[...] the point is that Psalm 137 is a prayer, it turns the painful desires and expressions over to God, the supreme judge of the whole earth. Their desire is clear; but as it is left in God's hands, it *ceases to be* personal revenge and becomes a prayer for God to punish the ruthless in kind.⁸

Och om Ps 58, särskilt dess 10:e vers där det hebreiska ordet för hämd (*nāqām*) förekommer, har det på liknande sätt framhållits att:

The notion of "vengeance" (v. 10) is a feature of the vision of God as ruler. The term does *not* mean vindictive revenge; it refers to an action to do justice and restore order where the regular and responsible institutions of justice have failed.⁹

For *nāqām* EVV have words such as "vengeance" but this gives a *misleading* impression. The word indeed implies acting with conviction, even passion, yet it does *not* refer to the taking of *personal revenge* but to God's putting things right by seeing that people in the wrong are punished.¹⁰

[Ps 58] begins by addressing those who do evil and violence and describing them as a group (vv. 1-5). The next part of the psalm is a prayer for justice, including the destruction of the wicked (vv. 6-9). The final two verses provide assurance for the righteous and a claim that God will bring justice.¹¹

Gemensamt för samtliga ovan nämnda tolkningsstrategier, som kan utvinnas genom att identifiera gemensamma nämnare i kommentarlitteraturen, är att de utgör attraktiva lösnings- och läsningsförslag som antyder att de psaltarpassager som vanligen väljs bort inte nödvändigtvis behöver utelämnas i gudstjänstens sammanhang.¹² Det anmärkningsvärda är dock att det, sedan drygt 30 år tillbaka, finns en tydligt etablerad kommentarlitteratursdiskurs som inte förefaller har påverkat det liturgiska livet nämnvärt eftersom det selektiva bruket kvarstår i merparten av gudstjänstgemenskaperna världen över.¹³ Genom att approachera kommentarlitteraturen från ett 'metakommentars'-perspektiv blir det möjligt att utröna en möjlig bakgrund till denna diskrepans. Perspektivet inbegriper att inte bara se *vad* kommentarlitteraturen säger om dessa psalmer, utan också *vad* kommentatorer *gör* och (inte minst!) *vad* de *avstår från* att göra eller säga i sina utläggningar riktade till en bred läsekrets.¹⁴

Gemensamt för de av kommentarförfattarna allmänt vedertagna tolkningsstrategierna som är tillämpbara på *samtliga* förbannelsepsalmer är att de vilar på och är beroende av påståenden som sällan artikuleras i kommentarlitteraturen, än mindre granskas kritiskt. Uppdraget här är att göra just detta med de påståenden som det populära rättvise-orienterade tolkningsstrategin vilar på.

Identifierandet av läsarstrategins byggstenar

Den rättvise-orienterade tolkningsstrategin kan summeras som ett hermeneutiskt perspektiv som uppmuntrar läsare att förstå och approachera förbannelsepsalmer som:

- inte huvudsakligen fokuserade på hämnd/vedergällning utan på (retributiv) *rättvisa*.
- inte uttryck för *personlig* längtan efter hämnd utan böner/rop på (Guds) etablerande av *rättvisa*.

Dessa två sammanlänkande perspektiv vilar på och är beroende av tre (sällan explicit uttalade) påståenden som behöver kunna styrkas för att strategin ska vara verkligt meningsfull. I den rättvise-orienterade strategins fall handlar det om 3 påståenden:

1. 'Hämnd' och 'Vedergällning' går att skilja från (retributiv) rättvisa.
2. Det går att särskilja mellan *personlig* hämnd och allmän rättskipning.
3. Hämnd är något som (kan) överlämnas i Guds händer genom bön.¹⁵

Det tredje påståendet och antagandet avslöjar inte bara den generella uppfattningen att hämnd är något som individer bör avstå ifrån, det väcker även betydande teologiska frågor. Därutöver kan detta påstående ifrågasättas utifrån såväl psykologiska som performativa perspektiv. Av utrymmestekniska skäl kommer vi här enbart att fokusera på de två första påståendena och ta hjälp från rätts- och språkfilosofins område för att vidga exegetikens – ska det visa sig, i detta avseende – begränsade och bristfälliga perspektiv.¹⁶

Centrala begrepp och deras betydelsefulla förskjutning

Låt mig vara den första att påtala att kommentarlitteraturen, som genre betraktad, behöver hantera många och ofta komplexa frågeställningar och fenomen som bibeltexter berör på ett vanligen mycket begränsat utrymme. Det är därför onekligen både orättvist och orealistiskt att kräva av alla exegeter som berör bibeltexter om hämnd och vedergällning att de skall vara förtrogna med eller förmögna att dra paralleller till straffteori eller rättsfilosofiska resonemang. Ändock är det anmärkningsvärt att en disciplin så fokuserad på utläggning av ord tenderar att vara så ouppmärksam på hur begrepp (centrala för såväl bibeltexten som dess exeges) används och fungerar. Vad metakommentars-perspektivet belyser är att man inte behöver läsa mycket mer än de ovan citerade utdragen ur kommentarer för att notera tendensen att vilja särskilja 'vedergällning' och/eller 'hämnd' från 'rättvisa', utan att närmare diskutera vare sig rättvisans innebörd och/eller dess allmänna attraktionsvärde. Läsarstrategins första underförstådda påstående, att det går att separera hämnd/vedergällning från rättvisa, luckras upp redan vid en ytlig analys av de begrepp som är centrala för denna strategis trovärdighet.

Såväl 'vedergällning' som 'hämnd' är mångtydiga begrepp som i svenskan

kan användas som synonymer, men där det också går att särskilja 'hämd' (eng. *revenge*, *vengeance*) från 'vedergällning' (eng. *retribution*, sv. *retribution*/retributiv rättvisa). 'Vedergällning' kommer av *veder* = åter och *gällning* = gäldning (dvs. att återgälda, betala). Begreppet är paradoxalt såtillvida att det har två konträra betydelser, att ta och att ge.¹⁷ Den vanligaste innebörden idag är negativt laddad då ordet vanligen förekommer i sammanhang då det handlar om att tillfoga skada mot den som vållat skada (hämnas, om man så vill). Det kan också (särskilt i äldre svenska) användas med hänvisning till ersättning för skada, dvs. en mer neutral, ibland positiv, företeelse kopplad till skadeståndsrätt.¹⁸ Svenskans 'hämd' härrör ur *hämna*, dvs. att "komma att upphöra" vilket Öhlén poängterar också är ett begrepp med en viss dubbeltydighet. Idag är termen negativt laddad och ofta associerad med privata straffaktioner och/eller eskalerande våldsspiraler, till skillnad från statsjustisen (när staten straffar enligt överenskomna straffskalor). I statsjustisens fall handlar det om 'retribution' dvs. straffåtgärder som företrädesvis handlar om att åstadkomma proportionalitet mellan gärning och straff (vilket man på engelska benämner 'just deserts').¹⁹

I engelskan blir skillnaden mellan positiva och negativa betydelser och konnotationer tydligare, vilket framträder både i hur kommentarlitteraturen använder och kontrasterar begreppen 'vengeance'/'revenge' och 'justice' men också i den rättsfilosofiska diskursen överlag. Den amerikanske filosofen Robert Nozicks numera klassiska särskiljande mellan *retribution* och *hämd*, summerad i fem punkter, betonar hämnden som känslomässigt drivna handlingar som inte nödvändigtvis står i proportionalitet med den skada som åsamkats, till skillnad från den retributiva rättvisan som utmäts av staten och som kan anses vara frikopplad från personliga uppgörelser.²⁰ Den retributiva rättvisans distanserade anslag gör att den anses mer rumsren och utvecklad än hämnden. Polariteten reflekteras också och redan i Francis Bacons (1561-1626) välkända citat: "Revenge is a kind of wild justice, which the more man's nature runs to, the more ought law to weed it out."²¹ Men hämnden har inte alltid uppfattats som huvudsakligen negativ, vilket skapar utmaningar för dagens bibelläsare som möter begrepp vars receptionshistoria vittnar om en vändning från en företrädelsevis positiv syn på hämd till ett nu rådande "anti-hämd paradigm".²²

Om än penseldragen blir mycket breda kan utvecklingen ändå sammanfattas så att hämndens ursprung kan spåras tillbaka till Hammurabis lag och

texterna från vilka vi lärt oss *lex talionis* principen om ”öga för öga, tand för tand” (Exod 21:23-25; Lev 24:20; Deut 19:21). Där finner vi en form av hämnd som tycks ha varit fokuserad på kompensatorisk snarare än repressiv rättvisa. Vidare kan man hävda att hämndaktioner utförda enligt denna princip, åtminstone i teorin, kunde ha en hämmande (!) effekt då vedergällningen stipuleras som både begränsad och proportionerlig. Verkligheten visar dock på motsatsens möjlighet, där risken för långvariga och gradvis eskalerande blodsfejder är och var överhängande.

En viktig vändpunkt i den straffrättsliga historien kom i och med Upplysningen och dess tankegångar om statens rätt och ansvar att straffa, bl.a. i syfte att stävja brutala retributiva åtgärder. Fram till och med mitten av 1700-talet hade rättsväsendet blivit alltmer grymt i Europa (särskilt under medeltiden) vilket föranledde frågan huruvida (hämnd)aktioner som utfördes av privatpersoner kunde betraktas som olagliga, där samma gärningar, men utförda av staten, kunde vara inte bara lagliga utan också rättfärdigade.²³ Utilitarismens inverkan på straffrätten betonade vikten av proportionalitet och återhållsamhet i lagstiftningen och principen om varje människas rätt att undslippa godtyckliga straff växte sig allt starkare. Staten, rationell och frigjord från personliga motiv och känslomässig inblandning i straffets utmätande, kom att överta rollen som blodshämnare. Senare, under mitten av 1900-talet, hade den straffrättsliga utvecklingen nått fram till en dominerade ”rehabiliteringsideologi” som alltmer kom att kritiseras för att inte ta hänsyn till brottsoffrens perspektiv och behov.²⁴ Från 1970-talet och fram finns tendenser att framhålla behovet av retribution, dvs. straffåtgärder som åstadkommer proportionalitet mellan brott och straff men som också har ett signalvärde. Hämnaden kan alltså sägas ha åtnjutit ett visst uppsving, särskilt i tillfällen då förtroendet för rättsapparaten hotas.²⁵ Dock kvarstår den allmänna och språkliga tendensen att *vilja* separera hämnd från rättvisa, vilket vi återkommer till nedan.

’Rättvisa’ då? Tendensen i kommentarlitteraturen är tydlig. Här hänvisas ofta och gärna till att ’rättvisa’ (*inte* hämnd eller vedergällning) är psalmernas centrala ärende, utan att definiera innebörden närmare. Det är i grunden klokt, eftersom begreppet är mycket svårdefinierat, men en enkel uppdelning (som går tillbaka till Aristoteles) kan göras mellan *distributiv* och *retributiv* rättvisa, dvs. mellan rättvisa som handlar om fördelning av resurser (den betydelse många nog först associerar begreppet till) respektive

den typ av rättvisa som inbegriper någon form av straffåtgärd för begångna oförrätter. I förbannelsepsalmernas fall är det tydligt att det är det senare som efterfrågas, dvs. här efterfrågas en typ av rättvisa som *kräver* retributiva åtgärder och därmed är nära sammankopplad med vedergällning, troligen även hämnd(begär).²⁶

Sammankopplingen och komplexiteten i dessa begrepp framkommer också då man uppmärksammar hur 'hämnd' och 'rättvisa' tenderar att användas i dagligt tal. Den amerikanske straffrättsprofessorn Thane Rosenbaum belyser detta med ett exempel på hur George W. Bush uttryckte sig i ett tal riktat till FBI efter 11 september där han talar om Al Qaida:

”[A]s a nation of good folks, we’re going to hunt them down, and we’re going to find them, and we will bring them to justice. Ours is a nation that does not seek revenge, but we do seek justice.”²⁷

Presidentens ordval återspeglar den nu rådande tendensen att betrakta hämnd som något negativt som kan kontrasteras mot 'rättvisa', där det i själva verket handlar om nära sammanlänkande begrepp. Rosenbaum belyser denna samhörighet då han betonar att rättvisan (för att betraktas som sådan) måste inkludera kännbara straff för att brottsoffer skall uppleva sig upprättade. Hämnden är nödvändig, om den saknas riskerar förtroendet för hela rättsapparaten att undermineras på sikt.²⁸

The call for justice is always a call for revenge. Despite all the wordplay and mind games, there is no difference between justice and vengeance. They are one and the same no matter how much we run away from revenge while falling into the arms of justice. There is no justice if wrongdoers go unpunished and victims do not feel avenged; [...] ²⁹

På liknande sätt kan man, som Öhlén gör, ställa frågan vad brottsoffer *egentligen* menar då de säger sig ”inte vilja ha hämnd utan bara rättvisa” (eller upprättelse, som många uttryckt under #metoo).³⁰ Sådana hänvisningar till 'rättvisa' åstadkommer inte bara en artificiell begreppsförskjutning, det är också exempel på ett både förföriskt och förrädiskt språkbruk.

Rättvisebegreppets förföriska natur

Metakommentatorns ärende är som sagt att blottlägga vad kommentatorer gör utan att nödvändigtvis påtala för sina läsare vad det är de faktiskt gör (kanske för att de inte själva är medvetna om vad de gör). Vi har redan kunnat se att kommentatorer laborerar med begrepp som egentligen är så nära sammanbundna att de inte kan kontrasteras på det sätt som nu ofta görs, både inom och utanför den exegetiska diskursen. Problematiken kan belysas ytterligare utifrån ett språkfilosofiskt perspektiv som hjälper oss att se än mera utav vad som sker i den exegetiska diskursen. Vad kommentatorer gör då de approcherar förbannelsepsalmer utifrån ett rättvisorienterat perspektiv är att de använder sig utav det som man inom filosofin kallar för "tjocka begrepp" då de summerar psalmernas innebörd och kvalitéer.

Bernard Williams myntade denna terminologi med tjocka respektive smala etiska begrepp som hjälper oss att upptäcka och påtala viktiga nyanser i språket.³¹ Den som säger "Peter är bra!" använder ett tunt begrepp eftersom detta att vara 'bra' inte avslöjar så mycket om Peter. Man kan vara bra på en rad olika sätt och inom många områden. Om någon i stället säger "Peter är ärlig" eller "Peter är klok" framträder bilden av både Peter och den som talar om honom tydligare. Vi får veta lite om hurdan Peter är som person, men vi får också en känsla för att den som talar om honom uppskattar Peter och inbjuder oss att göra detsamma.³² Tjocka begrepp är alltså både beskrivande och värderande. På samma sätt blir kommentatorernas hänvisningar till 'rättvisa' inte bara tveksamma faktapåståenden utan *också* värdeladdade utsagor som indirekt kommunicerar till läsare att förbannelsepsalmerna är värda att ta i beaktande av alla som förordar rättvisa (ofta utan att reflektera närmare över vad det egentligen kan innebära på ett konkret plan).

Detta att tjocka begrepp kan vara förföriska om och så länge de inte definieras närmare belyses av Waltzer i *Thick and Thin: Moral Argument at Home and Abroad*.³³ Hans exempel är att den som (utomlands eller hemma) betraktar ett demonstrationståg inte behöver veta mycket för att ändå ryckas med. På plakaten kan det stå "Rättvisa!", "Frihet!" och "Jämställdhet!" och betraktaren, liksom de som går i tåget, kan relativt enkelt enas om vikten av sådana tjocka moraliska begrepp, i alla fall så länge som diskussionen håller sig på en "tunn" nivå. När demonstrationen (eller valkampanjen) är avslutad och tiden kommer för att brodera ut orden i faktiska och konkreta åtgärder (dvs. att ge orden en "tjock" beskrivning) kommer olikheterna att

framkomma, liksom tolkningsmångfalden.³⁴ På samma sätt är det i kommentarlitteraturen. Det är relativt enkelt att, på ett retoriskt plan, hävda att 'rättvisa' (inte 'hämd' eller 'vedergällning') är Ps 58 och Ps 137:s primära ärende, men det är inte en särskilt rättvis beskrivning. Inte heller är det en så objektiv beskrivning som det kan förefalla att vara vid första anblick.

Svårigheten att upprätthålla distinktion mellan (personlig) hämd och straff

Så långt har vi fokuserat på den rättvise-orienterade läsarstrategins första underliggande påstående nämligen att "hämd och vedergällning går att skilja från (retributiv) rättvisa" och konstaterat att den distinktionen inte omedelbart låter sig göras, i synnerhet inte när rättvisan definieras som *retributiv* (vilket kommentatorer endast undantagsvis gör). Det andra påståndet; "det går att särskilja mellan *personlig* hämd och allmän rättskipning" är nära angränsande och intressant såtillvida att det anknyter till den rättsfilosofiska frågeställningen huruvida det är möjligt att skilja på 'hämd', här och vanligen uppfattad som personligt motiverade (vålds)aktioner, och 'straff', dvs. ageranden som motsvarar och syftar till etablerandet av emotionellt frikopplad retribution. Den frågan hänger samman med den ovan skisserade utvecklingen som straffrätten genomgått där man ser en gradvis växande vilja att nedtona och inskränka den brottsutsatta individens aktionsområde till fördel för statens rätt och skyldighet att implementerande välavvägda straff frikopplade från emotioner och personliga hämndbegär. Här har inte minst Nozicks fem punkter varit inflytelserika då han med dessa argumenterar för att retribution kan särskiljas från hämd.³⁵

Men precis som gränsdragningen mellan 'hämd' och (retributiv) 'rättvisa' är svår att upprätthålla vid en närmare granskning kan det ifrågasättas huruvida *personligt motiverad* 'hämd' går att särskilja från den rättvisa som etableras medelst straffande åtgärder (utförda av tredje part). Det tycks kommentatorer antyda och förutsätta då de vidmakthåller att psalmer så som Ps 58 och Ps 137 *inte* efterfrågar *personlig* hämd utan (Guds) etablerande av rättvisa.

En som ägnat tid åt frågan huruvida straff kan separeras från hämd är Zaibert vars arbete, trots att det inte berör bibeltexter, belyser den problematik vi här behandlar, särskilt fall då straffet (i vid bemärkelse) tar sig våld-

samma uttryck. Zaibert belyser att det är retoriskt lockande att tala om vissa handlanden som ”mer hämnd än straff” men att det i realiteten är omöjligt att göra en sådan distinktion.³⁶ Med utgångspunkt i Nozicks kontrasterande driver han sin tes. Beträffande den första punkten, ”Retribution is done for a wrong, while revenge may be done for an injury or harm or slight and need not be for a wrong,” lyfter Zaibert svårigheten att definiera vad som menas med ”wrong” samt hur det skiljer sig från de (andra) händelser som Nozick menar motiverar hämnd. Vidare belyser och betonar Zaibert att det är tydligt att bestraffning (som socialt fenomen) inte kan anses vara begränsat till juridikens område. Inte alla som utsätts för vad förövare betraktar som legitim bestraffning har de facto gjort sig förtjänta av det. Frågan om vad som utgör straff eller hämnd rör sig långt utanför juridikens domäner, även om den på ett särskilt sätt är närvarande där.³⁷

Nozicks tredje punkt (”Revenge is personal ... whereas the agent of retribution need have no special or personal tie to the victim of the wrong for which he exacts retribution”), är mer relevant för exegeters allmänna antaganden om möjligheten att särskilja personlig hämnd från rättvisa. Här belyser Zaibert att det finns uppenbara problem förknippade med att definiera en viss typ av ageranden som straff respektive hämnd baserat på de inblandade parternas precisa relation till varandra. Ett av hans exempel utgörs av Susan som är förnärad över något som Linda just sagt och därmed omedelbart slår till henne. Hämnas Susan eller straffar hon Linda? Är deras inbördes relation avgörande för hur du besvarar den frågan? Det enda sätt på vilket Zaibert menar att det vore teoretiskt möjligt att göra en distinktion mellan hämnd och straff är om man väger in temporala och estetiska faktorer, så som om Susan skulle lida i tysthet och smida en plan om att ge igen på Linda vid ett senare tillfälle, kanske också på ett mer utstuderat sätt. Då förefaller det mer handla om hämnd, fastän distinktionen fortsatt förefaller konstlad. Till exemplet Susan och Linda kan flertalet berättelser från fiktionens värld läggas där det på liknande sätt är svårt att precis definiera hjältens agerande som antingen hämnd eller straff. Tvärtom förefaller det, som Zaibert också framhåller, som att gråzonen mellan hämnd och straff är själva charmen och poängen.³⁸ Därtill kan läggas frågan huruvida det är meningsfullt eller ens möjligt att tänka på straff (oavsett vilka de är och vem som utför dem) som frikopplade från brottsoffrens situation och därmed (personliga) intressen.

En sista invändning mot den rättvise-orienterade tolkningsstrategins

andra antagande är att det, i synnerhet då det handlar om att läsa och bruka psaltarpsalmer som *bön*, är märkligt att hävda att bedjare inte skulle vara emotionellt eller personligt engagerade i huruvida 'rättvisa' skulle komma att etableras eller ej. Lika osannolikt förefaller det att brottsoffer generellt skulle vara principiellt ointresserade av upprättelse och likgiltiga inför utfallet så länge det går att säga att en rättslig prövning ägt rum.

Summering

Trots ett tydligt stöd i kommentarlitteraturen för förbannelsepsalmernas liturgiska relevans som rättvis-orienterade texter och böner har det selektiva bruket av Psaltaren kommit att bestå, särskilt i tidegärdsbön. En sådan tydlig diskrepans mellan exegetisk diskurs och liturgisk praxis föranleder frågan om de av kommentatorerna förordade svaren felar i något avseende. Tillvägagångssättet att studera kommentarlitteraturen utifrån ett metakommentars-perspektiv belyser de (ofta outtalade) antaganden som den exegetiska diskursen bygger på och är beroende av. Ett sådant antagande, kopplat till den rättvis-orienterade läsarstrategin, är att det går att särskilja mellan *personlig* hämnd och allmän rättskipning (i betydelsen retributiva åtgärder utförda av en utomstående part, antingen gudom eller staten). Påståendet kan problematiseras i ljuset av de svårigheter som uppkommer då man försöker artbestämma en (våldsam) handling som antingen hämnd eller straff. Vilka principer skall en sådan distinktion vila på? Är straff ens meningsfulla eller möjliga att tänka sig *utan* brottsoffrens personliga investering eller intressen?

Vidare kan metakommentarsperspektivet visa att den allmänt vedertagna distinktionen mellan 'hämnd'/'vedergällning' och 'rättvisa' är retoriskt värdefull men också orättvis eftersom det som efterfrågas i förbannelsepsalmerna är den typ av rättvisa som inbegriper (någon form av) hämnd. Så länge böner om hämnd (särskilt våldsam sådan) uppfattas som moraliskt problematiska löser kommentarlitteraturens allmänna hänvisningar till 'rättvisa' inte problemet. Tvärtom bidrar användandet av detta tjocka begrepp till att styrka psalmernas (och den våldsamma vedergällningens) legitimitet som värdefulla för vesperns (och andra) sammanhang eftersom det är lätt att ställa sig bakom 'rättvisan' så länge man inte fördjupar sig i vad det rent konkret skulle kunna komma att innebära.

Noter

- 1 En sådan rättslig prövning kopplad till bruket av psaltarpsalmer specifikt gjordes i Dallas 2009. Bakgrunden var en konflikt mellan 2 pastorer inom *Chaplaincy of Full Gospel Churches* och grundaren av *Military Religious Freedom Foundation*, Michael Weinstein (jude och f.d. stridsflygare). Pastorerna försvarade rätten att missionera (internt och externt) inom det militära och hade uppmanat sina följare att be Ps 109 med Weinstein i åtanke p.g.a. hans långvariga engagemang för att verka för religiös mångfald (inkl. *frihet från religion*) inom den amerikanska armén. Mer om detta och liknande fall i Nehrbass 2013, xi, Nord 2017, och Nord 2022, 119–21.
- 2 Jag föredrar och använder termen ’förbannelsespsalm’ för att generellt beskriva eller omtala de psalmer som präglas av våldsbejakande språkbruk, ofta men inte alltid tydligt kopplat till ett hämndmotiv. Se t.ex. Ps 139!
- 3 Citatet är hämtat från *Allmän introduktion till tidegården* §131. *Timmarnas Liturgi* (Veritas 2022).
- 4 *Tidebönsboken* (Libris 2004) sid. 25.
- 5 Firth påtalar att det, beroende på hur man definierar en ’förbannelsespsalm’ rör sig om mellan 10–20% av Psaltarens psalmer som nämner eller efterfrågar fiendens undergång. Se Firth 2015, 78 (med stöd av Luc 1999, 396).
- 6 Se Nord 2022, 28–34 samt 169–73.
- 7 Zenger 2011, 522–23, *min kursivering*.
- 8 Ross 2016, 795, *min kursivering*. En mycket snarlik formulering finns i Brueggemann & Bellinger 2014, 576, se särskilt punkt 3 i deras lista av perspektiv värda läsarens beaktande.
- 9 Mays 1994, 212, även citerad i McCann 1996, 909, *min kursivering*.
- 10 Goldingay 2007, 208, *min kursivering*.
- 11 Brueggemann & Bellinger 2014, 260. Liknande uttryckt i McCann 1996, 908–9.
- 12 Denna artikel bygger på och sammanfattar resultaten i Nord 2022 där sättet på vilket Pss 58, 109, 137 och 139 kommenteras i 18 Psaltarkommentarer granskas.
- 13 30-årsmarkören är ungefärlig och går tillbaka till publicerandet av den för sammanhanget mycket inflytelserika boken *A God of Vengeance?: Understanding the Psalms of Divine Wrath* (1996) där Zenger ifrågasätter förbannelsespsalmernas exkluderande ur gudstjänsten, med utgångspunkt i den Romersk katolska tidegården. Vidare bör sägas att det finns gudstjänstgemenskaper som använder hela Psaltaren (ett svenskt exempel är kommuniteten i Bjärka-Säby) eller t.o.m. finner *särskild* användning för förbannelsespsalmer som befriande bönelitteratur men dessa sammanhang förblir undantagen som bekräftar regeln. Se exempelvis White 2012 samt Gatti & Yeboah 2019 (med exempel från Ghana). Liknande exempel från Nigeria beskrivs i Adamo 2000, Bitrus 2018 samt Ademiluka 1995, 221–27.
- 14 Begreppet ’metakommentar’ kommer från Clines 1995, 76–77.
- 15 Uppställningen och sammanfattningen av den rättvisorienterade läsarstrategin återfinns i Nord 2022, 183.

- 16 Det tredje antagandet diskuteras närmare i Nord 2022, 206–11.
- 17 Öhlén 2021, 23–25.
- 18 Hultberg 2012, 409–56 sammanfattar betydelseskiftningen i svenskan där 'vedergällning' gått från att vara ett huvudsakligen neutral/positivt begrepp till att närmast uteslutande ha en negativ innebörd. Se särskilt jämförelser mellan svenska bibelöversättningar från 1526–2000, s. 428–40.
- 19 Öhlén 2021, 22–25.
- 20 Nozick 1981, 366–68.
- 21 Bacon 1985, 72.
- 22 Begreppet kommer från Barton 1999, 2.
- 23 Hultberg 2012, 45–47 samt 72–76.
- 24 Molander 2009, 178–79.
- 25 Hallevy 2013, 19–21 och Öhlén 2021, 396–97 samt 416–20.
- 26 Hämnens betydelse och roll i juridiska processer är en omdiskuterad fråga, vilket utförligt och övertygande beskrivs i Öhlén 2021. Se även Molander 2003 om hämnens moraliska kvalitéer.
- 27 Bush 2001, "Remarks to the Federal Bureau of Investigation Employees." Citerad i Rosenbaum 2013, 7–8.
- 28 Rosenbaum 2013, 5–29.
- 29 Rosenbaum 2013, 24.
- 30 Öhlén 2021, 37–39.
- 31 I *Ethics and the Limits of Philosophy* (1985) nämns förvisso endast tjocka begrepp specifikt. Se vidare i Kirchin 2013.
- 32 Exemplet är hämtat från Kirchin 2013, 1–2.
- 33 Först publicerad 1994 och i nytryck med tillägg av författaren 2019.
- 34 Summerat utifrån Walzer 2019, 1–5.
- 35 Nozick 1981, 366–68.
- 36 Zaibert 2006, 69–72.
- 37 Zaibert 2006, 77–80.
- 38 Zaibert 2006, 84–89.

Litteratur

- Tidebönsboken* 2004. Sammanställd av Hans Johansson under medverkan av Sune Fahlgren. Libris.
- Timmarnas Liturgi* 2022 (4 band). Svensk översättning av *Liturgia Horarum* utgiven av Stockholms katolska stift, Veritas.
- Adamo, David Tuesday (2000). "The Use of Psalms in African Indignious Churches in Nigeria." Sid. 337–349 i *The Bible in Africa: Transactions, Trajectories, and Trends*. (Red.) Gerald West & Musa Dube. Boston: Brill.

- Ademiluka, Sola (1995). "The Use of Therapeutic Psalms in Inculturating Christianity in Africa." *African Ecclesial Review* 37, nr 4: 221–227.
- Bacon, Francis. (1985). *The Essays*. (Red.) J. Pitcher. Harmondsworth: Penguin Books.
- Barton, Chales K. B. (1999). *Getting Even: Revenge as a Form of Justice*. Chicago: Open Court.
- Bitrus, Ibrahim S. (2018). "God Who Curses Is Cursed: Recasting Imprecation in Africa." *Journal of Law, Religion and State* 6: 29–48.
- Brueggemann, Walter & Bellinger, William H. Jr. (2014). *Psalms*. NCBC. New York: Cambridge University Press.
- Bush, George W. (2001). "Remarks to Federal Bureau of Investigation Employees." 25 Sept 2001. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-federal-bureau-investigation-employees#axzz1zfbNBDKM>
- Clines, David J. A. (1995). "Metacommentating Amos." Sid. 76–93 i *Interested Parties: The Ideology of Writers and Readers of the Hebrew Bible*. Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 205. Sheffield: Sheffield Academic. Nytryck: 2009, Sheffield: Sheffield Phoenix.
- Firth, David G. (2015). "Cries of the Oppressed: Prayer and Violence in the Psalms." Sid. 75–89 i *Wrestling with the Violence of God: Soundings in the Old Testament*. (Red.). M. Daniel Carroll R & J. Blair Wilgus. *Bulletin for Biblical Research Supplements* 10. Wiona Lake: Eisenbrauns.
- Gatti, Nicoletta & Yeboah, Daniel (2019). "Cursing Back to Life? From Psalms to Imprecatory Prayers: An Intercultural Reading." *Biblische Zeitschrift* 63, nr 1: 1–29.
- Goldingay, John (2007). *Psalms 42–89*. Baker Commentary on the Old Testament Wisdom and Psalms. Grand Rapids: Baker Academic.
- Hallevy, Gabriel (2013). *The Right to Be Punished: Modern Doctrinal Sentencing*. Berlin: Springer-Verlag.
- Hultberg, Ralf (2012). *Vedergällningstanken: Två idéhistoriska studier*. Göteborg: Daidalos.
- Kirchin, Simon (2013). "Introduction: Thick and Thin Concepts." Sid. 1–18 i *Thick Concepts*. (Red.). Simon Kirchin. Oxford: Oxford University Press.
- Luc, Alex. 1999). "Interpreting the Curses in the Psalms." *Journal of the Evangelical Theological Society* 42: nr 3: 395–410.
- Mays, James L. (1994). *Psalms*. Interpretation: A Bible Commentary for Teaching and Preaching. Louisville: Westminster John Knox.
- McCann, Clinton. J. Jr (1996). "The Book of Psalms: Introduction, Commentary, and Reflections." Sid. 641–1280 i *The First Book of Maccabees; The Second Book of Maccabees; Introduction to Hebrew Poetry; The Book of Job; The Book of Psalms*. Vol. 4 i *NIB*. (Red.) Leander E. Keck et al. Nashville: Abingdon.
- Molander, Joakim (2003). "Hämnd, vedergällning och straff." *SATS: Nordic Journal of Philosophy* 4, nr 2: 108–123.

- (2009). "Atonement Retributivism." *Studia Theologica* 63, nr 2: 178–196.
- Nehrbass, Daniel Michael. 2013). *Praying Curses: The Therapeutic and Preaching Value of the Imprecatory Psalms*. Eugene: Pickwick.
- Nord, Elisabet (2017). "Be för Obama: Ps 109:8?" *Pilgrim* 24, nr 1: 44–47.
- (2022). *Vindicating Vengeance and Violence? Exegetical Approaches to Imprecatory Psalms and their Relevance for Liturgy*. Doktorsavhandling, Lunds universitet: Centrum för Teologi och Religionsvetenskap. Media-Tryck.
- Nozick, Robert (1981). *Philosophical Explanations*. Oxford: Clarendon.
- Rosenbaum, Thane. 2013). *Payback: The Case for Revenge*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ross, Allen P. (2016). *A Commentary on the Psalms: Psalms 90–150*. Vol. 3. *Kregel Exegetical Library*. Grand Rapids: Kregel.
- Walzer, Michael (2019). *Thick and Thin: Moral Argument at Home and Abroad*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.
- White, Peter (2012). "Causes for the Upsurge of Imprecatory Prayer in Contemporary African Christian Churches." *American Journal of Biblical Theology* 13, nr 32.
- Zaibert, Leo (2006). *Punishment and Retribution*. Law, Justice and Power Series. Burlington: Ashgate.
- Zenger, Erich (1996). *A God of Vengeance?: Understanding the Psalms of Divine Wrath*. Övers. Linda M. Maloney. Louisville: Westminster John Knox (2011). "Psalm 137" Sid. 511–523 i *Psalms 3: A Commentary on Psalms 101–150*. Övers. Linda M. Maloney. Hermeneia. Minneapolis: Augsburg Fortress.
- Öhlén, Olof (2021). *Tungan: Huvudets baneman – Om hämnd, vedergällning och heder. Från stenålder till #metoo och gängkriminalitet*. Lund: Ekström & Garay.

Tegnér och Tiden

Alfred Sjödin

BLAND DE STILDRAG som Esaias Tegnér ärver från den gustavianska litteraturen hör personifikationen, ett sätt att ge liv åt framställningen av abstrakta företeelser som hat, vänskap och liknande.¹ Som Josua Mjöberg påpekar lever detta bitvis kvar även i Tegnér's mogna diktning, och han nämner ett exempel: "Man erinre sig hur han vid olika tillfällen talar om Tiden."² Det är en träffande anmärkning om ett såväl stilistiskt som tematiskt drag hos Tegnér. Både i poetisk gestaltning och i resonerande prosa återvänder Tegnér ständigt till Tiden, oftast skrivet med versal och närmast upphöjt till ett levande väsen. "Tid" är naturligtvis ett väldigt mångtydigt begrepp. I Tegnér's tidiga diktning stöter vi ibland på Tiden i dess egenskap av förändrare och förstörare, ibland i form av guden Kronos' traditionella ikonografi, grånad och beväpnad med sin lie.³ Hos den mogne Tegnér har denna mening av "tid", med dess associationer till förgängelse, inte någon huvudroll. Den betydelse som här ska stå i centrum och som jag kommer att följa genom några välkända och mindre bekanta ställen i Tegnér's produktion är en annan: det är Tiden i meningen "vår tidsålder": det rådande modet, sakernas tillstånd för tillfället (närmast motsvarande latinets *tempora*).

Vi kan notera att temat finns på strategiskt framskjuten plats i "Konstnärn", en dikt som intar en position vid övergången från den gustavianska klassicism som präglar den unge Tegnér till 1810-talets genombrottsdikter, med deras estetiska teman och visionära bildspråk.

Du föddes *Tidens* barn. Till lif och känsla väcks
du vid dess moderbröst. Fly, fly, det är förgiftat!
Sök dig ett annat hem, av högre Andar stiftat
i Diktens rena luft, i Minnets dalar väx!
Der lef, der bilda dig! Vänd se'n, som man, tillbaka

en bjudande gestalt, en okänd, fjerran från;
 Men ej att för dess pris, dess lumpna nöjen, vaka,
 men hämnande och sträng, lik Clytemnestras son.⁴

Som Albert Nilsson visat är detta närmast en översättning av ett stycke ur det nionde av Friedrich Schillers estetiska brev, där samma bild används: den konstnärliga individen är oundvikligen ett barn av sin tid, men måste undfly denna moder och söka sig en bättre förälder.⁵ Liknelsen med Orestes (Klytaemnestras son) är också från Schiller. Originell är alltså inte denna uppfattning av relationen mellan konstnären och tiden. Men om Tegnér lånat bilden, kan man konstatera att den tycks svara mot en grundinställning som från och med denna tidpunkt gör sig påmind på olika ställen i det mogna författarskapet. Versalerna är betydelsefulla: "Tiden" själv, förstådd som den förhandenvarande epoken och i en talande motsatsställning inte bara till "Minnet" utan också till "Dikten", gör här sitt inträde som centralt tema i Tegnér's dikter. Därtill kan man konstatera att flera återkommande nyckelord är på plats redan här. Detta ställe kan sägas fungera som en stämton vars variationer i Tegnér's verk jag vill visa på i denna artikel.

Att undersöka Tegnér's hållning till tiden placerar en i grannskapet av många centrala frågor som behandlats i idéhistoriska, biografiska och andra studier. Oundvikligen kommer en del av det jag har att säga att vara bekant eller i sina detaljer bättre utrett på andra håll i den omfattande Tegnér-forskningen. Vad jag siktar på är att genom ett tvärsnitt genom hela författarskapet peka på temats kanske oanade konstans, trots alla skillnader i stil och åskådning mellan den unge och den äldre Tegnér. Därtill vill jag sätta dessa tankar i ett större perspektiv genom att uppmärksamma några aktuella tankar om hur tidsuppfattning och historiesyn hänger samman och hur de skiftat genom epokerna.

Den historiska tiden och tidens historia

På sistone har det talats om en "tidslig vändning" i historiografin.⁶ Om en sådan vändning verkligen ägt rum, finner vi i så fall dess bakgrund i Reinhart Kosellecks banbrytande försök att såväl historisera tidsuppfattningen som att temporalisera historieuppfattningen, framförallt genom sina analyser av hur innebörden hos själva begreppet *historia* omvandlas under

perioden 1750–1850. Under denna tid omvandlas ”historia” från att utgöra en uppsättning av politiska och moraliska lärdomar och exempel till att bli alltmer av en enhetlig, opersonlig och allomfattande process. ”Historia” får under denna fas sin nutida mening: det tidsliga utvecklingsskede som vi alla är inbegripna i. För Kosellecks argument är det centralt att själva sättet att erfara tiden förändrades genom denna övergång: det förflutna blir för första gången verkligen förflutet, avskapat från nuet i ett tillstånd av icke-upprepbarhet, och i drastiskt mindre grad förmöget att erbjuda konkreta recept för politiska eller etiska handlingar i nuet. Medan framtiden tidigare ofta föreställdes som en upprepning av det evigt samma, har den nu blivit öppen och allt svårare att förutse.⁷ Kosellecks grundläggande insikt att innebörden i begreppet ”historia” i sig är historiskt skiftande och rymmer skilda sätt att tidsligt binda samman det förflutna, det nuvarande och framtiden, har dragits ett steg längre av François Hartog, som myntat begreppet ”historicitetsregimer” för att tala om dessa större strukturella omvandlingar.⁸ I båda fallen är det viktigt att skilja dessa regimer från vad vi annars kallar ”historiesyn”: en sådan brukar involvera ställningstaganden vad gäller historiens drivkrafter, förebildliga epoker, huvudtendenser i utvecklingen och liknande. Här har vi snarare att göra med något mer grundläggande: en intuitiv känsla för hur den upplevda tiden förhåller sig till den större historien.

Det är lätt att konstatera att själva denna brytpunkt mellan en äldre och en modern känsla för historien äger rum under Tegnér's tid. Detta är till stor del en fråga om att idéer importeras, huvudsakligen från Tyskland, men inte enbart. Det svarar också mot en allmän europeisk upplevelse av historisk acceleration, vars främsta katalysator för den tidens svenskar måste ha varit förlusten av Finland och 1809 års statskupp. Tegnér's ”Svea” får en del av sin kraft från detta nya historiemedvetande, i bjärt kontrast till den sömniga sengustavianska litteraturen:

Se tiden! Är han gjord för svagheten och flården?
 Eröfrare gå fram, som jordskalf, genom världen.
 Europas gamla form ej längre hålla vill.
 Den nya skapelsen med svärdet yxas till.⁹

Detta är på sätt och vis en politisk kommentar. Men vad som beskrivs är ett mer allmänt tillstånd, där ”tiden”, den förhandenvarande epok som rymmer

de enskilda europeiska politiska konflikterna och kriserna, har sin egenart och bestämmande kraft. För att tala om en sådan egenart använder man sedan dess ett ord vars första belägg i SAOB faktiskt kommer från Tegnér: "tidsanda". Det sker i ett brev till Carl Peter Hagberg 1 juni 1817 där Tegnér ger sin tolkning av den efterrevolutionära epoken i Europa. Tidens tecken pekar på en ökad politisk frihet, och den som inte förstår detta kommer att gå under. Detta gäller även Napoleon: "Napoleon föll [...], därför att hans ande var rakt motsatt Tidsanden med hvilken han brottades och som var starkare än han."¹⁰ Vi har här ett nytt ord, men kanske också en ny känsla motsvarande en ny företeelse, på svensk mark. Några månader senare återtar Tegnér detta resonemang i sitt stora tal vid firandet av den lutherska reformationens 300-årsjubileum.

Nu avgränsas den nya tiden mot den föregående på ett sätt som går långt utöver de skiften mellan regenter som varit det typiska sättet att uppfatta historiska kontraster. Tiden har nämligen ett väsen som inte helt kan styras av politiken, inte ens av exceptionella individer som Luther eller Napoleon: snarare är det Tiden själv som drar upp gränserna för det möjliga.¹¹

Härmed kan man säga att det moderna historiemedvetandet har kommit till stånd. Men av detta följer inte en okomplicerat modernitetsbejakande inställning. Snarare kan den hållning vi finner hos Tegnér och hans samtida beskrivas med det franska uttrycket *reculer pour mieux sauter*, att ta ett steg tillbaka för att ta sats och därigenom kunna hoppa längre: ett på en gång fram- och bakåtblickande program. Detta är kanske tydligast inom den nya, romantiska skolan. De såg sig kallade att inaugurera en ny tidsålder inom såväl litteratur som det andliga livet i stort. Men detta byggde på en omtolkning av hela den föregående kulturhistorien, med ambitionen att återväcka en nationalanda som man ansåg kommit på avvägar. Som Louise Vinge påpekat är en av dess viktigaste metaforer just att betrakta de litterära verken som länkar i den nationella bildningens kedja.¹² På sätt och vis kan man hävda att det är just genom deras insatser inom litteraturhistorieskrivningen som en sådan kedja överhuvudtaget åskådliggörs: litteraturhistoria som en skildring av *utvecklingen* av (snarare än bara en förteckning över) litteraturen på nationalspråket är deras uppfinning. Och denna historia ges ett generöst djup. Medan man under 1700-talet varit nöjd med att antyda vägen från barockens smaklöshet till det mer städade språket hos gustavianerna, inkluderar man nu det fornnordiska arvet och folkvisor som nödvändig

bakgrund till den svenska litteraturen. Utifrån studiet av litteraturhistorien kan den svenska litteraturen återknyta till sina andliga grundvalar.

Bildningen – i Tegnér's "Konstnärn" sammanfattat som Dikten och Minnet – är medlet att bibehålla kontakten med dessa grundvalar. Därifrån hämtas de orienteringspunkter som nu kallas *Ideal*, ett ord som också förekommer i dikten. Den skapande individen uppmanas att obekymrad av "hopens skrik" inte vädja till "ögonblicket" utan ställa upp de "höga idealen" i marmor eller ord.¹³ Detta är något annat än den imitativa hållning som präglade den tidigare historiesynen. Medan man tidigare betraktat litteraturen som en samling allmängiltiga mönster att efterbilda, och sett på historien som en källa till tidlösa negativa och positiva exempel på mänskligt beteende, handlar det nu snarare om att ur det förflutna vaska fram mer förändligade, men också mer undflyende, värden som leder en rätt i skapandet av en ny värld eller en ny diktning. Det allmänna synsättet summeras på ett förträffligt sätt i Tegnér's magisterepilog:

Det murkna gamla, det omogna nya
med blind förbittring kämpa nu om världen.
Hvart striden lutar, det vet menskan ej,
dess lotter vägas på de gömda vigter
som hänga dallrande emellan stjernor;
men ljusets vän vet lätt sin plats i striden.¹⁴

Varken det *murkna* gamla eller det *omogna* nya låter särskilt tilltalande – idealens uppgift är just att hindra oss från att fastna i dessa feltolkningar. Det retoriska och vaga uttrycket "ljusets vän" återspeglar en situation där framtiden blivit osäker, men där bildningen kan lysa upp vägen vi vandrar på.¹⁵

I sina grundläggande linjer är denna syn på relationen mellan historien och nuet gemensam för annars ganska skilda figurer som Tegnér, P.D.A. Atterbom, och Erik Gustaf Geijer. De delar helt enkelt en och samma historicitetsregim, med François Hartogs begrepp. Deras olika filosofiska ställningstaganden, deras till synes stora meningsskiljaktigheter om den betydelse som det fornordiska bör tillmätas, eller om värderingen av sjuttonhundratalets litteratur, är meningsfulla just inom ramen för en grundläggande och närmast intuitiv syn på förhållandet mellan dåtid, samtid och framtid. Jämför man med den historicitetsregim som varit styrande under det svenska 16- och 1700-talet

och som firade sina sista triumfer under Gustaf III, är skillnaden tydlig. I den offentliga retoriken presenterades Gustaf som bekant som den tredje "gustaven": medborgarna skulle tänka på honom som den senaste i raden av stora monarker med det namnet och med liknande roll. Därtill kom historiska analogier till Augustus som brev på posten: frihetstidens partiträtor återspeglade den romerska republikens sista tid och Gustavs ovilja att sedan han tagit makten straffa sina motståndare jämfördes genast med Augustus mildhet, hans *clementia*.¹⁶ Hela det kulturella systemet inrättades enligt dessa mönster med en kunglig mecenat och tycktes i sig bygga på en repetitiv historiesyn: den svenska litteraturen ansågs komplett när den kunde uppvisa författare som motsvarade de grekiska och romerska exemplen i respektive genrer.¹⁷ Även den språksyn som kommer till uttryck i den ursprungliga Svenska Akademiens arbete intresserar sig egentligen inte för *utveckling*, i den mening ordet skulle få under 1800-talet. Snarare tillämpar man det statiska synsätt som präglat latin och franska där man försökt fixera ett idealtillstånd av språklig renhet snarare än att betrakta språket som en levande materia i ständig förändring.¹⁸ Vad gäller såväl staten som litteraturen och språket skulle den nya eliten ersätta statiska med dynamiska och ahistoriska med historiska perspektiv.

Hjälten och tidens kloka ätt

Det kan vara nyttigt att hålla det föregående i huvudet när vi plockar upp tråden från dikten "Konstnären", och följer det där gestaltade förhållningssättet till Tiden genom några andra delar av Tegnér's produktion. Det är först när man följer några av dess nyckelord som man ser hur centralt detta tema egentligen är. Ett sådant ord är det uttrycksfulla men till synes obetydliga adjektivet "lumpen": Konstnären ska i Tegnér's dikt återvända till samtiden, men ej för att motta dess beröm och söka dess "lumpna nöjen". Algot Werin har påpekat Tegnér's förkärlek för detta ord, som förekom redan i genombrottsdikten "Svea" men då föranledde anmärkningar från Svenska Akademien.¹⁹ Vad Werin inte nämner är att ordet så påfallande ofta används då Tegnér vill kontrastera samtiden mot det förflutna, en funktion det för övrigt har även i "Svea".²⁰ Det lumpna är hos Tegnér inte bara det låga i största allmänhet, det är att välja kortsiktiga, småttiga fördelar framför det verkligt hugstora och vittsyftande. Som sådant står det

i motsats till ”äran”.²¹ Men äran förknippas i sin tur med historisk pietet. ”Jätten” i dikten med samma namn frågar

”Vad strider du för landet,
du Nordens yngling?”
Han sålde fädrens gravar
för lumpna guld.²²

Ordet är därför på sin plats i Tegnérns nyårsdikt från 1813, som på ett träffande sätt gestaltar människans relation till tiden med dess inneboende opportunism. Årsskiftet skildras som en kunglig succession: det förgångna året var nyss vår konung men har nu avlösts av det nya året, hans son. Nu vänder vi oss till honom:

Till honom, till honom vi krypande vädje
och tigge af honom vår lumpna glädje.²³

Här har vi uppenbarligen en variant av de ”lumpna nöjen” som samtiden kunde erbjuda konstnären. I dessa uttryck (*lumpet guld*, *lumpen glädje*, *lumpna nöjen*) har vi antiteser där något eftersträfvansvärt förbyts i dess motsats genom de villkor på vilket det erhållits. Att det guld man vinner genom att sälja ”fädrens gravar”, genom att epitetet flyttats från handlingen till objektet, blivit ”lumpet” är kanske inte så konstigt. Men att detsamma gäller den glädje och den berömmelse man kan hoppas på från samtiden, kan möjligen förvåna.

Denna lumpenhetens problematik utvecklas i en något annorlunda dimension i den kända dikten ”Hjälten”, där det också knyts samman med ett annat nyckelord som figurerade i Konstnärsdikten: ögonblicket. Nu kritiseras ”ögonblickets lumpna skara,/ utan vilja, utan mærg”.²⁴ Denna dikt, som ställer kraften mot svagheten och dådet mot fegheten, kan hjälpa oss att ringa in en central aspekt av ”Tiden” hos Tegnér. Hjälten säger sig verka blint ”som anden vill”, detta i likhet med skalden och tänkaren. Denna treklöver av andens representanter på jorden som Tegnér ställer upp, har det gemensamt att de gör sig till media för en högre kraft vars avsikter står skrivna i stjärnorna. Deras övermått av energi river ner det förmultnade gamla och låter det nya och friska växa upp ur förödelsten, som Tegnér skriver i en av sina mest politiskt radikala strofer.

Uppenbarligen har denna blinda kraft mycket att göra med den tidsanda som Tegnér beskrev i brevet till Hagberg. Ändå ställer han den i motsats inte bara till "ögonblickets lumpna skara" utan också till vad han kallar "tidens kloka hjernor".²⁵ Den sistnämnda formuleringen återkommer nästan ordagrant i "Skaldens morgonpsalm", där vi har att göra med "tidens kloka ätt/som beler vad skalden målar".²⁶ Denna likhet understryker naturligtvis den analogi mellan den handlande och den diktande som Tegnér vill framställa i Hjäalten. I båda fallen har vi att göra med en skillnad mellan det inskränkta flertalet och den exceptionella individen som ser längre. Men om vi enbart hade att göra med ett utslag av elitistisk dyrkan av undantagsmänniskor vore det inte uppenbart varför svagheten skulle stå på Tidens sida. Kanske kan man säga att en dikt som "Hjäalten" ställer två typer av samtid mot varandra: dels den blinda kraft, den tidsanda som verkar på jorden genom sina utvalda representanter, dels "Tiden" så som den uppfattas av de mer inskränkta. I denna tappning innebär Tiden just en oförmåga att förstå någonting annat än det förhandenvarande. En sådan inskränkthet stänger av människan från de levande källorna i det förflutna men också från det slags vision som krävs för att skapa det nya.

I förbigående kan man notera att ögonblicket är ett intressant och lite ambivalent ord i detta sammanhang. När Tegnér talar om "ögonblickets lumpna skara" är det klart nedvärderande: enkelt uttryckt handlar det om de som inte ser längre än vad näsan räcker. Men i vissa formuleringar kan ögonblicket snarare beteckna det gynnsamma ögonblicket, inspirationens ögonblick. Diktaren, men kanske också hjälten, agerar med en intuitiv snabbhet som åsidosätter kalkyl och planering. Detta närmar sig en paradox i Magisterepilogien:

Allt snillrikt träffar som en blix: det är
ett ögonblickets barn, men ögonblicket
utaf dess verkan går igenom sekler.²⁷

Med få ord lyckas Tegnér här ringa in en välbekant men lite svårfångad skillnad mellan konstverkets tid och den rena kronologin. Varje skapelse är en produkt av sin tid, kanske av ett enskilt ögonblick, men i den mån den överlever kommer den att fortsätta verka i senare epoker. Om ögonblicket i vissa sammanhang kan motsvara Tiden i meningen det rådande modet,

samtidskulturen i stort, kan det också betyda tillfällen av inspiration och (bokstavligen) extas, en känsla av att stå utanför sig själv, ja utanför tiden. Även detta förebådades i konstnärsdikten:

Ack! när i skaldens bröst den helga stunden slår
 när bättre verldars glans nedblixtrar från det höga
 och Valhall och Olymp och Evigheten står
 med sina formers prakt inför hans tjusta öga;
 när öfver Diktens son, dess aningar och hopp
 Oändligheten spännt det svala tältet opp
 der ingen tid mer täljs, der ingen sol mer brinner,
 och jorden som en dunst i himlarna försvinner; -
 ve dig, olycklige! Hvem lärde dig att då
 betänka verldens dom, betänka Tidens läxa?²⁸

Här ställs den ”helga stunden” mot ”Tidens läxa”, ”evigheten” och ”ändligheten” bryter in i det timliga och tycks närmast upphäva tiden själv. Man kan hitta många varianter av dessa benådade ögonblick hos Tegnér; ofta associeras de med klarhet, ljus och luft utan att nödvändigtvis ta upp tidstematiken.

Tegnér var kanske inte den mest systematiska tänkaren. Ändå kan man ur dessa exempel vaska fram en hållning till tiden som uppvisar en ganska stor enhetlighet, om än uppenbarad främst genom specifika ordval och symboler än genom begrepp. Den kan kanske sammanfattas som en aversion mot samtiden, *i den mån denna enbart är samtid*. Den är då *Tiden*, *Modet*, det blott för dagen giltiga. Motsatsen till denna tidsenlighet finner vi hos skalden som livnärt sig på Minnet och Dikten och kan ställa dessa mot allt det futtiga i det närvarande. Samtidigt kan en liknande kraft hos hjälten yttra sig i drastisk handling som river ner det närvarande för att få luft och ljus. Den skådande individen är i detta avseende i samklang med världs- eller tidsandan, ett större världshistoriskt öde än det som samtidens blick kan urskilja. Den grundläggande hållningen till tiden kan på så vis karakteriseras som både dåtids- och framtidsorienterad: det förflutna ger en kraft som kan skapa något nytt – men detta nya måste vara något annat än det blott samtida.

Minnet vid vägs ände

I de dikter som hittills behandlats – de flesta av dem välkända nummer ur Tegnér's lyriska storhetstid – har kritiken mot Tiden inte nödvändigtvis haft en konservativ innebörd. Men när Tegnér återvänder till detta tema i en serie dikter från 1830-talet ser det annorlunda ut. I dikter som hans svar på C.A. Agardhs inträdestal i Svenska Akademien (1834), hans stridsdikt "Georg Adlersparres skugga till svenska folket" (1837) och hans hyllning till Ridarhuset (1840), återkommer hans gamla kritik mot det inskränkt samtida men under tydligare politiska förtecken. Under denna tid har mycket hunnit förändrats i Tegnér's situation liksom i det omgivande samhället. Som biskop hamnar Tegnér på kant med liberala reformsträvanden. Och den nya liberala oppositionen har ett nytt och fruktansvärt medium till sitt förfogande, vars makt Tegnér får erfaras: den rikstäckande dagspressen. Hans politiska kritik i dikter från dessa år är lika mycket en kritik av rabulismen som av det nya medielandskapet, där de traditionella institutionernas självklara auktoritet börjar ifrågasättas.

Detta var en väsentligt ny situation. Samtidigt kan man konstatera att Tegnér's svar på dessa provokationer bygger vidare på det tematiska komplex kring "Tiden" som vi bekantat oss med. Detta visar sig för första gången i hans svarsdikt till Agardhs inträdestal i Svenska Akademien. Den börjar närmast ursäktande med att välkomna denne till en institution som numera kanske inte aktas av alla, men som dock hyser stora minnen. Det är just denna historiska vördnad som saknas hos samtiden:

Men hvad är Minnet för en tid som denna,
som ingen forntid, ingen framtid har,
blott ögonblicket som man äflas i,
der dagens infusionsdjur leka frihet
i tanklöst hvimmel, eller falla ner
i platt afgudadyrkan – för sig sjelfva?²⁹

Vi känner igen hur Minnet ställs mot en samtid inriktad helt på "ögonblicket som man äflas i". Ett nytt inslag är de drastiska bilderna hämtade från djurriket: dagens – här närmast en synonym till "tidens" som detta ord tidigare använts – infusionsdjur. Det har föreslagits att Tegnér inspirerats till detta genom en utläggning från Agardhs sida, i vilken förmågan att minnas och

hoppas framhölls som människans egenart visavi djuren.³⁰ En zoomorf fantasi återkommer i flera av Tegnér's polemiska skrifter från denna tid, ofta med en lätt naturvetenskaplig air som får invektiven att påminna om Kapten Haddocks i Tintinböckerna. Välkänt är hans uttalande om att de moderna frihetssträvandena enbart företräts av litteraturens ”kryp och skridfän”.³¹ Samtidigt har dessa utfall i regel en koppling till tidsdimensionen. I dikten till Svenska riddarhuset 1840 skriver Tegnér:

Ack, Minnet är för mannen. Efemeren
har ögonblickets arma rikedom
att slösa med, han lefver blott för dagen,
och ingen framtid växer ur hans äflan.³²

”Efemer” betyder här ”efemerid”, det vill säga dagslända. Samtidigt är det svårt att inte tänka på ”efemär” i en mer allmän mening. Tegnér kan mycket väl ha haft i tankarna den grekiske diktaren Pindaros’ berömda ord om människorna – ”endagsvarer” – med ett ord som utgör roten till ”efemär”.³³ I vilket fall som helst är kopplingen till tidstemat tydlig: liksom i konstnärsdikten utgör Minnet botemedlet mot att vara fastlåst i den egna tiden. Samtidigt tycks Minnet inte bara vara nostalgiskt bakåtblickande utan också kunna rusta människan inför kommande utmaningar, medan den som endast lever för dagen är oförmögen att bygga en framtid.

Leder vi tillbaka dessa djurmetaforer till temat, kan vi kanske i dessa se de slutliga inkarnationerna av den ”ögonblickets lumpna skara” som tidigare berörts. Lumpenheten återkommer mycket riktigt i denna dikt, men nu utövas den inte av en liten skara, utan vi har att göra med en fullfjädrad ”det lumpnas terrorism”. Ordet *terrorism* tarvar en förklaring, då det i sin nutida form ger associationer till lokala attacker av icke-statliga aktörer. Här har det dock sin bokstavliga betydelse av ”skräckvälde” med franska revolutionen i färskt minne. Vad Tegnér syftar på är inte en enskild fiende utan ett samhällsklimat som blivit outhärdligt.

Dessa dikter innehåller i så fall kulmen på Tegnér's brottnings med frågan om Tiden. Den nedvärdering av samtiden som länge kunnat samsas med såväl nedstörtande som bevarande impulser, och oftast kunnat förstås som konflikten mellan kraftgeniet och massan, får en mer konkret politisk innebörd. Samtiden nedvärderas inte enbart i egenskap av att vara det mode som

de tanklösa följer, utan förklaras vara direkt fientligt inställd till Minnet. Motsättningen dem emellan blir betydligt mer konkret. Minnet har heller inte längre den ganska diffusa innebörd det hade i konstnärsdikten, där det tycktes inkludera såväl det avlägsna Grekland som det fornnordiska arvet. Det knyts snarare till det historiskt och geografiskt mer närliggande: svenska skaldar och svensk historia.

Den mer precisa innebörd som Minnet nu ges innebär också ett ökat fokus på de samhälleliga institutioner vilka förmår binda samman dåtid och nutid. I "Adlersparres skugga till svenska folket" handlar det om själva den svenska konstitutionen av år 1809. Tegnér lånar sin stämman åt en av dess upphovsmän, Georg Adlersparre, som nu förklarar statsskicketns inre innebörd genom att beskriva omständigheterna vid dess tillkomst och tillrättavisa de liberala radikaler som feltolkar dess frihetsbegrepp. Det handlar väsentligen om ett konservativt tankemönster som känns igen på andra håll i den tidens Europa, enligt vilken lagar och politiska system bör ledas tillbaka till dess "grund/ i Häfderna".³⁴ Än tydligare blir denna koppling mellan institutioner och minne i dikterna till Agardh och till riddarhuset. Vi har i de här fallen att göra med dikter som skrivits för att läsas upp på specifika platser – i Svenska Akademien och i Riddarhuset³⁵ – och Tegnér kan utnyttja laddningen hos själva byggnaderna i sin framställning. I dikten till Agardh börjar han med att beklaga samtidens nedvärdering av Akademien och dess auktoritet i litterära frågor, men vänder fokus till den historia som platsen härbärgerar:

Ack! stora minnen bo likväl härinne,
i Gustafs stiftelse, der Lehnberg talte
och Oxenstjerna, Kellgren, Leopold
i ädel täflan höjde sångens röster.
Ej mäte vi oss med de store döde,
men deras Andar äro ej försvunna,
på gyllne stolar sitta de i molnen,
de hviska stundom ned uti vår själ,
och Minnets ära, om ej någon annan,
är vår, ty henne ha vi ärft af dem.³⁶

Akademiens möbler dubblas här med "gyllne stolar" i himlen, i ett försök att binda samman det immateriella (de numrerade "stolar" vars innehavare

växlar med generationerna) med det materiella (de konkreta stolar som Agardh kunde se framför sig). De frånvarande blir närvarande. I dikten till Svenska Riddarhuset är det på samma sätt själva byggnaden som fungerar som ett medium för stora minnen i motsats till den nutidens futtighet. Tegnér uppmanar adelsståndet att vända blickarna mot väggarnas vapensköldar:

Sen er omkring. Hvad stodo der för män
 bak sköldarna nu målade på muren?
 Tron J de lyssnade till stundens sorl
 dagtingande med hennes lösa nycker,
 och köpte, darrande, ur dagens hand
 ett rykte endast lefvande för dagen.
 En annan ära sökte de, en högre.³⁷

Man kan möjligen betrakta denna slutpunkt för tidsproblematiken som en återvändsgränd, då den så tydligt knyts till ett politiskt projekt som i historiens backspegel ter sig dödsdömt. Det ligger bara ett kvartsekel mellan Tegnér's dikt med dess uppmaning till adeln att spela en politisk roll såsom bärare av minnen och 1866 års representationsreform som upphävde adeln som politisk klass. Enstaka ögonblick av poetisk flykt till trots ter sig dessa sena dikter också prosaiska och sterila jämfört med 1810- och 20-talens produktion. Samtidigt ser vi att skillnaderna mellan den unge och explosive Tegnér och 1830-talets alltmer trötta och förbittrade biskop inte är särskilt stora vad gäller det grundläggande temat. Den nyss citerade motsättningen mellan ett rykte som endast lever för dagen och en högre ära hade mycket väl kunna förekomma i dikterna från Napoleontidens omvälvningar, och då kanske med omvända politiska förtecken.

Det förflutnas framtid

Man kan fråga sig om den Tegnér's känsla för tiden och historiens rörelse som skildrats i det föregående också är vår. I sina resonemang om "historicitetsregimer" är François Hartog noga med att skilja mellan å ena sidan den moderna dito som tar sin början med franska revolutionen, å andra sidan den utveckling som ägt rum de senaste decennierna, och som han kallar "presentism". 1800-talet fortsatte att bygga vidare på en i huvudsak

framtidsorienterad modell, där det förflutna visserligen inte kunde erbjuda konkreta recept för mänskligt handlande men gav möjligheten att förstå historien som process. 1900-talet präglades av en spänning mellan presentism och futurism: mycket av det modernistiska programmet innebar ett rättfärdigande av det som är här och nu, men under en överideologi som handlade om framsteg och modernisering. Denna spänning började brytas under 70-talskrisen och en process inleds ur vilken presentismen utgår som segrare. Detta hänger samman med förlusten av tron på de stora utopierna – det så kallade historiens slut – men också med konsumtions- och mediasamhällets expanderande nu, liksom med framväxten av arbetslöshet i stor skala i de europeiska länderna: något som dels innebär att efterkrigstidens löften inte kunnat hållas, och dels förstärker presentismen genom att placera en stor del av befolkningen i en tidslig limbo utan framtid. Presentismen kännetecknas av en dubbel rädsla: å ena sidan en rädsla att förlora något, vilket ligger bakom tendensen att förvandla allt till kulturarv, å andra sidan de apokalyptiska farhågor som alltmer ersatt utopin som vårt främsta sätt att föreställa oss framtiden.³⁸

Hartogs uppfattning kan naturligtvis diskuteras, liksom alla försök att diagnosticera samtiden.³⁹ Men att någon form av brytning ägt rum torde stå klart, och skillnaden blir tydlig om vi kontrasterar samtidsuppfattningen mot den som möter oss hos Tegnér. Oavsett om vi har att göra med den mer radikale eller den mer konservative Tegnér måste man säga att hans synsätt innebär en aversion mot det blott samtida till förmån för en livgivande spänning mellan det förflutna och framtiden. Nuet måste för Tegnér näras av det förflutna för att hitta ideal som leder in i framtiden på rätt sätt. Motsatsen består i den hållning han gisslade i "efemerens" skepnad: en tillvaro utan vare sig förflutet eller framtid.

Att grundkonceptionen förblev så pass konstant är helt säkert ett utslag av Tegnér's temperament. Man kan också se det som att han brottades med ett nytt sätt att uppleva historisk förändring som han var långt ifrån ensam om, men gav oöverträffade uttryck för.

Noter

- 1 Denna text baseras på ett föredrag hållet vid Tegnér-samfundets årsmöte 3 november 2022.
- 2 Josua Mjöberg, ”Stilstudier i Tegnér’s ungdomsdiktning”, i *Göteborgs högskolas årsskrift* vol. XVIII (Göteborg: Wettergren & Kerber, 1912), s. 95.
- 3 Se t e x slutstrofen i ”Den vise” i Esaias Tegnér, *Samlade dikter utgivna av Tegnér-samfundet*, vol. I, red. Fredrik Böök (Lund: C.W.K. Gleerup, 1964), s. 99f.
- 4 ”Konstnärn” i Esaias Tegnér, *Samlade dikter utgivna av Tegnér-samfundet*, vol. II, utg. Fredrik Böök och Åke K.G. Lundquist (Lund: C.W.K. Gleerup, 1968), s. 90. Notera att kursiveringen av *Tiden* är Tegnér’s.
- 5 Albert Nilsson, ”Schillers inflytande på Tegnér och Tegnér’s samtida”, *Sammlaren* vol. 26 (1905), s. 37.
- 6 Christopher Clark, *Time and Power. Visions of History from the Thirty Years’ War to the Third Reich* (Princeton: Princeton University Press, 2019), s. 3–7.
- 7 Dessa texter finns översatta till svenska av Joachim Retzlaff: Reinhart Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia: om historiska tidens semantik* (Göteborg: Daidalos, 2004).
- 8 François Hartog, *Régimes de historicité: présentisme et expérience du temps* (Paris: Seuil, 2012)(2003).
- 9 ”Svea 1812” i Tegnér (1968), s. 66.
- 10 Esaias Tegnér, *Brev utgivna av Tegnér-samfundet*, red. Nils Palmborg, vol. 1 (Malmö: Allhem, 1957), s. 339.
- 11 Se bedömningen av Luthers insats i ”Tal, hållet på Kongl. Carolinska lärosalen i Lund, vid jubel-festen 1817” i Esaias Tegnér, *Tal utgivna av Tegnér-samfundet*, vol. I, red. Ulla Törnqvist (Uppsala: Almqvist & Wicksell, 1982), s. 19.
- 12 Louise Vinge, *Morgonrodnadens stridsmän: epokbildning som motiv i svensk romantik 1807–1821* (Lund: C W K Gleerup, 1978) (Skrifter utgivna av vetenskapssocieteten i Lund 73), s. 79–80; se vidare s. 136, 140.
- 13 Tegnér (1968), s. 90.
- 14 ”Epilog vid magisterpromotionen i Lund 1820”, *Samlade dikter utgivna av Tegnér-samfundet* vol. III, red. Fredrik Böök och Åke K.G. Lundquist (Lund/Stockholm: Dictum, 1975), s. 77.
- 15 Jfr. Jubelfestalet i Tegnér (1982), s. 29.
- 16 Se *Abbé Michelessis Bref til herr Visconti, Archebiskop i Epheso, och påfwelig Nuncius wid kejserliga Kongl. Hofwet i Wien, rörande Revolutionen som timade i Sverige den 19. Aug. 1772* (Uppsala, 1773), s. 40.
- 17 Instruktivt är i detta avseende Johan Gabriel Oxenstiernas förord till *Skördarne* (Stockholm: Johan Pehr Lindh, 1796).
- 18 Tegnér – en anhängare av en nyare språksyn – skulle själv senare hävda att det

- var en god sak att Akademien inte givit ut någon ordbok, för att inte förhastat fixera den rörliga materia som språket utgör. Se t ex brev till C G von Brinkman 31/8 1842 i *Brev utgivna av Tegnér-samfundet*, red. Nils Palmborg, vol. X (Malmö: Allhem, 1970), s. 155.
- 19 *Tegnér-dikter analyserade av Algot Werin* (Lund: C W K Gleerups, 1955), s. 24f., 47.
 - 20 "Svea [1811] i Tegnér (1968), s. 53: "Du leker utan blygd uppå de ädlas stoft,/ och jollrar flärdens ord och fångar blommans doft./ Gå, icke vill min sång ditt lumpna öde lära,/ gå, lef förutan mod, och fall förutan ära!"
 - 21 Jfr. *Samlade dikter utgivna av Tegnér-samfundet* vol. III: Frithiofs saga, red. Åke K.G. Lundquist (Lund: Tegnér-samfundet, 1986), s. 51.
 - 22 "Jätten" i Tegnér (1968), s. 98.
 - 23 "Nyåret" i Tegnér (1968), s. 111.
 - 24 "Hjelten" i Tegnér (1968), s. 118.
 - 25 Ibid., s. 119.
 - 26 "Skaldens morgonpsalm" i Tegnér (1968), s. 109.
 - 27 Tegnér (1975), s. 79.
 - 28 Tegnér (1968), s. 90.
 - 29 "Svar på herr professor Agardhs Inträdes-tal", i *Samlade dikter utgivna av Tegnér-samfundet* vol. VI, red. Christina Svensson (Lund: Tegnér-samfundet, 1992), s. 42.
 - 30 Algot Werin, *Tegnér 1826–1846* (Lund/Stockholm: Dictum, 1976), s. 122.
 - 31 "Skol-Tal. Växjö 1839" i Tegnér (1982), s. 323.
 - 32 "Till Svenska Riddarhuset, vid 1840 års Riksdag", i Tegnér (1992), s. 124.
 - 33 Se Pindaros' åttonde pythiska ode, v. 95.
 - 34 "Georg Adlersparres skugga till Svenska Folket" i Tegnér (1992), s. 104.
 - 35 I det senare fallet blev detta dock aldrig verklighet, och dikten mötte istället publiken i tryckt form.
 - 36 Tegnér (1992), s. 42.
 - 37 Tegnér (1992), s. 125.
 - 38 Hartog (2012), s. 257–271.
 - 39 En liknande tes om ett "expanderande nu" framförs av Hans-Ulrich Gumbrecht i *Our Broad Present. Time and Contemporary Culture* (New York: Columbia University Press, 2014).

Esaias Tegnér's arkiv i Lunds universitetsbibliotek

Per Stobaeus

Från Lund utgick "Svea". Och denna dikt liksom de öfriga, här författade odödliga Tegnér'ska sångerna bilda genom sin skönhet och glans en gloria, som ännu omstrålar den gamla Universitetsstaden. Med Lund är Tegnér's namn outplånligt förknippadt. På vingarna af den Tegnér'ska sångens toner hafva Lundagården och templet, som Finn byggt, burits ut öfver verlden.

De högstämda och för oss sällsamma orden står att läsa i den inbjudnings-skrift som Lunds universitets rektor Gustaf Ljunggren utfärdade 1882 inför firandet av hundraårsminnet av Esaias Tegnér's födelse. Skriften innehåller en studie över Tegnér's "Svea" och finns tryckt i *Lunds universitets årsskrift* 19. Ljunggren's ord ger oss en föreställning om den vördnad som omgav nationalskalden vid denna tid, men också om ett universitet där humanistiska ämnen intog en mer framträdande position än vad de har i dag.

Inför samma jubileum utgav skaldens sonson Elof Tegnér det första bandet i den så kallade jubelfestupplagan av Esaias Tegnér's skrifter. Han utgav år 1882 även ett urval av olika personers brev till Tegnér i boken *Ur Esaias Tegnér's papper*. Boktiteln syftade på den stora samling av manuskript och brev som fanns i familjens ägo. I förorden till sina utgåvor förutskickade Elof Tegnér att dessa efterlämnade papper skulle bli svenska statens egendom och överlämnas till Lunds universitetsbibliotek, där den unge Tegnér en gång hade verkat som vice bibliotekarie.¹ Kort sagt: Lunds invånare och lärarna vid universitetet var verkligen stolta över att deras stad förknippades med Esaias Tegnér. Det var i Lund han hade tillbringat sin lyckligaste och mest produktiva tid. Här skulle också forskningen om skaldens författarskap nu ha sitt centrum.

Tegnérarkivet doneras till Lunds universitetsbibliotek 1882

Överlämnandet skedde på hundraårsdagen av skaldens födelse. Esaias Tegnér's barn Christopher Tegnér och Göthilda Rappe skänkte 36 volymer till Lunds universitetsbibliotek. Deras anvisningar om handhavandet av dessa papper är ganska anspråksfullt formulerade:

Det lärosäte, der han tillbragt sin kraftigaste och lyckligaste ålder, har alltjemt vårdat det minne, som det den 13 November går att fira. Säkert skall det äfven med glädje öfvertaga vården af den handskrifna qvarlåtenskap som, tydligare än något annat, så att säga, åskådliggör tankens arbete och flykten af skaldens fantasi samt lemnar en inblick i hans inre lif. [...] Åt Lunds Universitets Bibliotek egnade Esaias Tegnér en del af sin ungdoms krafter; genom beredandet af en fristad åt hans efterlämnade papper, kan denna institution återbetala en gammal skuld åt minnet af den ryktbaraste bland de tjentemän, som dervid varit fästade.

Tegnér's barn önskade emellertid att de handlingar som var opublicerade inte skulle lämnas ut till vem som helst:

Rörande begagnandet af den icke obetydliga del af dessa papper, som icke är offentliggjord, tillåta vi oss att erinra om vigten deraf, att den ej oberedt lemnas i orätta händer. Under anhållan att Professorn i Svensk litteraturhistoria, i samråd med Universitetsbibliotekarien nu och framgent behagade egna sin uppmärksamhet åt frågan om dessa pappers tillgodogörande för forskningen på det sätt, som motsvarar sanningskärlekens och grannlagens fordringar, anbefalla vi dem till Universitetsbibliotekariens särskilda omvårdnad.²

Förmodligen syftade familjen här närmast på breven från Tegnér's sjukdomstid, vilka bevarades av respekt för det av Tegnér skrivna, men behandlades med sekretess.³

Nummer 1 i den samling som donerades till Universitetsbiblioteket 1882 är ett egenhändigt manuskript innehållande "Frithiofs saga" – dock inte tryckmanuskriptet, som har tillhört Tegnér's vän författaren och diplomaten Carl Gustaf von Brinkman och nu finns i Uppsala universitetsbibliotek. Sedan

följer diktmanuskript med många av Tegnér's dikter, egenhändigt skrivna eller i avskrift. Kyrkliga tal, akademiska tal och skoltal finns också. Därefter kommer diverse uppsatser, föreläsningar och anteckningar, riksdagshandlingar, ämbetsskrivelser, brev till och från Tegnér, betyg, fullmakter, diplom, kallelsebrev m.m., självbiografi och andra handlingar rörande Tegnér's biografi, papper från sjukdomstiden, ytterligare diktmanuskript m.m.

Samlingen speglar alltså Tegnér's mångsidighet och hans verksamhet som diktare, professor, präst, biskop, skolman och riksdagsman.

Redan 1883 utnämndes Elof Tegnér till universitetsbibliotekarie i Lund. Han kom nu tillsammans med den nämnde Gustaf Ljunggren, som var professor i litteraturhistoria, att ansvara för vården av de Tegnér'ska papperen.

Arkivet utvidgas med tillägg

Att en stor del av Tegnér's samlade skrifter redan hade kommit ut i tryck, och det i mer än en upplaga, innebar inte att Tegnér's handskrifter nu övergick till att bli ett dött och outnyttjat material. Redan 1882 stod det dessutom klart att samlingen skulle komma att kompletteras med tillägg från olika håll. Samma år testamenterade Hilda Wijk, f. Prytz till Lunds universitetsbibliotek de brev som Tegnér skrivit till henne.

Den nya biblioteksbyggnaden stod färdig på Helgonabacken 1907, och Tegnérarkivet flyttades dit. Den sägenomspunna platsen var förknippad med Tegnér, eftersom han besjungit den i sina dikter, särskilt "Jätten Finn". På hans tid utgjorde backen ett omtyckt strövområde utanför stadens vallar. På våren var den full med blommor och därifrån kunde man ana solnedgången över Öresund, enligt hans dikt om Jakob Faxé:

Backen är herrlig att se, han är full med minnen och dikter,
Absalon, Saxo, och Finn skymta bland skuggorna der.⁴

Helgonabacken har ännu kvar något av denna romantiska prägel. Särskilt märker man det på våren. Och i den vackra biblioteksbyggnaden förvaras fortfarande Tegnér's diktmanuskript.

Några ytterligare exempel på tillägg till Tegnérarkivet som gjorts genom åren kan nämnas:

1908 överlämnade änkefru Margareta Agardh breven från Tegnér till Carl Adolph Agardh. De lyftes ut ur sitt sammanhang i Agardhs brevsamling (som i omgångar donerades till UB) och infogades i Tegnérarkivet.

1910 överlämnade Fredrik Böök 108 originalbrev från Tegnér och ett antal avskrifter av brev. De köptes av biblioteket för samma summa, 500 kr, som han själv hade betalat för dem.

1910 köpte biblioteket med Fredrik Böök som mellanhand J. A. Ahlstrands Tegneriana som hade dykt upp på ett antikvariat i Stockholm. Samlingen innehåller bl.a. brev från Tegnér och hans familj och avskrifter av dikter.

1919 donerade Elof Tegnér's änka Hedvig Tegnér, f. Munck af Rosenschöld diverse anteckningar av Tegnér.

1922 köpte UB från Irrenanstalt bei Schleswig handlingar rörande Tegnér's sjukdomstid, återigen med Fredrik Böök som mellanhand.

1942 donerade Jonas Palm breven från Tegnér till Vilhelm Faxé, som var hans förfader.

1942 skänkte Ewert Wrangels stärbhus en rad viktiga avskrifter av Tegnér's verk.

1940 donerade Hedvig Tegnér Tegnér'ska familjebrev.

1953 skänkte Stina och Ingeborg Törne och Johannes Lindblom Tegneriana ur Lindgrenska arkivet i Osaby i Småland.

1987 donerade Nils Edling breven till Tegnér's sondotter Disa von Post 1987. Vid senare tillfällen donerade han flera andra handlingar från familjen Tegnér.

Tegnérstiftelsen överlämnade 1996 vissa manuskript samt tryckta böcker som tillhört Tegnér. Här finns ett exemplar av *Smärre samlade dikter* I, tryckt i Stockholm 1828, som skalden "kärleksfullt, längtansfullt, vänskapsfullt" sänt till sin hustru från en riksdagsvistelse i huvudstaden. Ett exemplar av "Frithiofs saga" har Tegnér skänkt till den tolvårige Julius Günther, den blivande operasångaren, som besökte Östrabo 1830 med sin far. Enligt ett donationsbrev till Tegnérmuseet från en ättling till sångaren skall Tegnér ha blivit så rörd när han hörde pojken sjunga "Fågelleken" i Bernhard Crusells tonsättning att han gav honom boken och skrev in en dikt med en uppmaning till honom att ägna sin barndom och ungdom åt sången.

I ett exemplar av Götiska förbundets tidskrift *Iduna* 1813 finns i dikten "Skaldens morgonpsalm" följande vers:

För den bleka nöd
 Stäng min dörr igen!
 Gif mig tak och bröd,
 Kläder, och en vän [...]

Detta har Tegnér själv ändrat med blyerts till en lydelse som mer påminner om Fader vår:

För den bleka nöd
 stäng igen min dörr;
 gif i dag mig bröd
 som du gifvit förr [...]

Ändringen är ett av många exempel på att Tegnérarkivet speglar diktarens arbete, hur han gjorde tillägg och revideringar, ibland efter det att en första version av verket var tryckt.

I donationen från Tegnérstiftelsen 1996 ingick även upptäcktsresanden Roald Amundsens exemplar av "Frithjofs saga" i norsk översättning som denne medfört på sin slädfärd till Sydpolen och efter hemkomsten skänkt till Esaias Tegnér d.y. Den lilla boken vittnar om den vikingaromantik som ännu levde i de skandinaviska länderna i början av 1900-talet. Den kulturella gemenskapen var stark trots upplösningen av unionen mellan Sverige och Norge.

Härtill kommer en stor mängd andra brev och manuskript som donerats till eller köpts av Universitetsbiblioteket från olika håll. Även under de senaste åren har ett och annat tillkommit och infogats i Tegnérarkivet. Tilläggen består av egenhändiga manuskript, avskrifter, brev från och till Tegnér, tillfallestryck och andra tryck samt Tegneriana som inte har Tegnér själv som upphovsman men rör hans person. Som exempel kan nämnas att Tegnérskoncept till en skrivelse om läseriet i Växjö stift donerades 1994. Den innehåller bland annat en dråplig karakteristik av väckelseprästen i Urshult Pehr Nyman. En avskrift av Tegnérskoncept tal vid jubelfesten 1817 med hans egenhändiga rättelser förvärvades 2002. Den senare handskriften har tillhört Esaias Tegnér d.y., Fredrik Böök och Philip och Grace Sandblom. En poesibok från 1825 har tillhört den blekingske torparsonen Trued Persson Björner, som var fattig student i Lund, där han dog redan vid 22 års ålder.

Han har gjort fina avskrifter av ett hundratal Tegnérdikter, både sådana som var tryckta och sådana som vid denna tid ännu var otryckta och cirkulerade i avskrift. Volymen har länge varit i familjen Tegnér's ägo men i slutet av 1900-talet förvärvades den av Universitetsbiblioteket.⁵

Som jag redan nämnt kan man i handskrifterna spåra ändringar och tillägg som Tegnér gjort i sina dikter. I Tegnérarkivet 2 finns exempelvis den stora dikten "Axel". Tegnér skriver här om "en af de gamla caroliner" att "Från nittiårig hjessa sken allt silfver som den gamle hade". Tydligt tyckte diktaren sedan att "hundraårig" lät bättre, för han har i marginalen ändrat gubbens ålder.

I volym 3:1 har man bundit in en mängd diktmanuskript, egenhändiga eller avskrifter. I den satiriska dikten "Halkan" ser man i marginalen hur Tegnér funnit sig föranlåten att tillfoga en vers om "två Recensenter". I "Språken" kallas svenskan "Stjernhjelm's, Wasarnas Språk" i den ursprungliga versionen, vilket sedan överstrukits och ändrats till "Ärans och hjeltarnas". I manuskriptet till "Hjelden" finner man att versen "Evig kan ej bli det gamla, ej kan vanans nöta lexa evigt repas opp igen..." är ett senare tillägg.

Ett exemplar av "Frithjofs saga" tryckt 1825 är en gåva från författaren till Bernhard Crusell, den man som tonsatte dikterna i sagan. I en dedikationsvers skriver författaren om hur han själv ser på sitt verk. Han nämner att dikterna nu är "på mången rosenmund", inte bara här i Norden utan snart också i Södern. Men där förstår folk varken orden eller det nordiska kynnet – men Crusells toner kommer de att uppskatta och lära sig, tror Tegnér.

Ett huvudsyfte med att bygga upp Tegnérarkivet har varit att samla handskrifter inför utgivningen av Tegnér's dikter, brev och andra skrifter. Professorerna i Lund Ewert Wrangel och Fredrik Böök gjorde en ny utgåva 1918-1925. Tegnér'samfundet bildades 1946 på hundraårsdagen av Tegnér's dödsdag, och en av dess huvuduppgifter blev att ge ut Tegnér's skrifter i ännu en vetenskaplig utgåva, fullständigare än de förra. Barbro Wallgren Hemlins nu pågående utgivning av Tegnér's kyrkliga tal är en del i detta.

Utgivningen har varit knuten till Universitetsbiblioteket, där alltså de viktigaste Tegnérhandskrifterna finns, låt vara att många också förvaras i andra bibliotek och arkiv och även i privat ägo. Nils Palmberg, som gav ut Tegnér's brev, var bibliotekarie vid Universitetsbiblioteket.

Nya förteckningar över Tegnérarkivet

En detaljerad förteckning över Tegnérmanuskript i Universitetsbiblioteket i Lund och i andra bibliotek och arkiv samt i privata samlingar sammanställdes av Nils Palmborg och Signe Carlsson i *Lunds universitets årsskrift*. N. F. Avd. 1. Bd 42. Nr 10–11 (1946) samt supplement i *Tegnérstudier* 1949, 1951, 1954 och 1960. Vissa uppgifter i dessa förteckningar är inte längre aktuella. En del manuskript som på Palmborgs och Carlssons tid var i privat ägo är nu i UB:s ägo, och några manuskript som inte finns med i deras förteckning har dykt upp på senare år och infogats i Tegnérarkivet. UB har också en del gamla fotostatkopior av Tegnérhandskrifter. De bör bevaras, eftersom det är svårt eller omöjligt att spåra var i världen originalen nu befinner sig.

År 2017 började jag göra en ny förteckning över manuskripten i Tegnérarkivet. Denna förteckning är nu utlagd i Alvin (plattform för digitala samlingar och digitaliserat kulturarv). Syftet med den nya förteckningen har varit att varje enskilt manuskript skall kunna återfinnas. Tegnérarkivet består av tusentals lappar som är inbundna eller ligger lösa i aktomslag. Jag har tagit med alla uppgifter om proveniens som jag kunnat finna och även gjort många hänvisningar till de tryckta utgåvorna.

Jag gick igenom de okatalogiserade delarna av arkivet som hade samlats på olika ställen i magasinerna i biblioteket och där det fanns många handskrifter som tillförts på senare tid. Ett par av dem påträffades bland Nils Palmborgs efterlämnade papper, som blivit liggande i biblioteket efter hans pensionering. Supplementdelen i Tegnérarkivet utökades därmed med nya nummer (29–41). Mycket material behövdes läggas om i nya, syrafria kapslar.

Vid genomgången gjorde jag en del lustiga fynd. Där låg t.ex. en lapp med påskriften ”Inköpt till LUB för endast några år sedan”. Upplysningen var värdelös eftersom lappen var odaterad. Ett kuvert hade påskriften ”Upphittat i denna låda”. Det framgick dessvärre inte vilken låda som åsyftades, men kuvertet visade sig innehålla två hårlockar från Tegnér samt två ryska frimärken från tiden före revolutionen (!).

Ordningen i Tegnérarkivet är inte konsekvent eftersom det har byggts upp under lång tid. Man hittar inkonsekvenser och undantag överallt. Ett par exempel: Handlingar om Tegnér (till exempel biografiska data, brev och anteckningar om Tegnérmanuskripten, dikter till Tegnér, småtryck) är utspridda överallt i arkivet både i löst format och i bundna volymer. Teg-

nérs predikningar är inte samlade i en enda volym utan återfinns i nr 4, 4a, 42 och Supplement 3, 18, 19 och 29. Papper rörande Tegnér's sjukdomstid finns bl.a. i nr 32 och 40. Dessa två volymer hör nära samman med varandra men har kommit till biblioteket vid olika tillfällen (1882 och 1922).⁶ I volym 31 har man bundit in material av vitt skilda slag: originalmanuskript av Tegnér, avskrifter och översättningar av Tegnértexter, brev om Tegnér och dikter till honom.

Strukturen i Tegnérarkivet speglar att innehållet är av olika proveniens. Manuskript har kommit hit från många olika håll, och varje liten delsamling har sin egen historia. Ibland har det medföljt brev eller anteckningar som berättar om historien. Detta är ett skäl till att bevara (o)ordningen i Tegnérarkivet. Ett annat viktigt skäl är att moderna utgåvor av Tegnér's skrifter samt forskningslitteraturen hänvisar till de volymnummer som finns sedan gammalt. Forskare som vill närma sig Tegnérarkivet går först till de tryckta utgåvorna och söker sedan upp manuskripten utifrån källhänvisningarna i dessa.

I Tegnérarkivets manuskriptdel ingår även "Tegneriana".⁷ Detta begrepp kan syfta på blandade originalmanuskript och avskrifter men också på diverse handlingar om Tegnér. Härlockar och visitkort från den store diktaren har bevarats som relikier. Ettbladstryck med Tegnér's dikter och notifikationer om hans död ingår också i detta.

De närmare 3000 inbundna breven till Tegnér, som donerades till Universitetsbiblioteket 1882, är från perioden 1801–1846. Bland de över 600 brevskrivarna kan nämnas fornforskaren Jacob Adlerbeth, botanikprofessorn Carl Adolph Agardh, kemisten Jöns Jacob Berzelius, professorn i österländska språk Bengt Magnus Bolmeer, författarna Fredrika Bremer och Erik Gustaf Geijer, utrikesstatsministern Lars von Engeström, lundabiskopen Vilhelm Faxé, diktaren och härnösandsbiskopen Frans Michael Franzén, prästen och akademiledamoten Carl Peter Hagberg, kalmarbiskopen Anders Carlsson af Cullberg, hovrättspresidenten Samuel Abraham Leijonhufvud, friherrinnan Martina von Schwerin och ärkebiskopen Carl Fredrik af Wingård. Denna brevsamling är digitaliserad i sin helhet. Breven är ordnade efter avsändare och inbundna i kronologisk ordning årsvis i 13 volymer. Till skillnad från breven från Tegnér, som givits ut av Tegnér'samfundet, är större delen av breven till Tegnér inte utgivna.

Åren 2018–2020 arbetade arkivarien Mathias Carlson med att ordna och

förteckna breven från och till Tegnér samt det Tegnérska familjearkivet, som innehåller delarkiv från en lång rad personer. Detta mycket omfattande arbete finansierades av Thora Ohlssons stiftelse. De digitaliserade breven till Tegnér är därmed mycket mer lättåtkomliga än tidigare. Några outgivna brev från Tegnér framkom vid denna genomgång, t.ex. en avskrift av ett skämtsamt och skabröst brev till läkaren i Göteborg Carl Gustaf Schönbeck 1838 som (förmodligen avsiktligt) legat dold bland Elof Tegnér's papper. Brevet avslutas: "Helsa äfven Fru och barn, jag menar dem du erkänner." En avskrift av ett likaledes vänskapligt men mera allvarligt brev till prosten Olof Hammar i Jämshög 1838 (med tack för kollekt till det eldhärjade Växjö) innehåller hela brevtextrn till skillnad från det skadade originalet, som utgjort förlaga vid utgivningen.

Tegnérhandskrifter i andra arkiv

Brev och manuskript från Esaias Tegnér finns förutom i Lunds universitetsbibliotek även i flera andra bibliotek och arkiv, till exempel Kungliga Biblioteket, Uppsala universitetsbibliotek, Göteborgs universitetsbibliotek, Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn, Bayerische Staatsbibliothek, Skara stifts- och landsbibliotek, Linköpings stifts- och landsbibliotek, Växjö stifts- bibliotek, Kungl. Vetenskapsakademiens arkiv, Riksarkivet, Landsarkiven i Lund, Vadstena och Uppsala, Värmlandsarkiv, Svenska Akademiens arkiv, Nordiska museet, Universitetsarkivet i Lund.

Material rörande Gottlieb Mohnikes översättningar av Tegnér's verk finns i Stadtarchiv Stralsund.

Manuskript och brev finns också i privatpersoners ägo i Sverige och utomlands.

Slutligen skall nämnas ett par exempel på större privata arkiv som innehåller Tegnérmaterial.

Elof Tegnér skriver i förordet till *Ur Esaias Tegnér's papper* att en utgivning av Carl Gustaf von Brinkmans korrespondens vore önskvärd. Brinkman och Tegnér skrev en stor mängd brev till varandra.

Om, såsom det är att hoppas, deras offentliggörande i en framtid medgifves af den upplyste innehafvaren af arkivet på Trolle-Ljungby, der Brinkmanska brevexlingen funnit en fristad, så böra de tvifvelsutn framträda såsom ett samlat helt och såsom ett särskilt arbete.

En del av Brinkmans korrespondens har sedan dess utgivits, men mer finns att utforska i det mycket omfattande Brinkmanska arkivet, som alltjämt förvaras på Trolle Ljungby slott och är i familjen Trolle-Wachtmeisters ägo.

Även Skarhultarkivet, nu deponerat i Landsarkivet i Lund, innehåller mycket Tegnérmaterial. Margrethelund är ytterligare ett gods med ett privatägt arkiv där det finns Tegnérbrev. De är utgivna av Palmborg i *Personhistorisk tidskrift* 1981.

Tegnérsalen i Lunds universitetsbibliotek

Tegnérns ande svävar fortfarande över Lunds universitetsbibliotek. Den vackra Tegnérsalen innehåller efter restaureringen referensböcker i ämnet svensk litteratur. Hit kommer varje dag studenter för att studera. Här hänger ett porträtt av Tegnér som nyutnämnd biskop. Här finns också en bronsbyst av Elof Tegnér. Salen är uppkallad inte bara efter skalden utan också efter hans sonsöner bibliotekarien Elof Tegnér och professorn i österländska språk Esaias Tegnér d.y.

På kortsidan i Tegnérsalen hänger sedan några år tillbaka ”Finnsagan”, en gobeläng vävd efter skiss av konstnären Gösta Adrian-Nilsson (GAN). Gobelängen framställer den gamla saga som Tegnér återberättar i ”Jätten Finn”, en romantisk dikt med humoristisk knorr. Det skall sägas att Finnsagan hade sin givna plats i Klas Anselms modernistiska läsesal på UB som invigdes efter en ombyggnad 1957. I Tegnérsalen, som präglas av en äldre och mycket annorlunda stil, passar den knappast. Där gör den ett rätt dystert och mörkt intryck. Det är inte utan att man saknar de praktfulla porträtt som hängde på just denna plats i Tegnérsalen fram till för några år sedan, men nu tyvärr är magasinerade: Karl XI, Peder Winstrup, Erik Elfvedalius och Rutger von Ascheberg. UB:s handskriftsavdelning har under många år ansett sig ha ett särskilt ansvar för att samla in arkivmaterial från GAN liksom från Tegnér och några andra lundaprofiler. Den ibland överdrivna lokalpatriotism som för hundra år sedan framhävde Tegnér upphöjer i vår tid GAN.

Tegnér och skolan – några exempel ur Tegnérarkivet

Till sist vill jag ta upp ytterligare några exempel som illustrerar innehållet i Tegnérarkivet. Jag har här valt att plocka fram en del som berör det i vår tid mycket omdebatterade ämnet skolan. Att skolan och kyrkan hör sam-

man beror enligt Tegnérns tänkesätt inte bara på tradition och på praktiska omständigheter, utan det har en filosofisk och teologisk motivering.

I ett betänkande till 1843 års skolrevision skriver Tegnér om sina tankar om förhållandet mellan kyrkan och skolan. Skriften är känd genom en renskrift i Riksarkivet och Tegnérns eget koncept i Tegnérarkivet 8. Några meningar kan anföras som belyser Tegnérns syn på historien och framtiden:

Skolan är en dotter af Kyrkan. I sin ungdom stod hon med rätta under Kyrkans förmynderskap; men allt som hon växte till i ålder och visdom, önskade hon att emancipera sig från Kyrkan. Hon ville framträda själfständig i lifvet, utan att längre erkänna modrens förmynderskap och återfordrade till fritt bruk sitt modernearf. Det är nu i 300 år som denna olyckliga tvist varar och förvillar hela Uppfostringssystemet. Ty tvisten emellan Kyrka och Skola härstammar egentligen från Reformationen som icke grundlade Skolan, men dock dess frihet och oberoende. [...] Som Eforus hör jag både till Skolan och Kyrkan och är således i dubbelt hänseende jäfvig att yttra mig. Att Skolan en gång fullständigt emanciperar sig från Kyrkan är troligt. Hvad som derpå vinnes och om en dylik frihet blir annat än en omväg till ett strängare beroende, är en annan fråga. Tvisten mellan Kyrka och Skola lär väl svårligen kunna biläggas derigenom att den ena underordnas den andra. En coordination af begge till ett gemensamt ändamål torde först i framtiden vara att hoppas.⁸

I sin biskopsroll uppfattade sig Tegnér i hög rad som ledare för skolväsendet i stiftet, och han önskade således att kyrka och skola skulle samverka i frihet, till nytta för båda. En tillfällesdikt som Tegnér skrev till en prästvigning i Växjö domkyrka 1837 visar hur han föreställde sig kyrkan som en skola och prästen som lärare. Dikten finns i Brinkmanska arkivet på Trolle Ljungby men också i en avskrift av Brinkman med rättelser av Tegnér i Tegnérarkivet 3:1 i Lunds universitetsbibliotek:

Christendom, det är bildningens höjd, fulländningens dopnamn,
kyrkan till skola är byggd – bort med den hedniska hop!
Derför, att fostra till seder och ljus de unga, och rensa
mörkrets och råhetens frön bort ur de växande bröst,
göra det Goda hvarhålst du förmår, och våga det Rätta,

forska det Sanna med nit, bilda det Sköna med lust: -
 detta, I Bröder, är presterligt värf, det är lefvande gudstjenst,
 kappa och krage är det, burna i Andarnas land.⁹

Livet som skola är ett annat tema i Tegnér's diktning. Här skall nämnas några exempel. En tillfällesdikt som Tegnér skrev vid sin vän C. A. Tilianders död 1806 finns i Tegnérarkivet 2 i flera olika versioner: ett par handskrifter, ett gravtryck med Tegnér's ändringar samt ett tryckmanuskript från 1828. I dikten frågar sig Tegnér om allt vad den förtidigt avlidne Tiliander tänkt och velat nu är borta. Svaret blir:

Nej, vi äro icke hvad vi skola
 fast vår dag tar slut.
 Nej, hvad lifvet börjat i sin skola
 bildar grafven ut.¹⁰

Det vi lärt här kommer alltså att blomma ut i livet efter detta. Så tänker sig Tegnér.

I en dikt till Johan Olof Wallins fosterdotter Greta Wallin (bl.a. i Tegnérarkivet 3:1) liknar Tegnér återigen hela livet vid en skola, en förberedelse inför livet i en annan värld. Gud själv är lärare. Småskolan och söndagsskolan får en himmelsk prägel. Sångkören är från Sion - en anspelning på uttrycket "Sions sånger", som förekommer i till exempel psaltarpsalmen 137:3. Tabellerna, som skolbarnen använder, har sin förebild i berättelsen om israeliterna vid Sinai. Tegnér anspelar här på lagens tavlor som Gud gav på detta berg. Några av verserna i dikten till denna flicka lyder:

Man går ej ur den skolan ut
 i verlden, men i andra verlden,
 ty lärarns varning tar ej slut
 på denna sidan himmelsfärden.

Hans lära är för höst som vår,
 och stundom varnar, stundom lockar,
 han andas varmt på silfverhår,
 och kyler dina gyllne lockar.

Det ges ej högre lära spord
inunder eller öfver solen.
Lyss därför till hans *Fadersord*,
du Söndagsbarn i Söndagsskolen.¹¹

Tegnér har ibland en mörkare syn på livet såsom skola. Ett brev som han skrev till Martina von Schwerin den 16 mars 1826 kastar ljus över några märkliga ord i den vid samma tid tillkomna dikten ”Mjeltsjukan” (”...och tidens hittebarn, här satt i skolen, får, kanske, se sin fader – bortom solen”).¹² Dikten skrevs vid en tid då deras gemensamme vän Brinkman var allvarligt sjuk. Livet efter den hårda skolan vet vi så litet om, men de som passerat gränsen har fått klarhet. Dikten finns i Tegnérarkivet 3:1 och Suppl. 28, bl.a. i ett tryckmanuskript med egenhändiga rättelser av författaren. Brevet finns i Skarhultarkivet:

Ack! mskn är ju som ett hittebarn hvilket Tiden funnit utsatt vid sin dörr: här gå vi i skolan och få ris. Och när scholtiden är förbi, när vi äro utexaminerade af döden, måne då det främmande barnet få veta hvem dess fader är, måne han då erkänner det? Till dess åtminstone äro vi anonym. Kanske Brinkman redan vet det, kanske han redan fått namn och är upptagen i en bättre familj än den menskliga.¹³

Tegnér varierar detta tema. Särskilda omständigheter föranledde honom ibland att vända på saken, och han kunde nu beskriva det så att skolan börjar *efter* döden.

Abraham och Malvina Leijonhufvud i Stockholm miste år 1837 sin son Knut som inte hunnit fylla ett år. Den sjuke sonens liv förkortades av läkarnas missriktade behandling. Tegnér, som kände paret, skickade två dikter som tröst, vilket uppskattades mycket av de sörjande föräldrarna. En av dessa dikter är tänkt som en inskrift på gravstenen. Den är endast känd från en avskrift i Tegnérarkivet 3:2.¹⁴

Säll han som tidigt blifvit satt i skolen
Barnskolen som i himlen öppnad är,
Der högre tankar, ädlare begär
Utbilda sig, än här inunder solen
Sig himlaspråket är det enda språk han lär.

Samma tema möter i Tegnér's "Epilog vid jubelfesten på Växjö gymnasium den 12 juni 1843". Denna dikt är känd från tryck och från en handskrift i Tegnérarkivet 3:2. I slutet finns de suggestiva raderna:

Derföre ödmjuk var och hoppas med bäfvan, tills Döden
Öppnar sin skola och tyst förklarar dig gåtan af lifvet.¹⁵

Noter

- 1 Tegnér's verksamhet som vice bibliotekarie kan man se spår av i de gamla handskrivna bibliotekskatalogerna i Lunds universitetsbiblioteks arkiv.
- 2 Liknade formuleringar finns i en donationshandling från 1970. Läkaren Hugo Fröderberg skriver i det brev där han meddelar att hans arkiv skall tillfalla Lunds universitetsbibliotek: "Samlingen må endast vara tillgänglig för allvarligt syftande forskning med vederbörligt iakttagande av vetenskapens och grannlagens krav."
- 3 Om materialet från Tegnér's sjukdomstid se Christina Svensson, *Diktaren på dårhuset. Om Esaias Tegnér's sjukdom och sjukdomsdiktning*, Möklinta 2012, s. 30 f.
- 4 *Esaias Tegnér's samlade dikter* V, Lund 1990, s. 75.
- 5 *Esaias Tegnér's samlade dikter* III, Lund 1975, s. 191 f.
- 6 Esaias Tegnér's patientakt m.m. finns i Landesarchiv Schleswig-Holstein. Se Christina Svensson, *Diktaren på dårhuset. Om Esaias Tegnér's sjukdom och sjukdomsdiktning*, Möklinta 2012, s. 246.
- 7 Jag har valt att skriva Tegneriana utan accent eftersom det är den korrekta latinska formen. Man ser dock ofta även skrivningen Tegnériana, t.ex. i Elof Tegnér's förord i jubelfestupplagan av Tegnér's skrifter.
- 8 *Esaias Tegnér's samlade skrifter* 9, Stockholm 1925, s. 357 f., 643.
- 9 *Esaias Tegnér's samlade dikter* VI, Lund 1992, s. 88, 242-246.
- 10 *Esaias Tegnér's samlade dikter* I, Lund 1964, s. 224, 323 f.
- 11 *Esaias Tegnér's samlade dikter* V, Lund 1990, s. 120 f., 275 f.
- 12 *Esaias Tegnér's samlade dikter* V, Lund 1990, s. 13, 154.
- 13 *Esaias Tegnér's brev* 4, Malmö 1955, s. 49.
- 14 *Esaias Tegnér's samlade dikter* VI, Lund 1992, s. 80, 236-238.
- 15 *Esaias Tegnér's samlade dikter* VII, Lund 1996, s. 323, 436.

Øverland, Tegnér och Frans G. Bengtsson

Monarkiska vers och hjältedikter
i kritisk belysning – en jämförande studie

Sven Anders Söderpalm

ARNULF ÖVERLAND (1889–1968) hör till de stora i norsk litteratur och var en benådad lyriker. Hans dikter utmärker sig för sin klara och knappa form, och som journalist och samhällsdebattör var han samtidigt känd för en skarp penna. Fastän politiskt radikal var han konservativ i språkfrågor och kritisk till modernistisk konst och poesi.

Den lakoniska stilen var också Øverlands signum och främsta vapen när han på 30-talet inledde sin kamp mot nazismen och från 1940 (9/4) under den tyska ockupationen förde folkets talan mot förtryckarna. Med dikter som på hemliga vägar, i avskrifter och stenciler, nådde varje vrå av landet blev han i ett tidigt skede frihetsdiktaren framför andra. 1941 greps han och hamnade först på Grini och året därpå i Sachsenhausen.

Sina motståndsdikter samlade Øverland efter kriget i *Vi overlever alt* (1945) och här återfinns även hans ikoniska ”Til Kongen”, där den gamle republikanen gör avbön för sina och andras försyndelser och tecknar ett inkännande porträtt av den rättrådige ”folkekongen”. Den skrevs sommaren 1940 i vredesmod sedan Stortinget (presidentskapet) sökt förmå kung Håkon att abdikera till förmån för sonen och på så vis bana väg för en uppgörelse med ockupanterna (riksrådsförhandlingarna). Frankrike hade just fallit och kriget i Norge upphört men det var i Øverlands ögon ingen ursäkt. Norrmän som dagtingat utan tvingande skäl borde efter den 9 april ha förstått att de bragte skam över landet.

Nu om inte förr blev kungen en levande symbol för motståndet och hans

valspråk "Alt for Norge" var bevingat. Det präglar inledningen till det tal som han i juli 1940 (8/7) höll i radio i London och som då ännu kunde avlyssnas i Norge. Här fick många för första gången veta vad som hänt och hos Øverland heter det:

TIL KONGEN

Ditt løfte: 'Alt for Norge',
det har du trofast holdt.
Om vi stod frem på torget
og ropte på revolt,
om våre ord falt krasse,
dig ledet ingen vill!
Du hørte ingen klasse
men hele folket til!

Slik skal vår konge være,
så rolig og så rank!
Du er vår egen ære,
ulastelig og blank!
Selv på den tunge dagen,
da skjold og verge brast,
og da vår hær var slagen,
stod du fremdeles fast!

Mot usseldommen sviket,
mot nidings leiesvenn
står samlet hele riket:
vi venter dig igjen!
Om våpenløse, svake,
vi holder ennu stand.
Vi venter dig tilbake;
her er ditt folk, ditt land!

Anm.: *rank*, andra strofen, rad 2 är ett nyckelord i sammanhanget. Det skall i hög grad uppfattas bildligt och översätts bäst med *rakryggad*. Se *Ord for Ord* (1977) under respektive ord. Wessén har i *Norsk-svensk Ordlista* (1951) bara synonymerna hög-

växt, rak, slank. – *Vi overlever alt* (1945) utkom på Norstedts förlag. I Norge rådde vid krigsslutet smått kaotiska förhållanden och svenskarna uppträdde som räddare i nöden. Uppgårelsen var generös och mycket tyder på att Karl Ragnar Gierow som stod förlaget nära drog i trådarna.

Med sin åskådlighet och agitatoriska skärpa är "Til Kongen" ytterst verkningsfull och exempel på det slags korta dikt om vilken Øverland själv har sagt, att "intensitet" är ett måste och avgörande för utfallet, nota bene om dikten är lättläst, har bunden form och "riktig" rytm (i Eli Krogs antologi *Det bedste jeg har skrevet*, 1946). Form är innehåll och man slås av hur författaren bokstavligen hamrar in sitt budskap i taktfast vers och vändningar som står talspråket nära. Han avslutar stroferna med manliga rim och undgår monotoni genom att utöver sluttrimmen göra bruk av allitteration, så i den mästerliga andra strofen.

Nederlaget i aprildagarna beskrivs här med en norrön metafor snarlik den vi känner från "Kong Christian stod ved høien Mast" (Johannes Ewald 1779, första strofen): "Hans Væрге hamrede saa fast, At Gothens Hielm og Hierne brast." Det är slaget utanför Kolberger Heide som så drastiskt förevigas i den danska kungssången. Ewald var den nordiske poet som först utnyttjade motiv ur den fornisländska poesin, och likheten i uttryck och ordval talar för att det är från denne Øverland fått impulsen att begagna skaldespråket och ge den norska tragedin mytiska proportioner. Det handlar om en enstaka rad men allusionen är tydlig nog.

Diktens många *vi* och *vår* för tanken till Björnson och den norska nationalsången och kungen tilltalas med ett stolt och rättframt *du*. Av diktens 108 ord är 18 pronomen och *ditt* ett ord som inleder och sänar även avslutar dikten. Men det är bilden av kungen och hans långa och rakryggade gestalt som etsar sig in i minnet och skapar symboliken: "Slik skal vår konge være, så rolig og så rank." Så okonstlat och med sådan värme hyllas den åldrade monarken för sitt mod i de oförlikneliga raderna i början av andra strofen. Det är ord som i ett slag lyfter hela dikten och som satt spår även i bildande konst. Ett välkänt exempel är Nils Aas staty av Haakon VII (Oslo 1972), där konstnären söker gestalta det djupt mänskliga hos kungen, där mottot är *rank* och Øverland skymtar i bakgrunden tillsammans med "formgivare" som Giacometti och Marini.

Haakon VII av Nils Aas, Oslo 1972. Foto Alamy.

Øverlands ord genljuder även i "Kongen" av Nordahl Grieg (1902–43) som är ett lyriskt porträtt om tjugotalet strofer och tillkom vid tiden för kungens 70-årsdag. Det är daterat "Ishavet, august 1942" och inleds med att författaren i minnet återkallar ett berömt pressfoto av far och son och på så vis gör kungen ännu mer levande.

KONGEN

Slik vill Kongen leve for oss:
Ved en sølvblek bjørkestamme,
mot en naken vårskogs mørke,
står han ensom med sin sønn.
Tyske bombefly er over.

Slitets tunge, trette furer
i hans ansikt er hans egne.
Smerten i det gjelder andre.
Slik må fredens ansikt være,
grått og dradd av nattevåk,
jaget, pint, forhånt av voldsomakt,
men allikevel med styrken
til å lide med alt liv.

Han og bjørken hører sammen.
Som de døde er med mulden
er hans sjel blitt ett med landet.

[---]

Over smerten, sår og hudløs,
lukker der seg strengt en vilje.
Slik må fredens ansikt være,
dirrende av spente sener,
i hård forakt for mordet,
i et vern for alt den elsker.

Rak og høy står han ved bjørken,
 stirrende mot det som kommer,
 ørne-ensom, ørne-stolt.

[---]

Nordahl Grieg, *Friheten* (1945)

Anm. G. som under kriget var konstituerad kapten, dog 1943 vid en bombräd mot Berlin.

Dikten som vann postum berömmelse lästes första gången högt för norska sjömän på Jan Mayen, men om något större framträdande var inte tal, helst som det i militära kretsar fanns de som av politiska skäl ville hålla Grieg utanför rampljuset. På högtidsdagen (3/8) var det i stället Øverland som i sin frånvaro personifierade det folkliga motståndet och viljan att stödja exilregeringen. I London var firandet av kungen norrmännens största manifestation under kriget; i Hyde Park passerade under dagen norsk trupp och tusentals civila förbi hederstribunen och på kvällen kulminerade festligheterna i Albert Hall, där tal hölls av kungen och statsministern och skådespelaren Knut Wigert i uniform ”under åndlös stillhet” i den stora församlingen reciterade ”Til Kongen”.

Øverland fick här sin apoteos med allt vad det innebar av officiellt erkännande. Våren 1945 återkom han från Sachsenhausen hyllad som Norges nationalskald och 1946 flyttade han in i statens ”æresbolig” (Grotten) som en gång varit Henrik Wergelands hem. Men nog om det. I analysen av Øverlands dikt återstår ett par viktiga bitar och här finns det skäl att backa bandet och vända blicken mot Sverige som litterärt och kulturellt var författarens andra hemland. Hitills har vi ju bara rört oss på norsk och dansk botten.

Øverland var väl bevandrad i svensk litteratur och i Stockholm en ofta sedd gäst i författarsammanhang. Som ung var han närmast besatt av Strindberg, och senare blev han en av Hjalmar Söderbergs norska disciplar.. I likhet med Sigurd Hoel och Helge Krog i den bekanta trojkan fäste han sig vid den svenske mästarens bundna värme, skarpa intelligens och okonstlade prosa. På 30-talet översatte han Ivar Lo-Johansson och Pär Lagerkvist (*Bödeln*) till norska. Bland yngre svenska lyriker var Hjalmar Gullberg en naturlig favorit. Här som hos norrmannen var erotik och politik viktiga motivkretsar och därtill kom diktens klara och fasta form. I Gullberg-biblioteket i Malmö finns ett flertal böcker av Øverland med

personlig dedikation, den första från 1939 (om Norstedts som var Gullbergs förlag, se anm. s. 120f).

Kungadikter och kungssånger hörde inte till valfrändskaperna, men Øverland visste självfallet att Sverige har en rik tradition på området med Karl XII-diktningen som främsta uttryck. Här var Esaias Tegnér (1782–1846) det stora namnet och att Øverland haft denne och hans "Carl XII" (1818) present när han 1940 skrev dikten om kung Håkon antyds då han i likhet med föregångaren halvt om halvt citerar Ewalds "romans" (ovan s. 121). Uttrycket "i rök och damm" i inledningen till "Carl XII" är en rent verbal reminiscens från motsvarande strof hos Ewald. Det visar att Tegnér vid författandet fått en impuls från denne, vilket i sin tur kan ha gett Øverland uppslaget till den redan omtalade allusionen, litterär skandinavist som han var.

"Carl XII" omfattar 7 åttaradiga strofer att jämföra med 3 hos Øverland och är även metriskt något av en klassiker. Dess "ljusa och raska rytm" (Werin) är ett med innehållet och slående lik den taktfasta vers som norrmannen i "Til Kongen" så skickligt använder för att förstärka känslan av mod och tillförsikt. Tegnér har prisats för det sätt varpå han levandegör kungen, rakt på sak, utan pjunk och med en enkel och anslående ton. Dikten har därmed haft en starkt folklig appell och det har Øverland säkert varit den förste att notera. "Kung Carl, den unga hjälte" gjorde på 1800-talet stor lycka som skillingtryck. Den sjöngs och tonsattes och var under den renässans för Karl XII som kulminerade runt 1914 läst och spridd i en grad som det idag knappast går att föreställa sig. Dikten är skriven i stenstil och full av uttryck som var för sig blivit klassiska och av vilka Pelle Holm i sin citatsamling har ett stort urval (*Bevingade ord* 1939 ff.).

Tegnér's dikt utgör undertext till det mesta som i skönlitterär väg skrivits om Karl XII och återges här i sin helhet:

CARL XII

På hans minnesfest 1818.

Kung Carl, den unga hjälte,
han stod i rök och damm.
Han drog sitt svärd från bälte
och bröt i striden fram.
"Hur svenska stålet biter,

kom låt oss pröva på!
Ur vägen moskoviter!
Friskt mod, I gossar blå!”

Och en mot tio ställdes
av retad Vasason.
Där flydde, vad ej fälldes;
det var hans lärospån.
Tre konungar tillhopa
ej skrevo pilten bud.
Lugn stod han mot Europa,
en skägglös dundergud.

Gråhårad statskonst lade
de snaror ut med hast.
Den höga yngling sade
ett ord och snaran brast.
Högbarmad, smärt, gullhårig
en ny Aurora kom.
Från kämpe tjugearig
hon vände ohörd om.

Där slog så stort ett hjärta
uti hans svenska barm,
i glädje som i smärta
blott för det rätta varm.
I med- och motgång lika,
sin lyckas överman,
han kunde icke vika,
blott falla kunde han.

Se, nattens stjärnor blossa
på graven längesen,
och hundraårig moss
betäcker hjältens ben.
Det härliga på jorden,

förgänglig är dess lott.
Hans minne uti Norden
är snart en saga blott.

Dock – än till sagan lyssnar
det gamla sagoland,
och dvärgalåten tystnar
mot resen efter hand.
Än bor i Nordens lundar
den höge anden kvar,
han är ej död, han blundar;
hans blund ett sekel var.

Böj, Svea, knä vid griften!
Din störste son göms där.
Läs nötta minnesskriften!
Din hjältedikt hon är.
Med blottat huvud stiger
historien dit och lär
och svenska äran viger
sin segerfana där.

Dikten består som synes av tre delar (Böök). De tre första stroforna är rent episka och ger bilder ur kungens liv med början i slaget vid Narva. En och en halv strof ägnas åt krigaren och lika mycket åt statsmannen. Som soldat är Karl djärv och furiös, som statsman överlägsen och kylig. I porträttet av kungen i fjärde strofen som är diktens kärna och höjdpunkt finns en underton av glädje och jubel och samma ljusa förtröstan präglar de tre avslutande stroforna om minnet och eftermälet. Karl själv har fallit men den tragiska storhet som skapats i undergången förbliver i minnet och är en källa till styrka och mod.

Det är också här som Tegnér vänder sig mot kungens belackare i den mäktiga sentens som kunde varit ett motto för Øverlands egen dikt:

... och dvärgalåten tystnar mot resen efter hand.

Båda författarna månar om sina hjältar och berättar i grunden samma historia. Allt handlar till slut om upprättelse för den länge häcklade och orättvist bedömde. Belackare kan vara svåra att tas med och då gäller att anfall är bästa försvar. Øverland inleder sin ehrenrettung redan i första strofen med att sätta sig själv och sina gelikar på plats, varpå kungen i andra strofen får full upprättelse i ord som gör honom till sinnebilden för norsk heder och rättvisa hemma och utomlands. Det är ett överraskande och mycket personligt utspel som blev en fullständig framgång och i sin genialitet inte upphör att fascinera.

Skillnaden är likväl stor mellan Øverlands restlösa motståndsdikt och Tegnér's rätt långa och mer sammansatta poem där hjälten bara omtalas i tredje person. Desto större skäl finns det att blicka framåt och vidga jämförelsen till "Kung Karls värja" av Frans G. Bengtsson (1894–1954). Det är en kort dikt (98 ord) av det slag som inte kunde negligeras av den som valt att skapa ett versifierat kungaporträtt i mindre format. Den radikale norrmanen måste för övrigt ha insett att han tog en risk genom att plötsligt begå sig i en genre full av egenheter och fallgropar i form av smicker och panegyrik. Øverland må ha tyckt vad han ville om sin svenske kollega. Som poet var också Bengtsson en formens mästare och frågan är vad slags grepp denne använt för att ge sina monarkiska vers liv och innehåll. Den berömda sonetten skrevs hösten 1922 vid ett besök i Dresden och var jämte "En ballad om franske kungens spelmän" hans mest kända dikt.

Sonetten publicerades första gången i studenttidningen *Lundagård* (1922) där skaldens vänner i redaktionen förvisat den till en undanskymd inner-spalt. Den var för "pampig" hette det men läsarna var entusiastiska. Dikten återkom med en del ändringar i *Tärningkast* (Bonniers 1923) och slog genast an hos den breda publiken. Förlaget puffade för den och från 1924 fanns den tillsammans med balladen om spelmännen att läsa i *Den unga lyriken*, som redigerades av Sten Selander och under decennier var den i särklass mest framgångsrika svenska antologin (Bonniers, tio upplagor 1924–39). Poemet förebådade också Bengtssons stora levnadsteckning över Karl XII (1935–36) och kom som Svante Nordin framhållit att i hög grad bestämma bilden av sin författare. Och det fast denne i biografen ingalunda är kritiklös i synen på kungen. Det lyder:

KUNG KARLS VÄRJA

Som är att beskåda i rustkammaren i Dresden

Här, mellan polsk pallasch och ungersk sabel
syns blank, kung Karl, din långa, raka pamp.
Vann kusin August den, när han aimabel
gav bal för dig? Han vann den ej i kamp.

Bars den, när du, en kung ur österns fabel,
skrämt kejsarn knäsvag med skvadroners tramp,
när Marlborough, Europas konnetabel,
räckt blommor till dig över scenens ramp?

Din samtid levde krokigt och på tvären
bland snusförnuft om kabinettsbesvären,
spinettklink, gräl och Amors rosenband.

Hos dig var allting rakt: – din tro, ditt land,
ditt kungaord, de skyldrande gevären,
och krigets konst och klingan i din hand.

Anm.: I Lundagårdsversionen var dikten försedd med ett motto som förf.
senare strök. Det lyder:

Fast ödet honom välte ung,
Kung Karl, Kung Karl.
Han är ändå vår hjältekung,
Kung Karl, Kung Karl!

Känd folkvisa

Den kända "folkvisan" var hämtad ur studentspexet "Carl XII"!

De populära antologistyckena blev till yttermera visso föremål för "parodiernas hyllning" (Nordin), först sonetten i studentikosa texter av enklare slag och efter kriget balladen i festlig tolkning av Evert Taube och andra storheter; Taube utgick i sin parafras från ortnamnsposen i balladen. Allt föreföll präglad av Bengtssons eget goda och smittande humör, men frågan är vad Øverland i sin situation fick ut av "Kung Karls värja". Norrmannens nakna trots liknar ju inget annat. Bengtsson och Øverland var ett omaka

par och att alls jämföra dem kan måhända tyckas stötande för känslan. Med kriget förändrades världen och i förstone slås man av kontrasten mellan den sorglöse svenske poeten och turisten och å andra sidan motståndsmannen som skrev sin dikt i landet där månen gått ned (Steinbeck). Hos Øverland fanns det sommaren 1940 inte rum för någon "ockupationshumor". Men må vara att Bengtsson är snar till pastisch och parodi. Det är ändå han som hugfäster minnet av en längesedan död, medan Øverland i all sin vrede ser en framtid full av hopp och hyllar och rehabiliterar en livs levande konung.

Bengtsson vill i likhet med Tegnér och Øverland upprätta sin hjälte, vars mod och karaktärsfasthet han beundrar, och gör det genom att teckna kungens profil med ett intrigant 1700-tal som roande bakgrund och kontrast. Inledningsvis är tonen lättsam och studentikos. Så när författaren beskriver den europeiska scenen vid tiden för Karls uppehåll i Sachsen och befolkar den med kejsare, kung och konnetabel som vore det ett lundensiskt spex. Det är hos Bengtsson långt mellan Dresden och Narva och av Tegnér's strama stil finns inte ett spår.

Med de ståtliga terzinerna var Bengtsson själv belåten. Tonen är inte längre lika uppsluppen men här finns i gengäld mer av äkta känsla och man inser till fullo vad det är som gjort "Kung Karls värja" till "ett deklamatoriskt glansnummer" (Nordin). Den sinnrika versformen har sitt eget symbolvärde men vad som i synnerhet borgat för den publika framgången är det personliga tilltalet och metaforen med värjan som ju är diktens a och o.

Skalder och vältalare har som bekant rätt att dua Gud och alla människor, kungar ej undantagna, och våra två författare använder sig genomgående av direkt tilltal med kulmen i det fosterländska vibratot i slutet av respektive dikter. Det handlar här om "intensitet" i Øverlands mening (ovan s. 121) och en viss likhet även verbalt. Svensken och norrmannen råkar ha lika många *du* och *dig*, *din* och *ditt* (10) och ger i crescendo prov på en stil och retorik som med sina många upprepningar, däribland anaforer, gärna förknippas med Runebergs "Vårt land" (1846) där det i slutstrofen högstämt heter:

Din blomning, sluten än i knopp,
 skall mogna ur sitt tvång:
 se, ur vår kärlek skall gå opp
 ditt ljus, din glans, din fröjd, ditt hopp,
 och högre klinga skall en gång
 vår fosterländska sång.

Medan poemet om värjan har drag av pastisch är den norska dikten oförfalskad samtidshistoria. Som all dikt kan den uppfattas olika beroende på när, var och hur den läses och framförs. När författaren 1942 intog den offentliga scenen var det som framgått norsk militär som stod för regin, bland dem även officerare som ansåg sig tillhöra "kongehirden" och ville ge "føreren", alltså kungen, ökad makt. För dem hade dikten politiska undertoner. Men det var åsikter och stämningar som snart förflyktigades. Nordahl Grieg vände sig mot språkbruket ("Hvorfor er det at de velger / ord fra våre fienders språk?") och det civillurage som hos Øverland är kungens kännemärke rimmar illa med tanken på ett auktoritært ledarskap. I klassisk litteratur kan han *mutatis mutandis* jämföras med landshövdingen i Runebergs dikt med samma namn. Det är denne (Wibelius) som Albert Edelfeldt förevigat, när han står öga mot öga mot den ryske överbefälhavaren (Buxhövden) och stödd på lagboken förklarar:

Här är vår vapenlösa trygghet än,
vår lag, vår stora skatt i lust och nöd.

När Bengtsson och Øverland visualiserar sina hjältar har båda *rak/rank* (bildl.) som honnörsord, men medan norrmannen hanterar symboliken lätt och konstlöst är samma adjektiv hos Bengtsson diktens allt överskuggande ledord med effektfull poäng i den avslutande terzinen. Hans poem är rätt igenom emblematiskt och påminner oss om att svärdet sedan romartiden varit den självklara symbolen för militär makt och krigiskt mod och haft en rangplats i europeisk litteratur och bildande konst. Den bibliska bakgrunden inte att förglömma.

Så långt Øverland och jämförelsen med de svenska skalderna som därmed slutförts. Exkursen om Frans G. Bengtsson i Dresden nedan är en fristående essä av blandat innehåll.

Slutord

Essän om de nordiska skalderna tillägnas mina vänner i Frans G. Bengtsson-sällskapet. Det var här som jag för några år sedan i anslutning till ett styrelsesammanträde lyfte fram Øverland och pekade på vissa likheter mellan hans och Bengtssons kungaporträtt. Åhörarna som visste mycket lite om

norrmannen reagerade med sund skepsis på utspelet. De hade svårt att se ett samband mellan dikterna och det är i hopp om större respons som jag nu återkommer till frågan utförligt och i skrift. – Ett tack också till professorerna Lars Lönnroth och Eva Haettner Aurelius för goda råd och synpunkter.

* * *

Exkurs

Nu var det 1922

Frans G. Bengtsson i Dresden. Vers och värja. Tysk romantik och hjältedyrkan. Karl XII och svenskmindet

Dresden är känt för sina konstsamlingar och när Frans G. 1922 far till "Deutsches Florenz" (Baedeker 1920) för att *l'art pour l'art* skriva sonetter om de italienska mästerverken i tavelgalleriet (Tizian, Giorgione) är observansen sträng. I likhet med Snoilsky, som länge levt i staden och var den närmaste förebilden, ägnar han sig åt ren konstdyrkan. Men i sonetten om kung Karls värja förflyttas vi till rustkammaren och i samma ögonblick lättar tvånget, om jämförelsen tillåts. Känslorna får utlopp. Författaren blir frejdig och martialisk och frågan är om han härvid också tagit intryck av tysk litterär romantik. Till bilden av det gamla Dresden hör jämväl kulten kring skalden Theodor Koerner (1791–1813) och hans berömda av Weber tonsatta "Schwertlied" ("Eisenbraut").

Koerner hörde till de unga döda. Han hade som frivillig officer stupat i strid under kampen mot Napoleon och hans patriotiska dikter utgavs postumt under titeln *Leyer und Schwert* (1814; sv. övers. *Lyra och svärd*, av Atterbom s.å.). De visar inflytande från Friedrich Schiller, som varit en nära vän till fadern, och förskaffade honom en hedersplats bland befrielsekrigets sångare. Men i motsats till Schiller, som var en god klassiker och klassicist, är Koerner i svärdsången exponent för den "sublima" poesi som fått sitt genombrott i samband 1700-talets "nordiska renässans". Det var då som "sublim" övergick till att beteckna den kraftfulla och måttlöst känsloladdade lyrik som tillkom vid studiet av de fornnordiska myterna. I Sverige dit rörelsen kom påfallande sent, från England, Frankrike och Tyskland via Danmark, introducerades

den av Atterbom, Geijer och medlemmarna i Götiska förbundet (1811).

”Schwertlied” har formen av en dialog mellan en ung riddare och hans älskade och till rekvisitan hör mullret av kanoner och en himmel som färgas röd. Ett fältslag stundar. Riddaren gör sig redo för strid och i en berättelse präglad av eufori och dödsförakt finns också starkt erotiskerande inslag, flera av dem rent obscena. Valkyriorna flockas och det svärd som glimmar på väggen i morgonvåkten är krigarens sköldmö. Hon eggat till kamp och skall på slagfältet bli hans brud i ett blodstänkt bröllop. Allt är ett enda lyckorus och av ångest och fruktan finns inte spår. Svärdet åkallas i samtliga stofer (20). Fantasin har fritt spelrum och upprepningen bidrar till den magi som gör dikten till en lustfylld saga om okuvligt mod och vild passion.

Det var en feberdröm gestaltad med hallucinatorisk skärpa och häri låg också nyckeln till framgång. Tillsammans med musiken var det ett vinnande koncept och i det germanska Nordeuropa har få dikter till den grad blivit föremål för allusion, citat och parafrafer. Och då inte bara av sedvanliga patrioter. Goebbels lär ha citerat Koerner när han i andra världskrigets slutskede manade tyskarna till kamp in i det sista.

Skaldens föräldrar vårdade minnet men det var i samband med fransk-tyska kriget som det formaliserades, blev officiell kult och statsstödd turism. I Koerners födelsehus strax söder om Gamla staden inrättades ett museum (Theodor Koerner Museum) och i samma område restes 1871, mitt i seger-yrat, en staty av skalden, i brons med fokus på den legendariska värjan. Minnesmärkena hörde till de statliga samlingarna. Baedeker gav elementär vägledning, och Bengtsson har väl också känt till den artikel om Koerner som Cecilia Bååth-Holmberg efter ett besök i Dresden 1906 publicerat i *Ord och Bild*; om denna tidskrift visste poeten allt som var värt att veta. Det är ett fylligt reportage präglad av tyskvänlighet och beundran för den nya ”nationalhelgedomen”. ”Schwertlied” omnämns men tonvikten ligger på skildringen av miljö. Troligen har Bengtsson besökt museet men helt säker kan man inte vara.

Vad Frans G. mer precisat ansåg om Koerner och ”Schwertlied” lär vi aldrig få veta, men som ung hade han föga sinne för ”det tyska”, och enligt Olle Holmberg var han varken som läsare av lärda avhandlingar eller skönlitteratur böjd för ”teutonerna”. Heine tyckte han tidigt om och av Goethe var han i slutet av 20-talet beredd att översätta både vers och prosa. Men 1922 hade respektlösheten tagit sig obetalbara uttryck och från Weimar, som Bengtsson under tiden i Dresden också besökt, fick Holmberg ett vykort med texten:

Theodor Koerner av Ernst Hähnel, Dresden 1871. Foto Wikimedia commons.

Två damer vars glans dig förtröte
och jag har i Weimar stämt möte.
Vi hänga pasquiller
om halsen på Schiller
och räcka lång näsa åt Goethe.

Skämtversen är godmodig men nog så typisk för jargongen hos den anglofile författaren. Frans G. var vid tidpunkten nybliven fil. kand. i humaniora (1921) med engelska bland ämnena. Engelskspråkig litteratur var hans speciale. Valfrändskaperna fanns redan från början i England, USA och Frankrike (*l'art pour l'art*-skolan) och mästare som Milton, Conrad och Thoreau väntade på honom. "Teutonerna" däremot lyser med sin frånvaro.

För att sammanfatta. "Kung Karls värja" är en helgjuten dikt utan synliga spår av tysk litterär påverkan; kunskap om kulturen kring "Schwertlied" kan ha berett författaren nöje och stimulans vid skrivandet men härom vet vi i praktiken intet. Artefakten i tyghuset är per definition ett "svenskminne" som ger poemet dess lyskraft. Det är skrivet i en främmande stad och bräddfyllt av karolinsk historia. Värjan talar sitt raka språk och visar att författaren i det väsentliga delat den syn på krigarkulturen som i Sverige fått sitt *monumentala* uttryck vid firandet av hans minne femtio år tidigare.

Här och i andra nationella sammanhang vidarefördes det litterära arvet efter Tegnér i liberal anda av journalisten och författaren C.V.A. Strandberg (1818–77), allmänt känd under signaturen *Talis Qualis*. I unga år var Strandberg en politisk lyriker av rang. Han var frihetsvän och skandinavist och i Lund som var hans *alma mater* kallades han "studentpoeten". Han stod tveklöst upp för Finland ("Vaticinium", dvs. Spådom, 1845), när Oscar I under stora förväntningar besteg tronen hade han författat texten till den blivande kungssången "Ur svenska hjärtans djup" (1844) och revolutionsåret 1848 tolkade han stämningarna i en samling sonetter under titeln *Vildarosor*. Det är denna som åsyftas när Frans G. Bengtsson i artikeln "Sonett" (SvU, 1:a uppl. 1928 ff., även i *Valfrändskaper* 1989) yttrar sig erkännande om Strandbergs bidrag till genren. Han jämförs här med Stagnelius och Snoilsky.

Under senare år gjorde sig Strandberg känd för sin översättning av Byrons dikter, sina historiska tavlor, främst "Likbrasan", och för de körstrofer (2) han 1868 författade vid invigningen av Karl XII:s staty i Stockholm (Molin) på 150-årsdagen av kungens död. Här finns en återklang av Tegnér och Böttiger

Karl XII av Johan Peter Molin, Stockholm 1868. Foto Wikimedia commons.

(”Hjältar som bedjen”) men också en symbolik i bild som föregriper Bengtssons dikt om Karl XII. Statyn är vänd mot öster dit kungen pekar. Han har också värja i hand och hos Strandberg har ”studentpoeten” i slutstrofen åter funnit de förlösande orden i en mäktig maning till sin hjälte:

Stå där på vakt vid speglade vatten,
blicka mot soln, som kommer häråt,
svep dig i frost, då vintriga natten
sällar med gnistrande stjärnor sin stråt.
Och när vårt ödes mått sig fyller,
res dig i sporrar än och kyller,
samla ditt folk och mönstra det här,
peka dit faran i antåg är.
Och lär oss att brottas med vidriga öden
med handen på värjan in i döden!

Referenser

- Baedeker, Karl, *Brandenburg, Provinz Sachsen, Östricher Teil*. Anhalt Stettin, Görlitz, Leipzig, Dresden, Handbuch für Reisende. Leipzig 1920
- Bengtsson, Frans G., *Valfrändskaper*. Artiklar i Svensk uppslagsbok. Helsingborg 1989
- , *Tärningkast*. Dikter. Stockholm 1923
- , *Tärningkast*. Dikter. Textkritisk utgåva. Frans G. Bengtsson-sällskapets skriftserie 11. Lund 1999
- Bååth-Holmberg, Cecilia, ”En nationalhelgedom i Dresden”. *Ord och Bild* årg. 1906
- Böök, Fredrik, ”Tegnér’s Karl XII”. *Svenska studier i litteraturvetenskap*. Lund 1913
- , *Analys och porträtt*. Litteraturhistoriska studier. Stockholm 1962
- Dahl, Willy, *Arnulf Overland*. En biografi. Oslo 1989
- Greve, Tim, *Haakon VII*. Menneske og monark. Oslo 1908
- Grieg, Nordahl, *Friheten*. Oslo 1946
- Hoem, Edvard, *Nordahl Griegs liv*. Kampen mot kriget. Göteborg 1992
- Holm, Pelle, *Bevingade ord*. Stockholm 1939
- Holmberg, Olle, ”Frans G. Bengtsson i Lund. Minnen, intryck, tycken”. *En bok om Frans G. Bengtsson*. Helsingborg 1988
- Houm, Philip, *Norsk litteratur efter 1900*. Oslo 1951
- Koerner, Theodor, för referenser utöver Bååth-Holmberg a.a. se Wikipedia deutsch (juni 2023).
- Krog, Eli (red.), *Det bedste jeg har skrevet*. Oslo 1946

- Lundagård*, organ för Lunds studentkår. Lund 1922–1924
- Lönnroth, Lars, *Den dubbla scenen. Muntlig diktning från Eddan till ABBA*. Lund 1978
- , ”Brages harpa. Geijer och den götiska renässansen”. *Den svenska litteraturen*, 2: *Upplysning och romantik 1718–1830*. Stockholm 1988
- , *Tegnér och det nordiskt sublima*. Tegnérssamfundets årsskrifter. Lund 2001
- Nordin, Svante, ”Kung Karls värja”. *Frans G. Bengtsson – Lyrik*. Med kommentarer. Frans G. Bengtsson-sällskapets skriftserie nr 4. Lund 1994
- Nordin, Svante och Ploman, Lennart, ”Frans G. Bengtsson och Karl XII”. *Frans G. Bengtsson-studier*. Frans G. Bengtsson-sällskapets skriftserie nr 5. Lund 1995
- Norsk Biografisk Leksikon*, 1 – 10. Oslo 2000–2005
- Norsk Kunstnerleksikon*, 1 – 4. Oslo 1982–1986
- Palm, Anders, ”Det lästa och det skrivna. – Kring Hjalmar Gullbergs bibliotek och poesi”. *Ordets gåva*. Föreningen Malmö stadsbiblioteks vänners skriftserie 8. Malmö 1989
- , ”Det lästa och det skrivna. – Kring Hjalmar Gullbergs bibliotek och poesi”. *Hjalmar Gullberg-sällskapets skrifter*. 1. Malmö 1999
- Selander, Sten (red.), *Den unga lyriken*. En antologi. Stockholm, 1924 – 1939
- Steinbeck, John, *Månen har gått ned*. Stockholm 1942
- Tarschys, Bernhard, *Talis Qualis*. Studentpoeten: miljö- och idéhistoriska studier. Diss. Stockholm 1949.
- Werin, Algot, ”Esaías Tegnér”. *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria*, III: *Romantik och liberalism*. Stockholm 1956.
- , ”Frans G. Bengtssons poetiska år”. *En bok om Frans G. Bengtsson*. Helsingborg 1988.
- Øverland, Arnulf, *Vi overlever alt! Dikt fra krigsårene*. Stockholm 1946.
- , ”Hjalmar Gullberg”. *Om bøker og forfattere. Taler og artikler i utvalg ved Philip Houm*. Oslo 1972. – Se även Krog, Eli ovan.

Vendepunkter i mit liv hen mod det nye verdensbillede

Sammentænkningen af natur og kultur

Suzanne Brøgger

DET, DER LIGNER et værdisammenbrud i vore dage er måske nærmere et nyt verdensbillede, der har været længe undervejs. Selvom det ny verdensbillede er alle menneskers virkelighed, forekommer det alligevel ukendt og elitært. Omend om det bliver tydeligere for hver dag – just gennem sammenbrudene såsom krig, kriser, energi.

Det ny verdensbillede viser sig fx i sammentænkning af videnskaberne, som den nyligt afdøde Bruno Latour, kalder for *evangelisk*. Med hans ny kosmologi omkring gamle Gaia, går han bagom moderniteten – *The World was never Modern* – og i rette med en vertikal Gud. I stedet finder han en horisontal guddommelighed overalt.

Jeg finder også en ny sammentænkning i en bog som *The Dawn of everything, A new History of Humanity*, hvor antropologen David Graeber og arkæologen David Wengrow sammen skriver 30.000 års historiefortælling, der gør op med den lineære tidsregning og i stedet fremhæver tidsbegrebet *kairos*, hvor alt begynder just nu, og nu, og nu, og alt er muligt.

Ja, når jeg – som inviteret af Vetenskabsområdet ved dr. David Dunér – tænker på det ny verdensbillede, er en kendt eksponent naturvidenskabsmanden Emanuel Swedenborg fra 1700-tallet og hans visioner, der forbandt naturen med bevidsthed, direkte.

En lignende visionær videnskabsmand, der har optaget mig gennem livet er Pierre Teilhard de Chardin, der døde i 1955. Han var en jesuitisk præst, der arbejdede som palæontolog i Kina, mens han på grundlag af sin forskning i gamle knogler udviklede en evolutionslære, der rækker ind i Kristus-feltet, "noosfærens" Omega punkt. Han pointerede, at hans bog

Suzanne Brøgger. Foto: Otto von Arnold.

Fænomenet menneske ikke skulle forstås metafysisk eller teologisk, men som en videnskabelig afhandling.

Sammenhængen mellem materie og ”ånd”, *mind & matter*, blev jo senere bevist på det atomare plan i Niels Bohrs laboratorie med komplementaritetsprincippet, der igen førte til kvantemekanikken. Niels Bohr tog dog det forbehold, at hans teori kun var gyldig på det eksperimentelle plan, i laboratoriet. Ikke desto mindre kunne atomteorien udmærket blive til en atombombe, viste det sig, til Bohr store fortrydelse.

Kvantefysikeren David Bohm gik derfor videre og sagde, at Niels Bohrs teorier også var relevante *udenfor* laboratoriet. Han så naturen og den menneskelige bevidsthed som et sammenhængende hele, som digteren Inger Christensen i øvrigt, der netop gav *det* sprog.

Jeg fulgte selv David Bohms workshops på 1980-tallet, hvor man arbejdede med *dialogen* i sokratisk forstand, ud fra Bohms analogi mellem kvante-processer og tankeprocesser: Det burde være muligt for mennesker at tale sammen på et andet plan. Så at vi ikke kun talte sammen om det vi vidste,

men måske mere om det, vi endnu ikke ved. David Bohms dialog med den indiske filosof Krishnamurti er et eksempel.

Når jeg meldte mig til David Bohms workshops skyldtes det, at jeg redan fra ungdommen havde været optaget af Fritjov Capra's *The Tao of physics*, hvor han sammentænker Østens filosofi, taoismen med den ny kvantefysik. Det blev her klart, at guderne danser om kap med molekylerne – og at den værdifri videnskab ikke findes. Forskerens indre liv spiller med ind i undersøgelsens ydre resultater, hvorfor valget stadig står mellem Bomben eller Buddha. Det var først med vendepunktet *The Tao of Physics*, at en ikke-mekanistisk indsigt – kom frem i lyset, som en – mørk! – progressiv Yin- kraft, *Dark matter*, og et opgør med den hidtidige ubalance i civilisationens prioritering af den maskuline energi.

De tanker, jeg i øjeblikket er optaget af, er ikke kun sammentænkning af natur og kultur, som i Greta Thunbergs klimakamp. Men mellem myte og teknologi som i den norske journalist Lena Lindgrens fremragende essay *Ekko, om algoritmer og begær*, myte og teknologi, hvor hun undersøger bevidstheden i Silicon Valley. Inspirationen kommer fra den franske filosof René Girard, der i mange år underviste på Stanford i Californien. René Girard er jo kendt for sine teorier om *syndebukken* og om *det mimetiske begær*. Altså, at vi som mennesker ikke er i stand til at ønske noget for os selv, vi kan kun ønske ved at imitere andres ønsker. Der er folk bag Silicon Valleys teknologi, der har fulgt René Girards undervisning. Og det er jo Girards filosofi, internettet delvist er inspireret af: Mimesis, denne følgagtighed, at følge andre, at imitere andres begær, at spejle sig i andres billeder som Narcissus – og Ekko-kamre. Ekko spreder. Ekko spreder falsknerier, spin, løgne og rygter med en tendens til at skabe syndebukke: At destruere mennesker via shitstorms. Vi er tilbage til Elias Canettis tanker om massemandsket, tanker der ligger til grund for de totalitære samfund, vi har kendt i forrige århundrede.

René Girards tanker opstod imidlertid i en teologisk kontekst med Kristus som den syndebuk, der gør os andre fri for at være det. Men da de samme tanker slog rod i en teknologisk, kapitalistisk kontekst blev de til en penge-maskine af det rene helvede, som vi alle nyder godt af.

*

Et helvede på naturens præmisser blev pandemien. Den muterende virus. Gaia, der pludselig svarede igen – på menneskets kulturelle adfærd. Og de

forskellige tolkninger, der manifesterede sig så modsætningsfuldt overalt i vidt forskellig sundhedspolitik selv i lande så tæt på hverandre som Sverige og Danmark. Man må derfor spørge sig selv, om verden nogen sinde vil kunne enes om klimakampen – hvis det ikke var for FN's verdensmål. Det er samme jordklode, men alle mennesker, alle lande, alle regioner i verden vil opleve og tolke den forskelligt.

Da verden lukkede ned her med pandemien, kom sandheden pludselig tilbage. Det ny verdensbillede.

Omegapunktet vander sig. Vi har nået et gigantisk globalt vendepunkt, der rammer alt og alle med chok.

Ordensmagten er ikke vant til at se sig selv som samfundsnedbrydende (USA). Hvide er ikke vant til at se sig selv som racister.

Seksuelle overgreb, der hidtil har været "normale" er pludselig blevet kriminelle, mens Co2-udslippere nu må se sig selv som forbrydere. Fødevareproduktionen af dyr er blevet livstruende – også for mennesker. Fra flagermus og slagterier til masker og visir.

Men hvordan spiller de ændrede forestillinger om køn, race og klima sammen, mens de er under forandring – samtidig?

Holdningerne er polariserede, men sammenhængende: Dem der mener, at to køn er nok, tænker heller ikke, at de som "hvide" nødvendigvis selv indgår i en racistisk fortælling eller at klimaforandringerne er delvis menneskeskabte. Der er et bemærkelsesværdigt sammenfald mellem dem, der mener, at #MeToo er "för mycket", at dem, der går op i klima er "dårer" – og at vi ikke har racisme i Norden.

Også menneskekroppen er under forandring.

Aldrig før i historien har kroppene været så ekstremt – sultede, overfodrede eller oppumpede. LBGTQ + intetkøn er en kulturrevolution, der gør op med det binære, dualistiske verdensbillede, hvor alt var enten sort eller hvidt, godt eller ondt, hankøn eller hunkøn. Regnbuefamilier opstår, der eksperimenteres med nye slægtsformer som alternativ til kernefamiliens blandede velsignelse.

Vi befinder os midt i et nyt ungdomsoprør, der spejler det, der skete for femti år siden, og som jeg kommer i håg qua min alder. Var klimaets dagsorden ikke også dengang på spil? Jo, tilbage til naturen. Alt skulle være naturligt. Kvinderne begyndte at gå uden brystholder Hippierne blev vegetarer og spiste brune ris, flyttede på landet, holdt får, vævede tøj og strikkede "hønsestriik".

”Mikromakro” var et kosmisk begreb, yin og yang, der skulle opretholde menneskets forbundethed med naturens orden, menneskets mikroliv i harmoni med kosmos’ makro. Moder jord, GAIA, blev genstand for dyrkelse og tilbedelse med James Lovelocks GAIA- hypotese, opkaldt efter den græske gudinde for jorden – som inspiration. Gaia-teorien gik ud på, at levende organismer interagerer i samspil med uorganiske omgivelser på jorden for at danne et selvregulerende system der skal sørge for livets fortsættelse på jorden. Der opstod på den tid en bevidsthed af *connectedness*, som fik folk til at gå rundt og lære sten at tale – træer talte man med i forvejen.

Så hvis unge i dag bebrejder de gamle, at vi har overdraget dem en overophedet, forurenede verden, hvor skovene brænder og korallerne dør, er det ikke fordi de gamle intet gjorde for at forhindre klimakatastrofen. Vi gjorde, hvad vi kunne. Men vi kunne ikke. Den kapitalistiske forbrugerisme var og er en ideologi, en autonom maskine, som ingen havde – og stadig ikke har – kontrol over.

Derfor er vendepunktet i det ny ungdomsoprør en politisering af forbruget. Forsøget på at starte veganer-partier for at gennemføre en opdateret rolle for homo sapiens i den økologiske økonomi – spidsformuleret af Greta Thunberg, da hun står i FN og anklager os: ”How dare you”... og samler tusindvis af unge demonstranter verden over. FN har klima øverst på dagsordenen og ingen politiske partier tør længere negligere den grønne dagsorden. Men det parlamentariske arbejde går for langsomt i forhold til nedsmeltningen, så hvad løber ligeså hurtigt som tiden? Penge. Investeringer suser hen i den grønne omstilling.

Jeg blev født ind i et historisk vendepunkt, som kom til at præge hele mit liv: Anden verdenskrig – som beskrevet i Klaus Manns rapport: *Vendepunktet*.

Her, i bogen om sit liv, udfolder han nazismens opkomst og dilemmaet – som man genkender i forhold til vores egen tids fascistiske tendenser og spørger: Skal man bruge tid på at bekæmpe det, man helhjertet foragter – eller er det spildte kræfter at argumentere mod vās og vanvid? Bør man ikke hellere nøjes med trække på skuldrene i afsky?

Ligesom unge, spiseforstyrrede piger i dag går i døden på stribet, mister Klaus Mann flere venner ved selvmord end ved sygdom og krigsulykker. Nazismen udløser i Klaus Mann’s intellektuelle eksil miljø en hel selvmordsepidemi, hvor folk hænger sig, tager gas, gift eller skyder sig en kugle for panden. Og man bliver klar over ved at læse ham, at når mange af ens ven-

ner dør for egen hånd – ligesom det sker i hans familie i øvrigt – så bliver man også selv – rede. ”I eksilårene døde man ivrigt,” skriver Klaus Mann.

Hvad er det der gør, at folk ikke kan holde sig i live?

Elskede de ligefrem døden, som han skriver? Eller led man snarere af rædslen for at blive vanvittig?

Nazismens stinkende tidsånd får både far og søn, uafhængigt af hinanden, til at søge – Gud, hvert på sin måde. Klaus Mann finder et åndehul, en livselixir hos de tyske mystikere som Meister Eckardt Jakob Böhme, mens verden forsummer i ideologiernes blodbad.

Hans far, Thomas Mann, færdigskriver i sit amerikanske eksil storværket *Josef og hans brødre*, en bibelfortælling i seks bind, der kan holde til at blive læst under granatregnen i Tyskland. Alligevel kan ingen Gud redde Klaus Mann fra hans dybe dødsønske. Efter krigen, i 1949, tager han sit liv ved en overdosis, idet han spørger om fremtiden vil blive verdenscivilisationens århundrede eller verdensbarbariets?

Det er dette spørgsmål, jeg blev født med og som kom til at præge mit liv – ligesom min egen familie måtte flygte her til Sverige fra nazismen rummede både selvmordsforsøg, narkotikamisbrug og religiøse omvendelser – som i en spejling af Klaus Mann's *Vendepunkt*.

*

Under pandemien, midt i oprørstiden, bredte volds sig i mange hjem og det blev svært for kvinderne at holde afstand i de overfyldte nød-krisecentre. På apotekerne i Paris skulle man bare hviske en kode for at få hjælp. Ligesom i det forrige ungdomsoprør, hørte man igen, at kernefamilien havde spillet fallit, der måtte nye livsformer til og de skulle være – *queer* ! Racisme, kvindedegradering og anden forurening havde aldrig været dagens ret. Men de yngre generationer raser på en mere radikal måde over ”strukturel” diskriminering af køn og etnicitet over – klimakatastrofen.

Sædelighed er et godt gammeldags ord, der sender minder fra Den Store Nordiske sædelighedsfejde, som nu er blevet global. Hvilke sædelighedsnormer vil gøre sig gældende, de kvindelige eller mandlige? Kønnene kan ikke enes om det. Derfor er der kommet mange køn.

”Samtykke”- begrebet var udløst af den seksuelle revolution, der udgik fra det forrige ungdomsoprør, som netop skulle give kvinderne frihed til at takke ja og nej – uden skam. Men i dag må de unge kvinder så konstatere, at den frihed ikke findes. Tværtimod. Det blev mændene, der profiterede

mest af den seksuelle revolution ved at koble seksualiteten til den magt, de i forvejen havde på arbejdspladsen, som kvinderne netop havde fået adgang til.

Hvor gik begæret hen, da det blev friset? Hvor gik det hen, da pornografien blev frigivet i 1969 af en konservativ minister i Danmark? Det gik ind i en kapitalistisk medieindustri, ligesom sporten. Hypotesen var, at der ville komme en nedgang i seksualforbrydelser, når alt blev frit. Men det skete ikke. Begæret formår med stadig insisteren ret til at tiltvinge sig det forbudte. Hvad enten det gælder kvinder, der ikke vil – som i voldtægt – eller børn. Perversiteterne blomstrer på det mørke net.

I årevis havde man vendt det blinde øje til magtmisbruget, der fandt sted i overklassen – hvad enten det var pengearistokratiet à la Epstein med Lolita-øen, Weinsteins Hollywood eller ”kulturprofilerne” i Stockholm og Oslo.

Vendepunktet kom med #MeToo, da Ronan Farrow i *The New Yorker*, dokumenterede hvor meget politi og efterretningsvæsen, der skulle til for at beskytte den kriminelle adfærd i USA.

Kvinderne gør oprør.

Igen.

Ingen havde sagt, at mændenes adfærd var ”for meget” – undtagen når overgrebene skyldtes muslimske indvandrere som i Köln 2015, hvor beskyttelsen kom fra selveste justitsministeriet.

Men når det ikke lige drejede sig om ”muslimske” voldtægter, blev det vanligt at sige, at kvindernes protester bare var ”for meget”.

Hvor kom det fra? ”For meget”?

#MeToo hånes for snerpet hyklari. Ligesom også kvindeoprøret på 70’allet blev beskyldt for puritanisme, fordi kvinderne begyndte at dække håret, og nægtede at være sexobjekter, når de isolerede sig på øer og i basisgrupper med adgang forbudt for mænd. For at finde og undersøge deres *egen* lyst – det hed *consciousness raising* – mens alt hvad der var til salg gik ind i medie-reklame- og underholdningsindustrien, mandens verden.

En visionær feminisme vil i bund og grund altid være optimistisk, fordi tanken er, at verden kunne være anderledes. Ikke bare *random* anderledes, underlagt tech-giganternes algoritmer, men en anden form for kapitalisme og en anden form for slægtskaber – med jorden.

*

Det er blevet forudsagt, bla af Sigrid Undset, at den sekulære tidsalder, vor tid, vil sætte *helse* i Guds sted. Helse ville indtage guds plads ved at blive dyrket

og investeret i – nærmest religiøst, gennem sport, træning, og forebyggende, helsekost. Det gælder om, for enhver pris, at holde mørket og døden borte. Ja, livet satser vi på, dét gør vi da. Hvad annars?

Men vor tids livs-praksis og -filosofi står i grel modsætning til tiderne før. I flere tusind år har døden spillet hovedrollen som vores bestemmelse, formål og udfrielse. Livet var bare var en foreløbig, overgang, der helst skulle overstås så fort som muligt med henblik på frelse og fred.

Savoir mourir er en glemt kunst.

I vor tid, den sekulære tidsalder, forekommer livstruende sygdom imidlertid at være det sted, hvor den religiøse – eller snarere *mystiske* – erfaring melder sig og kommer på banen igen som et vendepunkt, en omvendelse for den syge. Det er her, mennesket bliver åbnet. Åbnet for en livsdimension, der ellers har ligget skjult.

Hvis den mystiske erfaring *unio mystica* består i de tre faser: mødet med Gud, sjælens mørke nat og derefter livsåbenhed og taknemmelighed, kan man sige, at en lignende bevægelse gør sig gældende i mødet med en livstruende sygdom – med diagnosen, som herefter bliver altdominerende. Sjælens mørke nat i angsten for, om man overlever. Og endelig – hvis man gør – taknemmelighed, glæde og åbenhed. Man er blevet omvendt.

Hvorfor kan et sygdomsforløb minde om en religiøs erfaring?

Fordi det er her, i sygdomsforløbet, at kroppen, man som frisk tidligere var ét med, pludselig opleves som en "Andethed", man ikke har kontrol over. Man er med et gammelt ord pludselig "på herrens mark". Kroppen er blevet fremmed for én selv. Den er blevet dét, salmedigterne beskriver som et "fængsel", hvor sjælen, det indre liv, er spærret inde og ikke længere kan udfolde sig som det plejer.

Man er ikke den, man var, men er kommet ind i sygdommens sfære, hvor der gælder andre lovmæssigheder og prioriteter. Det, der var vigtigt før, i den raske tid, såsom al offentlig fremtræden, forfremmelser, priser og præstationer – kort sagt, den fyldte kalenders forfængelighed, der beviste, at man var værdsat – er blevet inderligt ligegyldigt.

Til gengæld er det blevet meget vigtigt at leve én dag til og se en blomst springe ud og sige tak: Det var det hele værd.

Föredrag vid Vetenskaps societetens årshögtid den 25 november 2022

MINNESORD

Nils-Arvid Bringéus

1926–2023

Jonas Frykman & Orvar Löfgren

DET FINNS LÄTTARE och svårare tider att bli professor. Utmaningarna var stora när Nils-Arvid 1967 tillträdde tjänsten i folklivsforskning vid Lunds universitet. Det var en tid när hela den svenska universitetsvärlden skulle reformeras radikalt. Institutioner skulle förändra sin undervisning, sina kursplaner och inordnas i ett nationellt samarbete. Nils-Arvid tog på sig det ofta otacksamma arbetet att jämka samman lokala profiler, låta ämnet expandera på nya universitetsorter, samla lärare till otaliga, ofta sega ämneskonferenser och skapa ny kurslitteratur. I sin kombination av otålighet, entusiasm och otrolig arbetsförmåga fick han en nyckelroll i att bygga upp den infrastruktur som ämnet behövde för att växa: Borde vi inte ha en egen internationell tidskrift, hur vidgar vi samarbetet med våra kollegor i Norden och Europa, vilka forskningsområden skall prioriteras? Han startade 1971 tidskriften *Ethnologia Scandinavica* och såg till att hålla kontakterna med kontinentens etnologi vid liv. Under en period där yngre forskargenerationer vände blicken mot studier av lokalsamhällen och nationella subkulturer tog han ämnesprefixet ”europeisk” på stort allvar. Ett exempel på detta är studiet av matetnologi som han utvecklade med hjälp av en rad konferenser och samlingspublikationer.

1967 handlade det även om att ge ämnet en vassare profil. Från att ha varit litet och undanskymt, strömmade nu studenter till ett ämne som nu kallades etnologi och riktade blicken mot både historia och samtid.

Nils-Arvid hade sin vetenskapliga bana förlagd till Lund. Där började han sina studier i etnologi och teologi och disputerade 1958 på avhandlingen

Klockringningsseden i Sverige, som gjorde honom till docent vid institutionen. Professor var han mellan åren 1967 och 1991. Han vistades även som gästprofessor i Berkeley, Bergen och Edinburgh.

Nils-Arvid levde alltid på skrivande fot och detta långt efter pensioneringen. Han hörde till den generation som ständigt hade ett korrektur på fickan. Det halades fram under frukost, resor och arbetspauser. När det var dags att ge sig i väg till det älskade sommarstället i Kivik var bilen fullastad med boktravar och excerptbuntar. Ur bakluckan hängde en datorsladd när bilen rivstartade. Varför ligga på stranden när man kan sitta och skriva på verandan? Så upptar också listan över hans publikationer över fyra hundra nummer om så vitt skilda ämnen som mat, måltid, sed och materiell kultur – alla med förledet ”folklig”. I sin forskning inspirerades han ofta av grannämnen som kyrkohistoria, kulturgeografi och konstvetenskap. Han skrev om gammal och ny kyrklig sed, studerade innovationsprocesser och ägnade inte minst mycket arbete åt studier av folkkonst.

Titeln på hans sista bok heter *Örekelljungapågå och Lundaprofessor* (2014). Ingen etnolog har så tydligt demonstrerat hembygdens betydelse som inspirationskälla. Född och uppväxt i Örkelljunga återvände han ständigt dit i sitt skrivande. Raden av böcker med alla upptänkliga aspekter på bygden gör att denna är mer detaljrikt och kärleksfullt skildrad än någon annan svensk kommun.

Han lade ner stor möda på att kartlägga ämnets rötter i 1700- och 1800-talens fascination inför allmogelivet och skrev flera forskarmonografier. Helt riktigt belönades han med fyra hedersdoktorat i etnologi vid universiteten i Bergen, Åbo och Münster samt ett i teologi vid Lunds universitet.

Nils-Arvid kom att ta på sig den viktiga uppgiften att skapa kontinuitet för ett ämne i snabb omvandling. När det är dags att summera ett långt liv och en ovanligt lång forskarkarriär finns det anledning att fundera över hur ett ämne och en universitetsinstitution skulle ha sett ut utan den forskarglädje, kraft och passion som var Nils-Arvids särmarke.

Vetenskapssocieteten i Lund

2023

Styrelse

Præses: *David Dunér*

Vice præses: *Jayne Svenungsson*

Sekreterare: *Paul Linjamaa*

Vice sekreterare: *Åsa Lundqvist*

Skattmästare: *Bengt L. Andersson*

Ledamöter: *Marie Cronqvist, Daniel Möller, Maria Persson, Nils Silfverschiöld*

Suppleanter: *Otto von Arnold, Mikael Roll, Elsa Trolle Önnerfors*

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: *David Dunér*

Sekreterare: *Per Stobaeus*

Medlemmar: *Elisabet Göransson, Mattias Karlsson, Thomas Bergqvist Rydén, Ola Svensson, Elsa Trolle Önnerfors*

Årsboksredaktör

Daniel Möller

Revisorer: *Magnus Jerneck, Ulrika Lindstedt*

Suppleanter: *Erik Hedling, Håkan Rylander*

Hedersledamöter

Bexell, Göran, f. 43, 89, professor, f.d. præses

Modéer, Kjell Åke, f. 39, 81, professor

Vinge, Louise, f. 31, 72, professor

Österberg, Eva, f. 42, 75, professor

Nyinvalida ledamöter

Vid vårmötet 2023 invaldes följande inländska arbetande ledamöter

Arvidsson, Niklas, f. 73, professor
 Claesson, Christian, f. 75, docent
 Geevers, Liesbeth, f. 79, docent
 Guggenmos, Esther-Maria, f. 77, professor
 Göransson, Kristina, f. 75, docent
 Hansson Wahlberg, Tobias, f. 73, docent
 Jordan, Peter, f. 69, professor
 Klingvall, Eva, f. 76, docent
 Maurits, Alexander, f. 78, docent
 Persson, Maria, f. 78, docent
 Rudling, Per Anders, f. 74, docent
 Snickars, Pelle, f. 71, professor
 Stripple, Johannes, f. 71, docent
 Strömbom, Lisa, f. 75, docent
 Wahlberg, Lena, f. 74, docent

Stiftande ledamöter

Althin, Anders, f. 44, 83, direktör
 Andersson, Bengt L., f. 44, 12, direktör
 Arnell-Szurkos, Jonas, f. 69, 21, ordenshärold
 Arnold, Otto von, f. 50, 02, civilekonom
 Asklund, Lars, f. 42, 03, arkitekt SAR
 Björk, Nils Olof, f. 47, 19, fil. dr
 Blecher, Lennart, f. 55, 19, direktör
 Bonnier, Åke, f. 57, 15, biskop
 Denrell, Christer, f. 41, 03, ekon. dr h c
 Ehrensvärd, Jörgen, f. 32, 84, greve
 Fernström, Elisabeth, f. 51, 02, med. dr h c
 Fåhraeus, Christer, f. 65, 19, med. dr, tekn. dr h c
 Gyllenkrok, Nils, f. 48, 88, friherre
 Jarlskog, Anders, f. 63, 19, direktör
 Johansson, Carl Gustav, f. 37, 86, direktör
 Larsén, Carlhåkan, f. 38, 02, fil. mag.
 Leithner, Christina von, f. 41, 95, friherrinna

Lundström, Åge, f. 44, 94, bankdirektör
 Luthersson, Peter, f. 54, 03, docent
 Nyman, Sven, f. 59, 19, civilekonom, ekon. dr h c
 Ohlsson, Gunilla, f. 44, 19, teol.dr
 Palm, Göran, f. 33, 83, bankdirektör
 Paulsson, Maria, f. 70, 19, direktör
 Ramel, Gustaf, f. 56, 02, friherre
 Rausing, Birgit, f. 24, 85, fru
 Schwerin, Carl Johan von, f. 71, 08, lantmästare
 Silfverschiöld, Nils, f. 61, 13, friherre
 Skjutare, Lars-Erik, f. 52, 08, bankdirektör
 Sverdrup, Paul, f. 44, 19, fil. kand.
 Thulin, Lars, f. 40, 99, direktör
 Tornberg, Hans, f. 41, 83, advokat
 Trolle-Bonde, Gustaf, f. 43, 77, greve
 Wachtmeister, Carl Gustaf, f. 49, 03, greve
 Westin Jansson, Christian, f. 49, 20, civilekonom, ekon.dr h c
 Åshuvud, Olof, f. 31, 94, direktör

Arbetande ledamöter

A. INLÄNDSKA

Akujärvi, Johanna, f. 73, 13, docent
 Alling, Annika Mörte, f. 70, 16, docent
 Alm, David, f. 69, 10, docent
 Amsellem, Patrick, f. 69, 15, fil. dr
 Andersson Djurfeldt, Agnes, f. 73, 12, professor
 Bacquin, Mari, f. 70, 18, docent
 Bareis, Alexander, f. 71, 21, docent
 Bengtsson, Erik, f. 84, 20, docent
 Bergman, Kerstin, f. 70, 10, docent
 Bernardini, Petra, f. 71, 22, docent
 Bernhardsson, Katarina, f. 75, 20, docent
 Bexell, Magdalena, f. 74, 17, docent
 Boyd, Emily, f. 71, 21, professor
 Bringselius, Louise, f. 74, 16, docent
 Burenhult, Niclas, f. 69, 10, docent

Cronqvist, Marie, f. 73, 13, professor
 Dahlman, Christian, f. 70, 13, professor
 Dell'Unto, Nicolo, f. 78, 20, professor
 Duffy, Cian, f. 73, 18, professor
 Dunér, David, f. 70, 08, professor
 Enflo, Kerstin, f. 78, 14, professor
 Falkheimer, Jesper, f. 70, 12, professor
 Flyman Mattsson, Anna, f. 69, 21, docent
 Friis, Elisabeth, f. 73, 17, docent
 Gansten, Martin, f. 69, 20, docent
 Gerding, Henrik, f. 71, 18, professor
 Granfeldt, Jonas, f. 71, 10, professor
 Gudmundsson, David, f. 79, 20, docent
 Gyllstad, Henrik, f. 69, 20, docent
 Göransson, Elisabet, f. 71, 17, docent
 Haider, Jutta, f. 73, 18, professor
 Hammarlin, Mia-Marie, f. 72, 22, docent
 Hansson, Åsa, f. 67, 20, docent
 Hartman, Jenny, f. 74, 22, docent
 Heberlein, Ann, f. 70, 11, teol. dr
 Henning, Martin, f. 78, 11, docent
 Hill, Annette, f. 70, 18, professor
 Holgersson, Ulrika, f. 72, 17, docent
 Håkansson, Håkan, f. 69, 22, docent
 Hägerland, Tobias, f. 75, 16, docent
 Ishihara, Shinichiro, f. 73, 20, docent
 Jeutner, Valentin, f. 89, 21, docent
 Johansson, Håkan, f. 72, 20, professor
 Johansson, Victoria, f. 73, 19, docent
 Jönsson, Håkan, f. 71, 21, docent
 Krogh Groth, Sanne, f. 75, 20, docent
 Kärrholm, Sara, f. 74, 15, docent
 Larsson Heidenblad, David, f. 83, 22, docent
 Lindbladh, Johanna, f. 70, 20, docent
 Lindvall, Johannes, f. 75, 15, professor
 Linjamaa, Paul, f. 84, 22, docent

Lundberg, Johanna Gustafsson, f. 69, 16, docent
 Lundell, Patrik, f. 69, 10, professor
 Lundin, Katarina, f. 73, 14, docent
 Moodysson, Jerker, f. 75, 10, professor
 Möller, Daniel, f. 74, 16, professor
 Narvselius, Eleonora, f. 72, 20, docent
 Nilsson, Gabriella, f. 73, 20, docent
 Nilsson, Therese, f. 77, 18, professor
 Nykvist, Karin, f. 70, 18, docent
 Olsson, Tobias, f. 73, 14, professor
 Osvath, Mathias, f. 74, 17, docent
 Persson, Maria, f. 70, 14, docent
 Persson, Vilhelm, f. 74, 22, professor
 Petersén, Moa, f. 81, 22, docent
 Rivano Eckerdal, Johanna, f. 67, 20, docent
 Roll, Mikael, f. 77, 16, professor
 Röcklinsberg, Helena, f. 69, 07, teol. dr
 Sandberg, Helena, f. 69, 14, professor
 Stobaeus, Per, f. 75, 22, docent
 Sturfelt, Lina, f. 71, 21, docent
 Sunnqvist, Martin, f. 75, 20, docent
 Svensson, Peter, f. 72, 17, docent
 Svenungsson, Jayne, f. 73, 15, professor
 Tenngart, Paul, f. 72, 10, docent
 Teorell, Jan, f. 69, 16, professor
 Thomasson, Anna, f. 77, 20, docent
 Wallin, Annika, f. 72, 16, docent
 Wenander, Henrik, f. 76, 19, professor
 Westergren, Andreas, f. 74, 21, docent
 Wikander, Ola, f. 81, 18, docent
 Willim, Robert, f. 70, 18, docent
 Wästerfors, David, f. 72, 20, professor
 Ågren, Malin, f. 72, 22, docent
 Önnersfors, Elsa Trolle, f. 71, 16, docent
 Östling, Johan, f. 78, 16, professor
 Östlund, Joachim, f. 73, 18, docent

B. UTLÄNDSKA

Carling, Gerd, f. 71, 10, professor
 Hult, Francis, f. 75, 16, professor
 Jordheim, Helge, f. 71, 20, professor
 Snyder, Timothy, f. 69, 21, professor
 Strandgaard Jensen, Helle, f. 81, 20, lektor
 Vogt, Helle, f. 74, 20, professor

Seniorer

Aarnio, Aulis, f. 37, 83, professor
 Aggestam, Karin, f. 65, 06, professor
 Ahlström, Torbjörn, f. 65, 10, professor
 Albertz, Rainer, f. 43, 93, professor
 Ambjörn, Lena, f. 58, 04, professor, f.d. præses
 Andersson, Fredrik, f. 68, 06, professor
 Andersson, Hans, f. 36, 87, professor
 Andersson, Helen, f. 59, 01, docent
 Andersson, Lars Gustaf, f. 60, 05, professor
 Andersson, Lars M., f. 61, 02, universitetslektor
 Andrén, Anders, f. 52, 91, professor
 Appelros, Erica, f. 64, 06, docent
 Arwidi, Olof, f. 42, 94, professor
 Baldwin, Peter, f. 56, 04, professor
 Balkenius, Christian, f. 66, 10, professor
 Battail, Jean François, f. 39, 93, professor
 Buhn, Per, f. 60, 04, professor
 Berggren, Lars, f. 51, 96, professor
 Berggren, Lars, f. 51, 05, professor
 Bergholtz, Gunnar, f. 43, 89, professor
 Berglund, Birgitta, f. 54, 08, docent
 Björling, Fiona, f. 44, 81, professor
 Blomqvist, Göran, f. 51, 94, f.d. vd
 Blomqvist, Jerker, f. 38, 75, professor
 Blomqvist, Karin, f. 54, 97, professor
 Bogdan, Michael, f. 46, 84, professor
 Bohlin, Folke, f. 31, 74, professor

Borgehammar, Stephan, f. 58, 05, professor
Brinck, Ingar, f. 64, 06, professor
Brückner, Wolfgang, f. 30, 79, professor
Callmer, Johan, f. 45, 84, professor
Carlsson Wetterberg, Christina, f. 50, 95, professor
Cederlund, Johan, f. 63, 98, professor
Christensen, Robert Zola, f. 64, 17, docent
Christensen-Nugues, Charlotte, f. 64, 17, docent
Christensson, Jakob, f. 65, 02, docent
Clarke, Helen, f. 39, 88, Senior lecturer
Collin, Sven-Olof, f. 57, 98, professor
Delsing, Lars-Olof, f. 59, 98, professor
Duvall-Hargrove, Nancy, 92, professor
Edgren, Lars, f. 53, 95, professor
Edling, Christofer, f. 66, 18, professor
Egerland, Verner, f. 66, 01, professor
Egonsson, Dan, f. 56, 00, professor
Ekberg, Lena, f. 54, 96, professor
Ekerot, Lars-Johan, f. 42, 95, docent
Ekholm-Friedman, Kajsa, f. 39, 87, professor
Elmroth, Ingvar, f. 28, 80, docent
Eneroth, Kristina, f. 62, 98, docent
Ersgård, Lars, f. 47, 95, professor
Eyben, Bo von, f. 46, 90, professor
Fogelmark, Staffan, f. 39, 80, professor
Folkestad, Göran, f. 52, 99, professor
Forslid, Torbjörn, f. 62, 12, professor
Fridlund, Patrik, f. 64, 17, docent
Friedman, Jonathan, f. 46, 97, professor
Frykman, Jonas, f. 42, 89, professor
Geisler, Ursula, f. 64, 04, Dr Phil
Gellerstam, Göran, f. 40, 92, universitetslektor
Gerle, Elisabeth, f. 51, 03, professor
Germundsson, Tomas, f. 54, 02, professor
Gerner, Kristian, f. 42, 86, professor
Gibert, Teresa, f. 54, 94, professor

Grønnum, Nina, f. 45, 88, lektor
 Guillet de Monthoux, Pierre, f. 46, 83, professor
 Gullberg, Marianne, f. 64, 11, professor
 Gulz, Agneta, f. 63, 09, professor
 Gustafsson, Anna W., f. 68, 15, docent
 Gustafsson, Harald, f. 53, 96, professor
 Gustavsson, Anders, f. 40, 78, professor
 Gärdenfors, Peter, f. 49, 85, professor
 Haettner Aurelius, Eva, f. 48, 93, professor
 Hagström, Charlotte, f. 65, 11, docent
 Haikola, Lars, f. 47, 95, f.d. universitetskansler
 Halldenius, Lena, f. 67, 12, professor
 Hallonsten, Gösta, f. 49, 99, professor
 Hansson, Bengt, f. 43, 80, professor, f.d. præses
 Hansson, Martin, f. 65, 18, docent
 Harrison, Dick, f. 66, 01, professor
 Haskå, Inger, f. 41, 80, docent
 Hedling, Erik, f. 55, 99, professor, f.d. præses
 Hermerén, Göran, f. 39, 76, professor
 Hetzler, Antoinette, f. 43, 87, professor
 Hidal, Sten, f. 46, 83, professor
 Hjärpe, Jan, f. 42, 93, professor
 Holm, Lisa, f. 62, 09, professor
 Holmberg, Bo, f. 57, 95, professor
 Holmberg, Gustav, f. 67, 06, docent
 Holmer, Arthur, f. 66, 02, docent
 Holsanova, Jana, f. 62, 08, docent
 Hopt, Klaus J., f. 40, 83, professor
 Hornborg, Alf, f. 54, 94, professor
 Horne, Merle, f. 50, 96, professor
 Hårdh, Birgitta, f. 45, 83, professor, f.d. præses
 Höög, Victoria, f. 55, 01, docent
 Idvall, Markus, f. 64, 18, professor
 Iregren, Elisabeth, f. 44, 94, professor
 Jain, Kulbushan, f. 40, 87, professor
 Jarlbro, Gunilla, f. 53, 07, professor

Jarlert, Anders, f. 52, 96, professor
 Jeanrond, Werner, f. 55, 95, professor
 Jennbert, Kristina, f. 50, 95, professor
 Jerneck, Magnus, f. 51, 93, professor
 Jirström, Magnus, f. 60, 10, professor
 Johansson, Ella, f. 58, 02, professor
 Johansson, Karin, f. 62, 15, professor
 Johansson, Mats, f. 58, 04, fil. dr
 Jonnergård, Karin, f. 57, 99, professor
 Jonsson, Bibi, f. 60, 06, professor
 Jonung, Lars, f. 44, 89, professor
 Josefsson, Gunlög, f. 57, 98, professor
 Julien, Marit, f. 58, 06, professor
 Jungar, Sune, f. 36, 88, professor
 Jönsson, Arne, f. 50, 98, professor
 Jönsson, Håkan, f. 64, 07, professor
 Jönsson, Lars-Eric, f. 61, 10, professor
 Jönsson, Mats, f. 60, 08, professor
 Kaiserfeld, Thomas, f. 64, 12, professor
 Kander, Astrid, f. 62, 08, professor
 Karlsson, Klas Göran, f. 55, 91, professor
 Kaszinska, Maria, f. 42, 91, professor
 Klinge, Matti, f. 36, 76, professor
 Klintman, Mikael, f. 68, 09, professor
 Knutsson, Bengt, f. 36, 78, docent
 Koblik, Steven, f. 41, 77, professor
 Kolbe, Wiebke, f. 64, 14, professor
 Kornhall, David, f. 28, 68, docent
 Kostecki, Marian, Jan, f. 49, 83, professor
 Kronsell, Annica, f. 59, 09, professor
 Krummacher, Friedhelm, f. 36, 75, professor
 Kvist, Hans-Olof, f. 41, 94, professor
 Källkvist, Marie, f. 67, 07, professor
 Körting, Corinna, f. 67, 20, professor
 Lagnevik, Claes-Magnus, f. 49, 98, professor
 Landén, Barbro, f. 54, 99, universitetslektor

Larsson, Björn, f. 53, 96, professor
Larsson, Lars, f. 47, 84, professor
Larsson, Lars-Olof, f. 38, 85, professor
Lauha, Aila, f. 51, 02, professor
Leiss, Elisabeth, f. 57, 03, professor
Levay, Charlotta, f. 66, 18, docent
Lewan, Nils, f. 29, 77, docent
Liepe, Lena, f. 62, 03, professor
Lilius, Henrik, f. 39, 85, professor
Liljefors, Max, f. 63, 13, professor
Lindahl, Anders, f. 53, 97, professor
Lindahl, Lars, f. 36, 89, professor
Lindberg, Christer, f. 56, 97, professor
Lindström, Caj-Gunnar, f. 42, 80, professor
Lindström, Fredrik, f. 53, 95, professor
Ljung, Per Erik, f. 43, 95, docent
Lund, Jørn, f. 46, 92, professor
Lundblad, Kristina, f. 65, 17, docent
Lundgren, Svante, f. 60, 12, docent
Lundin, Susanne, f. 55, 00, professor
Lundquist, Karl-Johan, f. 59, 05, professor
Lundqvist, Åsa, f. 68, 18, professor
Löfgren, Orvar, f. 43, 81, professor
Magnusson Staaf, Björn, f. 62, 14, docent
Malm, Thomas, f. 60, 13, professor
Manninen, Satu, f. 68, 11, professor
Mansén, Elisabeth, f. 54, 97, professor
Massengale, James, f. 40, 85, professor
Mattsson, Titti, f. 64, 15, professor
Melandar, Göran, f. 38, 83, professor
Mettinger, Tryggve, f. 40, 86, professor
Moëll, Christina, f. 50, 02, professor
Molnár, Valéria, f. 52, 95, professor
Mortensen, Anders, f. 59, 03, fil. dr
Nergelius, Joakim, f. 62, 00, professor
Neuhaus, Sinikka, f. 68, 10, teol. dr

Nielsen, Kirsten, f. 43, 93, professor
 Nilsén, Per, f. 67, 12, docent
 Nilsson, Annika, f. 58, 09, docent
 Nilsson, Jan-Henrik, f. 61, 14, docent
 Nilsson, Jan Olof, f. 54, 97, universitetslektor
 Nilsson, Sten Åke, f. 36, 73, professor, f.d. præses
 Noll, Gregor, f. 64, 12, professor
 Norberg, Claes, f. 60, 99, professor
 Nordin, Jonas, f. 68, 19, professor
 Nordin, Magdalena, f. 67, 19, docent
 Nordin, Svante, f. 46, 93, professor
 Norlin, Kjell, f. 43, 96, universitetslektor
 Norrhem, Svante, f. 62, 15, docent
 Nyberg, Lennart, f. 56, 00, universitetslektor
 Näsman, Ulf, f. 44, 94, docent
 Nøjgaard, Morten, f. 34, 78, professor
 O'Dell, Tom, f. 62, 14, professor
 Ohlsson, Anders, f. 56, 99, professor
 Olander, Birgitta, f. 47, 96, docent
 Olausson, Deborah, f. 51, 99, professor
 Olsson, Erik J., f. 64, 07, professor
 Otterbeck, Jonas, f. 65, 10, professor
 Palm, Anders, f. 42, 86, professor
 Paradis, Carita, f. 53, 03, professor
 Paulsson, Göte, f. 45, 78, docent
 Persson, Anders, f. 56, 00, professor
 Persson, Johannes, f. 68, 06, professor
 Petersson, Björn, f. 56, 08, docent
 Petersson, Bo, f. 60, 00, professor
 Piltz, Anders, f. 43, 82, professor
 Platzack, Christer, f. 43, 87, professor
 Prasad, Pushkala, f. 57, 99, professor
 Pålsson, Anne-Marie, f. 51, 95, docent
 Qvarnström, Olle, f. 53, 00, professor
 Rabinowicz, Włodzimierz, f. 47, 96, professor
 Ragvald, Lars, f. 42, 95, professor

Rahm, Henrik, f. 63, 11, docent
Raudvere, Catharina, f. 60, 96, professor
Resic, Sanimir, f. 64, 08, docent
Riddersporre, Mats, f. 54, 98, docent
Roos, Paavo, f. 37, 90, universitetslektor
Rosengren, Henrik, f. 68, 17, docent
Rosengren, Inger, f. 34, 71, professor
Rosenkvist, Henrik, f. 65, 11, professor
Roslund, Mats, f. 57, 04, professor
Rubenson, Samuel, f. 55, 95, professor
Rudebeck, Elisabeth, f. 52, 01, fil. dr
Rundquist, Franz-Michael, f. 48, 98, professor
Rydén, Per, f. 37, 82, professor
Rystedt, Eva, f. 45, 96, professor
Rønnow-Rasmussen, Toni, f. 56, 07, professor
Sabatakakis, Vassilios, f. 54, 06, docent
Sahlin, Nils-Eric, f. 54, 88, professor
Salmon, Patrick, f. 52, 04, professor
Salomon, Kim, f. 48, 89, professor
Salomonsson, Karin, f. 59, 05, docent
Sanders, Hanne, f. 57, 01, professor
Sandqvist, Sven, f. 39, 86, docent
Sandström, Sven, f. 27, 59, professor
Scheuer, Blazenska, f. 67, 09, teol. dr
Schiöler, Niklas, f. 64, 09, docent
Schlyter, Suzanne, f. 44, 91, professor
Schönström, Rikard, f. 55, 07, professor
Schötz, Susanne, f. 65, 16, docent
Sellerberg, Ann-Mari, f. 43, 93, professor
Sen, Amartya, f. 33, 81, professor
Sigrell, Anders, f. 61, 09, professor
Sjöberg, Birthe, f. 46, 98, professor
Sjöblad, Christina, f. 39, 93, professor
Skansjö, Sten, f. 42, 88, professor
Steene, Birgitta, f. 28, 80, professor
Steensland, Lars, f. 41, 94, professor

Steiner, Ann, f. 68, 18, docent
 Stenberg, Leif, f. 59, 03, professor
 Stenström, Johan, f. 51, 01, professor
 Strömqvist, Sven, f. 54, 00, professor
 Sundholm, Göran, f. 53, 93, professor
 Sundin, Olof, f. 68, 10, professor
 Swahn, Sigbrit, f. 33, 82, professor
 Svantesson, Jan-Olof, f. 44, 95, professor
 Svartvik, Jan, f. 31, 70, professor
 Svartvik, Jesper, f. 65, 04, professor, f.d. præses
 Svenbro, Jesper, f. 44, 92, professor
 Svensson, Birgitta, f. 48, 96, professor
 Svensson, Christina, f. 45, 98, docent
 Svensson, Jan, f. 50, 02, professor
 Svensson, Lars, f. 38, 86, docent
 Svensson, Lars-Håkan, f. 44, 85, professor
 Söderpalm, Sven Anders, f. 33, 76, professor
 Söderström, Lars, f. 40, 89, professor
 Tamm, Ditlef, f. 46, 85, professor
 Teleman, Ulf, f. 34, 85, professor
 Thavenius, Jan, f. 34, 81, professor
 Thormählen, Marianne, f. 49, 83, professor
 Touati, Paul, f. 50, 95, professor
 Trautner Kromann, Hanne, f. 45, 95, professor
 Tägil, Sven, f. 30, 68, professor
 Törnquist-Plewa, Barbara, f. 60, 00, professor
 Törnqvist, Gunnar, f. 33, 68, professor
 Ulvros, Eva Helen, f. 54, 98, professor
 Vandkilde, Helle, f. 55, 00, professor
 Viberg, Åke, f. 45, 95, professor
 Vikner, Kerstin, f. 51, 98, docent
 Vähäkangas, Mika, f. 68, 13, professor
 Wallengren, Ann-Kristin, f. 59, 07, professor
 Weijer, Joost van de, f. 66, 17, docent
 Wengelin, Åsa, f. 68, 05, professor
 Werbart, Bozena, f. 48, 95, professor

Werner, Yvonne, f. 54, 97, professor
 Westerhult, Bo, f. 29, 72, docent
 Westerhäll, Lotta, f. 44, 93, professor
 Wiberg, Eva, f. 58, 02, professor
 Wienberg, Jes, f. 56, 97, professor
 Wikander, Örjan, f. 43, 92, professor
 Wikdahl, Magnus, f. 54, 97, universitetslektor
 Wilson, David, f. 30, 72, professor
 Wrede, Johan, f. 35, 72, professor
 Wärneryd, Olof, f. 31, 76, professor
 Yard, Stefan, f. 49, 99, professor
 Zander, Ulf, f. 65, 03, professor
 Zetterberg, Karin, f. 68, 10, docent
 Zetterholm, Karin, f. 67, 08, docent
 Zetterholm, Magnus, f. 58, 08, docent
 Zillén, Erik, f. 60, 03, docent
 Zlatev, Jordan, f. 65, 08, professor
 Åkesson, Lynn, f. 51, 97, professor
 Östersjö, Stefan, f. 67, 16, docent

Bortgångna hedersledamöter

Andrén, Carl-Gustaf, 1922–2018, professor, f.d. universitetskansler
 Bringéus, Nils-Arvid, 1926–2023, professor, f.d. præsæs
 Broberg, Gunnar, 1942–2022, professor, f.d. præsæs
 Croce, Benedetto, 1866–1952, senator
 Ekwall, Bror Oskar Eilert, 1877–1964, professor
 Evans, Sir Arthur John, 1851–1941, professor
 Fehrman, Carl, 1915–2010, professor, f.d. præsæs
 Gjerstad, Erik Einar, 1897–1988, professor
 Heckscher, Eli, 1879–1952, professor
 Hirn, Yrjö, 1870–1942, professor
 Josephson, Ragnar, 1893–1966, professor, f.d. præsæs
 Kock, Karl Axel Lichnowsky, 1851–1935, professor
 Löfstedt, Einar, 1880–1955, professor, f.d. præsæs
 Lönnroth, Erik, 1910–2002, professor
 Meillet, Antoine, 1866–1936, professor

Montelius, Oscar, 1843–1921, riksantikvarie
 Müller, Sophus, 1846–1934, museumsdirektör
 Nilsson, Martin P:sson, 1874–1967, professor
 Odén, Birgitta, 1921–2016, professor
 Stjernquist, Berta, 1918–2010, professor
 Tegnér, Esaias, 1843–1928, professor
 Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, 1842–1927, excellens, professor
 Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von, 1848–1931, excellens, professor
 Weibull, Lauritz, 1873–1960, professor, f.d. præses
 Werin, Algot, 1892–1975, professor
 Wölfflin, Heinrich, 1864–1945, professor

Bortgångna stiftande ledamöter

Acking, Carl-Axel, 1910–2001, professor
 Alfredson, Ulf, 1923–2022, advokat
 Bendz, Maj, 1909–2006, fru
 Bendz, Olof Gregor Mortimer, 1904–1973, godsägare
 Bergengren, Axel Göran Magnus, 1921–1972, civilekonom
 Berger, Svante Edwin Larsson, 1871–1962, direktör
 Berger, Carl Magnus, 1915–1964, direktör
 Berger, Dagmar Linnea Charlotta, f. Boon, 1915–1989, fru
 Bergh, Thorsten Christian Howard, 1901–1965, jur. o. fil. kand., konsul
 Borelius, Sven 1928–2004, direktör
 Bratt, Bertil, 1932–1997, direktör
 Burgman, Torsten, 1925–2023, fil. dr
 Cavalli-Björkman, Hans, 1928–2020, bankdirektör
 Coyet, Hilda Eleonore Henriette Dorotée Amelie, f. friherrinnan Cederström, 1859–1941
 Crafoord, Holger Alf Erik, 1908–1982, direktör
 Dahlgren, Sture Hjalmar Thorild, 1888–1968, fil. dr, assurancesdirektör
 Dunker, Henry Christian Louis, 1870–1962, fabriksdisponent
 Edstrand, Karin Thekla Eleonora, 1880–1959, fröken
 Edstrand, Reinhold Theodor Werner, 1882–1923, direktör
 Ehrnberg, Gösta Theodor, 1895–1981, direktör
 Ekblom, Ingemar, 1903–1987, direktör
 Engeström, Max Emil Leopold, 1867–1930, konsul

Faxe, Jörgen, 1902–2002, direktör
 Geijer, Fredrik Wilhelm Gustaf von, 1865–1930, ryttmästare, godsägare
 Gierow, Karl Ragnar Knut, 1904–1982, fil. dr, författare
 Græbe, Ejler Otto, 1892–1977, domkyrkoarkitekt
 Grönvall, Anders, fil. lic., 1937–2009, förste bibliotekarie
 Gyllenkrok, Nils Johan Malcolm, 1887–1941, friherre, hovstallmästare
 Gyllenkrok, Thure-Gabriel, 1922–2012, friherre
 Haffner, Johan, 1876–1931, stadsläkare
 Hallström, Hadar Erik H:son, 1900–1988, direktör
 Hallwyl Anna Fredrika Wilhelmina von, f. Kempe, 1844–1930, grevinna
 Hallwyl, Walter von, 1839–1921, greve
 Hammarskiöld, Sven Ludvig, 1901–1983, direktör, f.d. hovrättsråd
 Hansen, Einar Anton, 1902–1994, direktör
 Hansen, Jozzi Ella, f. Jensen, 1912–2000, verkst. direktör
 Hjelme-Lundberg, John, 1902–1970, konsul
 Holmberg, Hans Åke, 1919–2001, tekn. dr
 Holmström, Nils Gunnar Teodor, 1904–1987, direktör
 Jacobsen, Helge, 1882–1946, direktör
 Janson, Rolf G., 1925–2018, direktör
 Jensen, Arthur Marinus, 1891–1968, direktör
 Jerenäs, Hans, 1938–2018, grosshandlare
 Johnson, Sten K., 1945–2013, direktör
 Kamprad, Ingvar, 1926–2018, direktör
 Kennedy, Douglas, 1912–2007, godsägare
 Larsson, Inger, 1937–2013, informationskonsult
 Larsson, Sven Gunnar, 1911–2003, direktör
 Lilliehöök, Lennart, 1924–2019, verkst. direktör
 Lindblad, Per, 1929–2018, direktör
 Lindh, Sten, 1922–2011, ambassadör
 Lindeberg, Sven-Ola, 1928–2016, fil. dr
 Lindskog, Bengt I., 1929–2021, professor
 Lundberg, Sven Emil, 1889–1947, bergsingenjör, direktör
 Lundblad, Nils Waldemar, 1888–1947, hovrättsassessor, direktör
 Lundeqvist, Gösta Evald Andreas, 1892–1962, civilingenjör, direktör
 Lundström, Margit, f. von Geijer, 1907–2002, generalska
 Malmros, Frans, 1925–2003, konsul

Marklund, Kari, 1938–2018, landshövding
 Modin, Alvar, 1920–2007, direktör
 Montelin, Adolf Fredrik, 1871–1941, apotekare
 Munksgaard, Ejnar Johannes, 1890–1948, forlagsboghandler, dr phil
 Mårtensson, Folke, 1922–1996, direktör
 Möller, Frans Ballieu, 1897–1995, direktör
 Mörck, Einar Walter, 1914–1982, direktör
 Nevsten, Andreas Edvard, 1885–1962, byggmästare
 Nordqvist, Gunhild Theresia Elvira, f. Edstrand, 1883–1951, doktorinna
 Ohlsson, Sven Håkan, 1920–1997, bokförläggare
 Olofsson, Johan Sigfrid Mattias, 1899–1981, leg. läkare
 Palmstierna, Anne-Marie Aurore, 1907–1995, friherrinna
 Palmstierna, Carl Otto, 1900–1966, friherre, hovjägmästare
 Palmstierna, Jacob, 1934–2013, friherre
 Penser, Per Wilhelm Julius, 1901–1993, advokat
 Petrén, Karl Anders, 1868–1927, professor
 Rasmusson, Eric, 1916–2011, direktör
 Rausing, Gad Anders, 1922–2000, docent, direktör, f.d. præsens
 Rausing, Hans, 1926–2019, direktör
 Roos, Axel, 1922–2007, bankdirektör
 Roos, Axel Bernhard, 1886–1957, jur. dr, advokat
 Sager, Olof, 1920–2008, universitetslektor
 Sahlberg, Karl-Erik, 1928–2018, direktör
 Sahlin, Bo Carl Henrik, 1901–1949, med. lic., direktör
 Sahlin, Carl Andreas, 1861–1943, fil. dr
 Sahlin, Johan Albert, 1868–1936, fabriksägare
 Sahlin, Stig Erik Gunnar, 1899–1963, ambassadör
 Samuelson, Sten Olov, 1926–2002, professor
 Sandberg, Ivar Nils Gotthard, 1881–1961, direktör
 Sandblom, Grace, f. Schaefer, 1907–2006, fru
 Schmiterlów, Adelheid Emma Otburgis von, 1875–1959, godsägare
 Silfverschiöld, Irma, 1937–2020, friherrinna
 Strömbom, Nils Alfred Ragnar, 1898–1983, kapten, fil. lic.
 Ståhlbrandt, Åke, 1914–1995, direktör
 Swartz, Carl Johan Gustaf, 1858–1926, universitetskansler
 Swartz, Pehr Johan Jacob, 1860–1939, direktör

Thomasson, Tage Emanuel, 1894–1974, civilingenjör, direktör
 Thott, Greta, 1908–2003, grevinna
 Thott, Gustaf Otto Tage Stig, 1885–1948, greve, hovjägmästare
 Trolle-Bonde, Anna Ingeborg Blenda, f. von Essen, 1908–1973, grevinna
 Trolle-Bonde, Carl, 1907–1969, greve
 Tunhammar, Elam, 1903–1995, direktör
 Wachtmeister, Axel Wilhelm, 1869–1929, greve, kammarherre
 Wehtje, Ernst Jonas, 1891–1972, tekn. dr, direktör
 Weibull, Märta Maria (Mary) Sofia, f. Fahlbeck, 1897–1968, fru
 Wessman, Gunnar, 1928–2019, verkst. direktör
 Westerberg, Gunnar, 1920–2001, civilingenjör
 Westrup, Johan Wilhelm Magnus, 1862–1939, v. konsul
 Wetterlundh, Sune Charles Gustaf, 1904–2000, verkst. direktör
 Wiberg, John Åke Truli, 1902–1963, överintendent
 Wigstrand, Gunnar, 1903–1965, disponent
 Wijkander, Klara Severina, f. Kock, 1888–1977, fru
 Wrangel von Brehmer, Margit, 1916–2011, friherrinna
 Wrede, Ulrika, 1955–2012, friherrinna

Stadgar för Vetenskapssocieteten i Lund

Av den 6 maj 1920 med ändringar av den 8 dec. 1944, den 27 nov. 1948, den 4 dec. 1953, den 31 nov. 1964, den 25 nov. 1967, den 21 nov. 1970, den 20 nov. 1971, den 19 nov. 1982, den 25 nov. 1994 och den 30 nov. 2001.

SOCIETETENS UPPGIFT OCH SAMMANSÄTTNING

§ 1

Vetenskapssocieteten i Lund har till uppgift att främja humanistisk vetenskaplig forskning, däri inbegripet religions-, rätts- och samhällsvetenskap. Societeten skall i sin verksamhet särskilt beakta yngre forskares behov.

§ 2

Societeten består av stiftande samt inländska och utländska arbetande ledamöter jämte hedersledamöter och seniores. Till arbetande ledamot kan endast vetenskapsidkare som inte fyllt 55 år utses. Vid 55 års ålder övergår arbetande ledamot till gruppen seniores. I Societetens styrelse och nämnder kan endast stiftande och inländska arbetande ledamöter inväljas.

Endast stiftande och inländska arbetande ledamöter äger delta i val och i sådana överläggningar och beslut som rör ekonomiska och administrativa frågor.

§ 3

De inländska arbetande ledamöternas antal får vara högst 100, de utländska arbetande ledamöternas högst 35, de stiftande ledamöternas högst 50.

§ 4

Till stiftande ledamot kan utses person, som visat synnerligt engagemang för humanistisk vetenskap och kultur, eller person, som Societeten finner kunna bidra till Societetens verksamhet och utveckling. Stiftande ledamot äger samma rättigheter som inländsk arbetande ledamot.

§ 5

Till Societetens hedersledamöter kan väljas personer av utmärkt förtjänst om humanistisk vetenskap. Deras antal må ej överstiga sju.

STYRELSE OCH NÄMNDER

§ 6

Societetens angelägenheter handhas av en styrelse, bestående av nio ledamöter, av vilka en är praeses, en vice praeses, en sekreterare, en vice sekreterare och en skattmästare. Av styrelsens medlemmar skall minst tre vara stiftande ledamöter. För styrelsemedlemmarna väljs tre ersättare.

§ 7

Vid varje högtidssammanträde väljs för en tid av 3 år tre styrelsemedlemmar och en ersättare.

§ 8

Styrelsen, som har sitt säte i Lund och till vars sammanträden samtliga dess medlemmar och ersättare kallas, är beslutför då minst fem av dessa är närvarande. Vid lika röstetal har praeses utslagsröst.

§ 9

Arbetande ledamöter och hedersledamöter väljs av Societeten. Det åligger styrelsen att, genom utsedd valkommitté, bereda och för Societeten framlägga förslag till inval. Envar ledamot äger lämna förslag till inval. Sådant förslag skall vara styrelsen tillhanda senast den 1 februari året för inval.

Stiftande ledamöter väljs av styrelsen.

§ 10

Till tryckning i Societetens skriftserier inlämnade skrifter bedöms av styrelsen eller en av styrelsen utsedd kommitté, efter inhämtande av utlåtande från facksakkunnig.

ÄMBETSMÄN

§ 11

Societetens ämbetsmän är sekreteraren, vice sekreteraren och skattmästaren.

§ 12

Sekreteraren skall hålla förteckning över Societetens ledamöter, föra protokoll vid Societetens sammanträden samt förbereda och föredraga de ärenden som där skall förekomma, verkställa de vid sammanträdena fattade besluten, till varje högtidssammanträde avge styrelsens berättelse om Societetens verksamhet under föregående år samt omhänderha Societetens publikationsverksamhet.

§ 13

Skattmästaren handhar Societetens ekonomiska angelägenheter, för Societetens räkenskaper samt avlämnar före den 15 maj föregående års räkenskaper till revisorerna.

SAMMANTRÄDEN OCH VAL

§ 14

Societeten sammanträder i Lund efter kallelse av praeses. Begär tio ledamöter i skrivelse till praeses sammanträde, är denne skyldig att omedelbart utlysa sådant. Högtidssammanträde hålls årligen i november månad, för så vitt ej styrelsen av särskild anledning bestämmer annorlunda.

§ 15

Societeten är beslutför, om minst tio av dess ledamöter jämte praeses och sekreteraren eller deras ersättare är närvarande. Endast närvarande ledamot äger delta i omröstning.

§ 16

Val av arbetande ledamöter, hedersledamöter och styrelse förrättas öppet, såvida inte röstberättigad ledamot begär slutet omröstning. Vid lika röstetal avgörs valet genom lottning.

§ 17

Beslut i ärende, som inte angivits i kallelse till sammanträde, får inte fattas, såvida inte stadgarna föreskriver att det skall behandlas.

EKONOMI

§ 18

Societetens räkenskapsår är kalenderår.

§ 19

Societetens verksamhet finansieras genom en dispositionsfond samt genom för ändamålet donerade fonder. Av Societetens grundfond får endast avkastningen disponeras.

§ 20

För granskning av årets räkenskaper och inventering av Societetens tillhörigheter utses vid högtidssammanträdet för en tid av 1 år två revisorer med två ersättare. Revisorerna äger tillgång till samtliga protokoll och handlingar samt Societetens övriga tillhörigheter.

Revisionsberättelsen, som skall innehålla till- eller avstyrkan om ansvarsfrihet åt styrelsen, överlämnas till Societeten senast den 2 september och framlägges för beslut om godkännande på högtidssammanträdet.

ALLMÄNNA BESTÄMMELSER

§ 21

Societetens årsbok utdelas kostnadsfritt till samtliga ledamöter. I Societetens ordinarie skriftserie ("Skrifter") ingående skrifter utsänds kostnadsfritt efter rekvisition.

§ 22

Om Societetens verksamhet i övrigt gäller den arbetsordning Societeteten finner skäl att antaga.

§ 23

För ändring av dessa stadgar erfordras samstämmiga beslut med minst 2/3 majoritet på två omedelbart efter varandra följande högtidssammanträden. Dock får beslut om ändring av Societetens uppgift att främja humanistisk forskning, av § 2 första stycket tredje meningen eller av bestämmelserna i § 19 angående grundfonden inte fattas.

VETENSKAPSSOCIETETEN I LUND

Skriftförteckning

1. Herbert Petersson. *Studien über die indogermanische Heteroklisie*. 1921.
2. Alf Nyman. *Kring antinomierna. Teser och antiteser inom föraristotelisk filosofi*. 1920.
3. Axel W. Persson. *Staat und Manufaktur im römischen Reiche. Eine wirtschaftsgeschichtliche Studie nebst einem Exkurse über angezogene Götterstatuen*. 1923.
4. James Harrington's *Oceana*, utgiven och kommenterad av S. B. Liljegren. 1924.
5. John Frödin. *Siljansområdets fäbodbygd*. 1925.
6. Sigurd Agrell. *Runornas talmystik och dess antika förebild*. 1927.
7. N. Otto Heinertz. *Etymologische Studien zum Althochdeutschen*. 1927.
8. Alf Nyman. *Schema och slutsats. En experimentallogisk undersökning*. 1928.
9. Fredrik Lagerroth. *Platons stats- och rättsbegrepp. En studie i allmän statslära*. 1928.
10. Sigurd Agrell. *Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen*. 1928.
11. *Stockholms stads tänkebok 1524–1529 av M:r Olauus Petri Phase*, utgiven av Ludvig Larsson, häfte 1–2. 1929. Häfte 3: Register av Sven Ljung. 1940.
12. *Gudmundi Olai Thesaurus Adagiorum linguae septentrionalis antiquae et modernae*, utgiven av Gottfrid Kallstenius. 1930.
13. Torsten Wennström. *Studier över böter och myntvärden i Västgötalagarna*. 1931.
14. Heinrich Hoppe. *Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians*. 1932.
15. Ivar Lindquist. *Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern*. 1932.
16. Albert Wifstrand. *Von Kallimachos zu Nonnos. Metrisch-stilistische Untersuchungen zur späteren griechischen Epik und zu verwandten Gedichtgattungen*. 1933.
17. Ingvar Andersson. *Erik XIV:s engelska underhandlingar. Studier i svensk diplomati och handelspolitik*. 1935.
18. Anders Gagnér. *Florilegium Gallicum. Untersuchungen und Texte zur Geschichte der Mittellateinischen Florilegienliteratur*. 1936.
19. Gunnar Carlsson. *Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. Historisch-philologisch Untersucht*. 1936.
20. *Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker*, utgivna av Erik Noreen. 1937.
21. Johan Åkerman. *Das Problem der sozialökonomischen Synthese*. 1938.
22. Erik Noreen. *Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. Undersökningar jämte två textbilagor: "Nachspiel" och "Troas"*. 1938.
23. Walter Åkerlund. *Studier över Ynglingatal*. 1939.
24. Ivar Lindquist. *Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen*. 1940.
25. *Jesper Swedbergs Lefwernes Beskrifning*, utgiven av Gunnar Wetterberg. I. Text. 1941.
26. Ivar Lindquist. *Västgötalagens litterära bilagor. Medeltida svensk småberättelsekonst på poesi och prosa*. 1941.

27. Bertil Axelson. *Das Prioritätsproblem Tertullian – Minucius Felix*. 1941.
28. K. G. Ljunggren. *Almanackorna och det svenska ordförrådet. Bidrag till svensk ordhistoria*. 1944.
29. Bertil Axelson. *Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache*. 1945.
30. Per Wieselgren. *Neli Suecani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundratalet*. 1946.
31. *Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen*, utgivna av Torsten Dahlberg. 1948.
32. Erik Johan Mecks *dagbok 1644–1699*, utgiven av Fredrik Arfwidsson. 1948.
33. Thede Palm. *Trädkult. Studier i germansk religionshistoria*. With a summary in English. (Tree Worship. Studies in Teutonic History of Religion.) 1948.
34. Carl-Martin Edsman. *Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites*. 1949.
35. Sven Svensson. *Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria*. With a summary in English. (The Commercial Background of the Russian Attack on the Livonian State in 1558. A Study on the Origins of Russian Imperialism.) 1951.
36. Erik Rooth. *Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs.)* 1951.
37. Sture M. Waller. *Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Åbo en 1812 et la cessation de l'armement suédois.)* 1951.
38. Hugo Yrwing. *Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275–1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275–1281.)* 1952.
39. Arthur Thomson. *Studier i frihetstidens prästvalslagstiftning*. 1951.
40. Samuel Cavallin. *Vitae Sanctorum Honorati et Hilaru episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo*. 1952.
41. Sven A. Nilsson. *Kampen om de adliga privilegierna 1526–1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526–1594.)* 1952.
42. *Sko klosterns medeltida jordeböcker*, utgivna och kommenterade av Arthur Peetre. 1953.
43. Carl Fehrman. *Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic Churchyard Poetry. Studies in 18th Century English and Swedish Literature.)* 1954.
44. Gerhard Bendz. *Emendationen zu Caelius Aurelianus*. 1954.
45. Hugo Yrwing. *Kungamordet i Finderup. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The Regicide at Finderup. Political Complications in Scandinavia during the Later Part of the Reign of Erik Klipping.)* 1954.

46. Nils Gösta Sandblad. *Manet. Three Studies in Artistic Conception*. 1954.
47. Sven Edlund. *Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevers skolmognad*. With a summary in English. (On the Prognostic Value of the Kalmar Readiness Test.) 1955.
48. Sixten Belfrage. *Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet*. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms.) 1955.
49. Hugo Yrwing. *Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527*. Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Wästerås 1527.) 1956.
50. Pietro Belloni & Hans Nilsson-Ehle. *Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi*. 1957.
51. Sven Edlund. *Studier rörande ordförrådsutvecklingen hos barn i skolåldern*. 1957.
52. Gunnar Westin. *Riksföreståndaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512–1517*. 1957.
53. Carl Fehrman. *Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och 1800-talens litterära ikonologi*. 1957.
54. Göran Rystad. *Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. Die Schlacht bei Nördlingen in den gleichzeitigen, gedruckten Kriegsberichten*. 1960.
55. Gerhard Bendz. *Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix*. 1964.
56. Birgitta Odén. *Kronohandel och finanspolitik 1560–1595*. 1966.
57. Erland Lagerroth. *Selma Lagerlöfs Jerusalem. Revolutionär sekterism mot fädernearvd bondeordning*. With a summary in English. (Selma Lagerlöf's Jerusalem. Revolutionary Sectarism versus the Traditional Peasant Heritage.) 1966.
58. Gösta Svenæus. *Edvard Munch. Das Universum der Melancholie*. 1968.
59. Alf Önnersfors. *Die Hauptfassungen des Sigfridoffiziums*. 1968.
60. *Brev till Georg Stiernhielm*, utgivna och kommenterade av Per Wieselgren. 1968.
61. Erland Lagerroth. *Svensk berättarkonst. Röda rummet, Karolinerna, Onda sagor och Sibyllan*. With a translation of the last chapter concerning a method of studying works of fiction. 1968.
62. *Bröllops besvär's Ihugkommelse*, utgiven och kommenterad av Bernt Olsson. I (textutgåva). 1970.
63. *Bröllops besvär's Ihugkommelse*, utgiven och kommenterad av Bernt Olsson. II (en monografi). 1970.
64. Johannes Th. Kakridis. *Homer Revisited*. 1971.
65. Jan Mogren. *Tegnér's översättningsverksamhet*. 1971.
66. Gösta Svenæus. *Edvard Munch. Im männlichen Gehirn*. I (textband). 1973.
67. Gösta Svenæus. *Edvard Munch. Im männlichen Gehirn*. II (bildband). 1973.
68. Fredrik Lagerroth. *Sverige och Eidsvollsförfattningen*. 1973.
69. Bernt Olsson. *Den svenska skaldekonstens fader och andra Stiernhielmsstudier*. 1974.

70. Arthur Thomson. *Fortsatta studier i frihetstidens prästvalslagstiftning 1731–1739*. 1974.
71. Giovanni Pico della Mirandola, *Om människans värdighet. Med några kapitel om humanism och mystik och naturfilosofi under renässansen*, utgiven av Rolf Lindborg. 1974.
72. Ulf Sjödel. *Infödda svenska män av ridderskapet och adeln. Kring ett tema i Sveriges inre historia under 1500- och 1600-talen*. 1976.
73. Louise Vinge. *Morgonrodnadens stridsmän. Epokbildningen som motiv i svensk romantik 1807–1821*. 1978.
74. Hans Jonsson. *The Laryngeal Theory. A Critical Survey*. 1978.
75. Ulf Sjödel. *Historiker inför Kalmarunionen*. 1981.
76. Alf Lombard & Constantin Gâdei. *Dictionnaire morphologique de la langue roumaine. Permettant de connaître la flexion entière des mots qui en possèdent une: substantifs, adjectifs, pronoms, verbes*. 1982.
77. Gunnar Sjögren. *Hamlet the Dane. Ten Essays*. 1983.
78. Gillis Kristensson. *A Survey of Middle English Dialects 1290–1350. The West Midland Counties*. 1987.
79. Ivar Lindquist. *Religiösa runtexter III. Kvinnebyamuletten. Ett tydningsförslag efter författarens efterlämnade manuskript*, utg. av Gösta Holm. 1987.
80. *The Middle English Translation of Guy de Chauliac's Treatise on "Apostemes". I. Text. Book II of the Great Surgery. Edited from MS New York Academy of Medicine 12 and related MSS by Björn Wallner*. 1988.
81. Maturin Cordier. *De corrupti sermonis emendatione. Rédaction Anvers 1540. Texte et commentaire linguistique par Leena Löfstedt et Bengt Löfstedt*. 1989.
82. *The Middle English Translation of Guy de Chauliac's treatise on "Apostemes". II. Introduction, Notes, Glossary, Marginalia, and Latin Appendix. Book II of the Great Surgery. Edited from MS New York Academy of Medicine 12 and related MSS by Björn Wallner*. 1989.
83. Sture Hast. *Samuel Schultze och hans Svenskt Lexicon*. 1990.
84. Johan Cederlund. *Ritmästarna vid Lunds universitet*. 1990.
85. *A Danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century. I*, utgiven av Sigurd Kroon et al. 1993.
86. Waldemar Sundberg. *Kushta. A Monograph on a Principal Word in Mandaean Texts. II. The Ascending Soul*. 1994.
87. *An Interpolated Middle English Version of the Anatomy of Guy de Chauliac. I. Text. Edited from Glasgow University Library Hunter MS 95 by Björn Wallner*. 1995.
88. Gillis Kristensson. *A Survey of Middle English Dialects 1290–1350. The East Midland Counties*. 1995.
89. *An Interpolated Middle English Version of the Anatomy of Guy de Chauliac. II. Introduction, Notes, Glossary. Edited from Glasgow University Library Hunter MS 95 by Björn Wallner*. 1996.

90. Diego Valadés. *Catholicae Assertiones*, utgiven av Bengt Löfstedt & Scott Talkovic. 1998.
91. Thomas Rydén. *Det anglosaxiska Köpenhamnsevangeliet. Det Kongelige bibliotek. Gl. Kongl. Saml. 102 o. 2001.*
92. Mats Roslund. *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300.* 2001.
93. Gillis Kristensson. *A Survey of Middle English Dialects 1290–1350. The Southern Counties. I. Vowels (except diphthongs).* 2001.
94. Gillis Kristensson. *A Survey of Middle English Dialects 1290–1350. The Southern Counties. II. Diphthongs and Consonants.* 2002.
95. Hans Jonsson. *Metaforen som semantisk händelse.* 2003.
96. *A Danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century. II. Commentary and Essays*, utgiven av Britta Olrik Frederiksen et al. 2008.
97. Paavo Roos. *Studies of Hostages in Antiquity.* 2019.
98. Henrik Rahm, David Dunér, Sten Hidal & Bibi Jonsson (red.). *I Pallas Athenas huvud. Hundra år av humaniora.* 2020.

Skånsk Senmedeltid och Renässans

Skriftserie utgiven av Vetenskapssocieteten i Lund

1. Gösta Johannesson. *Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian church and the reformation.)* 1947. Kan erhållas inb. i hfr bd.
2. Nils Gösta Sandblad. *Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658.)* 1949. Kan erhållas inb. i hfr bd.
3. Karl E. Hansson. *Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summery in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658.)* Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.
4. K. G. Ljunggren och Bertil Ejder. *Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Malmöhus län.* 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.
5. K. G. Ljunggren och Bertil Ejder. *Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm.* 1952. Kan erhålls inb. i hfr bd.
6. K. G. Ljunggren och Bertil Ejder. *Lunds stifts landebok. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register.* 1965. Kan erhållas inb. i hfr bd.
7. Gösta Johannesson. *Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok.* 1953. Kan erhållas inb. i hfr bd.
8. Wilhelm Norlind. *Tycho Brahe. En levnadsteckning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Tycho Brahe. Eine Biographie. Mit neuen Beiträgen zu seinem Leben und Werk.)* 1970.

9. Salomon Kraft. *Tre senmedeltida godsorganisationer. Mit deutscher Zusammenfassung. (Drei Gutsorganisationen in der ostdänischen Provinz Schonen am Ende des Mittelalters.)* 1971.
10. Knut Knutsson och Göte Paulsson. *Dalby Kloster intäktsbok 1530–1531.* 1983.
11. Sten Skansjö. *Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid.* 1983.
12. Per Ingesman. *Ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen.* 1990.
13. Bjersjöholm. *Gods och slott.* Av Sölve Johansson m.fl. 1992.
14. Lena Lieve. *Den medeltida träskulpturen i Skåne. Produktion och förvärv.* 1995.
15. Lena Lieve. *Den medeltida träskulpturen i Skåne. En bilddokumentation.* 1995.
16. Bertil Ejder och Thorsten Andersson. *Kristianstads Rådstugubok 1616–1637. Rådhusrättens äldsta protokoll.* 1998.
17. *Glimmingehus 500 år.* Tretton texter redigerade av Sten Åke Nilsson under medverkan av Annette Landen. 1999.
18. Ola Svensson. *Helsingborgs län. Räkenskaper 1582/83. Jordebok 1583–84. Extra skattemantalslängd 1584.* 2001.
19. Karl-Erik Frandsen och Jens Christian Vesterskov Johansen (red.). *Da Østdanmark blev Skåne.* Utgiven i samarbete med Skippershoved. 2004.
20. Thorsten Andersson, Bertil Ejder m.fl. *Kristianstads rådstugubok 1617–1637. Registerdelen.* 2004.
21. *Decimantboken 1651 för Skåne, Blekinge och Bornholm.* Utgiven och kommenterad av Sten Skansjö och Birgitta Tuvestrand. 2007.
22. Torkel Eriksson, Knut Drake och Peter Carelli. *Kärnan och borgen. Helsingborgs slotts medeltida byggnadshistoria.* 2007.
23. Mattias Karlsson. *Konstruktionen av det heliga. Altarna i det medeltida Lunds stift.* 2015.
24. *Norra Åsbo dombok.* Förord av Ola Svensson. 2016.
25. *Lunds domkapitels jordeböcker 1570 och 1650.* Utgiven och kommenterad av Göte Paulsson och Sten Skansjö. 2017.
26. *Sanctuarium Birgerianum. Ärkebiskop Birger Gunnerssens gudstjänststiftelse i Lunds domkyrka.* Utgåva och inledning av Thomas Bergqvist Rydén. 2022.

Årsbok 1920–2020

Årsbok 1946 innehåller register för årgångarna 1920–1945, årsbok 1970 för 1946–1969, årsbok 2020 för 1920–2020.

Artikelförfattare

Ylva Haidenthaller är verksam vid Lunds universitet, institutionen för kulturvetenskaper, avdelning för konsthistoria och visuella studier. Hon disputerade 2021 med *The Medal in Early Modern Sweden: Significances and Practices*. Avhandlingen redogör för medaljers betydelse och funktion, dess kontinuiteter såväl som diskontinuiteter, från medaljkonstens införande i Sverige på 1500-talet fram till slutet av 1700-talet. Haidenthallers forskningsområden rör konst och visuell kultur med fokus på bildbruk i Norden och Europa under tidigmodern tid.

Jenny Hartman är docent i engelsk språkvetenskap och arbetar som forskare vid Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet. Hennes forskning inom kognitiv lingvistik utgår ifrån antagandet att människors tänkande och språk formas av våra kroppsliga upplevelser, och i sin forskning undersöker hon hur olika sätt att uppleva och fungera i världen kan speglas i språkbruk och kommunikation. Hon intresserar sig särskilt för hur personer med till exempel autism, ångesttillstånd och Tourette syndrom förmedlar sina sensoriska upplevelser, känslor och tankar med hjälp av språk, gester och bilder.

David Larsson Heidenblad är docent i historia och biträdande föreståndare för Centrum för kunskapshistoria vid Lunds universitet samt professor II vid Senter for profesjonsstudier (SPS) vid Oslo Metropolitan University. Han intresserar sig för hur olika former av kunskap går från att vara marginella fenomen till att få stort samhälleligt genomslag samt de historiska aktörer som gör detta möjligt. Hans viktigaste vetenskapliga publikation är monografin *Den gröna vändningen: En ny kunskapshistoria om miljöfrågornas genombrott under efterkrigstiden* (2021), vars tillkomst skildrades i realtid i en blogg som också getts ut i bokform: *Ett år av akademiskt skrivande: Erfarenheter och arbetstekniker för unga forskare* (2020). Hans pågående forskning kretsar kring hur det gick till när aktiesparande populariserades i Sverige, från 1970-talet och framåt.

Fanny Kärffe är utbildad i antikens kultur och samhällsliv vid Lunds universitet och lade år 2022 fram sin doktorsavhandling *Greeting the visitor. A contextualising study of fauces-mosaics in Pompeii* som behandlar ingångsmosaiker i privathus i den romerska staden Pompeji. Avhandlingens teoretiska utgångspunkt är mosaikernas roll såsom kommunikativa verktyg mellan det yttre och det inre, d.v.s. mellan husägare och stad i övrigt. Pompejis välbevarade atriumhus ger oss en unik inblick i hur livet i en romersk stad kunde te sig, och för oss närmre den vanliga antika människan och hennes föreställningsvärld.

Simone Löhndorf disputerade 2021 på en avhandling som handlade om den konceptuella och semantiska utvecklingen under skolåren. Närmare bestämt tittade hon på utvecklingen av adjektiv- och substantivkombinationer ur ett kognitivt lingvistiskt perspektiv. Hennes stora intressen är kognitiv semantik och senare språkutveckling.

Alfred Sjödin är docent i litteraturvetenskap vid Lunds universitet och universitetslektor vid Karlstads universitet. Han har publicerat böcker och artiklar om Johan Gabriel Oxenstierna, Esaias Tegnér, Viktor Rydberg och andra aspekter av svensk 17- och 1800-talslitteratur.

Per Stobaeus är docent i historia och bibliotekarie vid Lunds universitetsbibliotek. I sin forskning har han främst sysslat med kyrkohistoria, botanikhistoria och Gotlands historia. Bland publicerade böcker kan nämnas *Hans Brask. En senmedeltida biskop och hans tankevärld* (2008), *Från biskop Brasks tid* (2010), *Josef. Om Jesu far i Bibeln och den kristna traditionen* (2014) och *Livet kring Lunds domkyrka på 1700-talet* (2022).

Sven Anders Söderpalm blev 1969 docent i historia vid Lunds universitet på en avhandling kallad *Storföretagarna och det demokratiska genombrottet*. Den följdes av flera arbeten om näringsliv och politik och 1982–96 var förf. professor i modern social och politisk historia i Ålborg (samhällsvetenskaplig fakultet). Senare har han även bedrivit forskning inom litteraturvetenskap och annan humaniora.

